VAR OLUŞ SAN-CISI

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

OTTO

OTTO 213
© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

ŞABAN ALİ DÜZGÜN KİTAPLIĞI 11

Varoluş Sancısı
ŞABAN ALİ DÜZGÜN

Son Okuma: Ahmet D. Karaca
Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Grafik Tasarım ve Uygulama: TAVOOS
Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

Sertifika No: 44396

ISBN 978-625-7236-81-2

1. Baskı: Nisan 2023

İletişim Adresleri
Fora İş Merkezi İvedik Osb,
1354. Cadde No:138/5
06374 Yenimahalle/Ankara
tel.: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
twitter.com/ottoyayin

VAROLUŞ SANCISI

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

Gümüşhane'de doğdu (1968). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1989). Yüksek lisans tezini Hint-Alt kıtasındaki modernist hareketlerle ilgili olarak yaptı. Bu çerçevede İngiltere'de, School of Oriental and African Studies'de (SOAS) çalıştı. Doktorasını *Nesefi ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* adıyla verdi. Öğretim üyesi değişimi programı çerçevesinde Gregoryan Üniversitesi'nde (Roma) (2000-2001); Georgetown Üniversitesi'nde (Washington, DC) misafir öğretim üyesi olarak çalıştı (2003-2004). Profesör oldu (2005). Fulbright'la Birmingham Southern College'da öğretim üyesi olarak çalıştı (2007-2008). İngilizce İlahiyat bölüm başkanlığı yaptı (2010-2012). Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde (Kazakistan) ders verdi (2013). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde lisans üstü dersler verdi (2014). TOBB ETÜ'de Siyaset Bilimi Bölümü'nde dersler vermektedir. Fulbright Türkiye Seçici Komisyon üyesidir. *Kelam Araştırmaları Dergisi*'nin baş editörlüğünü yapmaktadır. Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölüm başkanıdır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Din, Birey ve Toplum* (1997), *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (1997), *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni* (1999), *İnsan Hakları Eğitimi* (2000), *Maturidi'nin Düşünce Dünyası* (ed. 2011), *Allah Tabiat ve Tarih* (2016), *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (2016), *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (2016), *Kimliksiz Hakikatler* (2016), *Âdem'den Öncesine Dönüş* (2016), *Dini Anlama Kılavuzu* (2018), *Aydınlanmanın Keşif Araçları* (2018), *Nesefi ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* (2019), *Mâtürîdî: Kayıp Aydınlanmanın İzinde* (ed. 2020), *Hakikat, Hareket ve İnşa* (2021), *Tanrı'nın Gözbebeği İnsan* (2021).

İÇİNDEKİLER



İNSANIN YENİDEN VAROLMA HİKÂYESİ 9
1. Ortak İradeyle Kurulan İyi Yaşamlar 9
2. Göğün Kapılarının Ardına Kadar Açıldığı İnsanlar 10
3. Özgür Ben, Hareket ve Eylemlilik 12
4. İçkin Metafizik ve Dünyaya Aidiyet 13
5. Allah'ın İnanıp Güvendiği Bir Avuç İnsan 14
6. 'Bir Avuç İnsan'a Bağlanan Umut 16

YOLA, YOLDA OLANA, YOLDA OLMAYA DAİR 19
1. İnsanın İhtiyacı Olan Duygusal Şoklar 19
2. Yol Bize Ne Söyler? 21
3. Varlık ve Değer Zemini Olarak Sırât-ı Müstakîm 28
4. Değerleri İnsana Taşıyan Yol Olarak Sırât-ı Müstakîm 28
5. Kriz Çözücü Olarak Sırât-ı Müstakîm 29
6. Bir Olumsuzlama Olarak Sırât-ı Müstakîm 31
7 Etkin Bir Tarih Hamlesi Olarak Sırât-ı Müstakîm 32
8. Ölçüsüzlüğün ve Değer Aşınmasının Reddi Olarak Sırât-ı Müstakîm 32
9. Müşrikliğe Reddiye Olarak Sırât-ı Müstakîm 33
10. Sırât-ı Müstakîm Talebi 34
11. İhdinâ Talebi, Ahlaki Eylemlerin Doğasını Bilme Talebidir 35
12. İhdinâ Niyazı, Bir Toplum Olma Talebidir 37
13. İhdinâ, Bir Direniştir 38
14. İhdinâ Talebi, Hatırlanma/Unutulmama Niyazıdır 39

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLAŞTIĞI BİR DÜNYAYLA BAŞA ÇIKMA 43

YAŞAMI KUTSAYAN ESTETİK RUHANİYET 65
1. Yaşamı Kutsayın ve Hayatı Dolu Dolu Yaşayın 65
2. Geçmişin Yükünü Asla Omuzunuzda Taşımayın 66
3. Karşılık Beklemeden İyilik Yapın/İhsanda Bulunun 70
4. Farklılıklara Saygı Gösterin 76
5. Filiz Veren Tohum İnsanlar Olun 89
6. Sevgiyi/Merhameti İlke Edinin 92

HERKESİ EŞİTLEYEN YASA:
ÖLÜM VE DÖNÜŞÜ OLMAYAN GÜN 97
1. Ebediyet Duygusu 97
2. Dönüşü Olmayan Gün 101
3. Ölüm: Herkesi Eşitleyen Yasa 105
4. Sıfır Zaman: Öldüğünüz An Dirildiğiniz Andır 107
5. Kıyametin Rengi 110
6. Kıyametin Saati 111
7 Kıyamet Habercileri 113

COĞRAFYA İNSANIN KADERİ DEĞİLDİR 121
1. Coğrafya Kader Değildir 121
2. Kuzey ve Güney İslamı 123
3. Farklı Coğrafyaları Değiştiren-Dönüştüren Din 125
4. Tarih Nereye Akar? 130
5. Bugünün Açıklaması Geleceğin Tasarımı Olarak Tarih 131

HAK ARAMA MÜCADELESİNDE BİR KADIN 139
1. Yasak Ağaç: Cinsiyet Üzerinden İnsanı Parçalamanın Eleştirisi 139
2. Kültür Kaderini İnsan Vicdanıyla Mahkûm Eden Kadın 140
3. Peygambere Sitem, Allah'a Şikâyet 142
4. İki Dudak Arasında Kaderler 143
5. Kadın Aleyhtarı Kurala Dönüştürülen Bir Mizah 148

BUHRAN ZAMANLARINDA DİN 151

DİZİN 173

İNSANIN YENİDEN VAROLMA HİKÂYESİ

1. Ortak İradeyle Kurulan İyi Yaşamlar

İnsanlığın binlerce yıllık birikimine ve tecrübesine rağmen insan bugün ölçüsüzlüğü ve değer aşınmasını[1] en yoğun haliyle yaşamaktadır: Sefalete, yoksulluğa, savaşlara, çocuk istismarlarına, kadın cinayetlerine hülasa haklının/masumun güçlü tarafından, yasanın kanun tarafından ele geçirilişine; en yücelere çıkarılan insanın[2] en aşağılara düşüşüne[3] tanık oluyoruz. Onca birikimiyle ve tarihe tanıklığıyla insan bütün bu olup bitene nasıl müdahale edebilir? İnsan tarihin önümüze getirip koyduğu sonuçlara maruz kalmanın ötesine geçip sebeplere etki eden bir özneye nasıl dönüşebilir? Çözülmüş/tükenmiş insanlara nasıl hayat iksiri olabilir? Herkesin tanıdığı ama hiç kimsenin anlamadığı insanı yeni bir dünyanın kurucusu olarak yeniden nasıl konumlandırabiliriz?

Kur'an'ın *'ivec* olarak adlandırdığı insanın düşüş hâli. *İvec*, insanı köleleştiren değerlerin kümelendiği bir terimdir: Keder, acı, kin, tiksinti, korku, kaygı, yönsüzlük, kararsızlık, umutsuzluk, acı(n)ma, kızgınlık, kıskançlık, aşağıla(n)ma, utanç, içine çökme, öfke, intikam, zulüm, hırs, kin, bunların başlıcalarıdır (18/Kehf, 1).

17/İsrâ,1.

96/Tîn, 5-6.

Yeni bir yaşam farklı hakikat iddialarının güçlü birlikteliğiyle, birbirine güveniyle ve uzlaşısıyla kurulabilir. Hakikat kendini böyle bir iletişimde ve müzakerede açığa vurur. Birlik ruhunu yaratan ortak amaç, içinde bulunduğu ana insanı tutuklayan zamanı ve mekânı aşma imkânını içinde barındırır. Bütün iddiaların siperlerinden ve korunaklı kalelerinden çıkıp birlikte var ettiği bir dünya, siperlerinde birbirini yok etmek için bekleyen bir dünyayı ortadan kaldırmanın en etkin yoludur. Bu yeni dünyayı, kapalı rahimden çıkmak için can atan gerçekler kuracaktır. Uyuşuk balıklarla dolu bir göle atılan bir avcı balık oranın düzenini nasıl bozup yeniden kuruyorsa, yeni hakikatler mevcut dünyamızı yeniden kuracak ve bize yeni imkânların kapısını aralayacaktır. Ya birlikte mümkün yeni bir dünyaya ruh vereceğiz ya da tarihin birbirini yok etmeye ayarladığı bir ruhla yokluğa sürükleneceğiz ve yıkıntılarıyla ve yıkılmışlıklarıyla tarihe dâhil olan halkların arasına karışacağız.

2. Göğün Kapılarının Ardına Kadar Açıldığı İnsanlar

Kur'an ortak iyiyi birlikte kurma iradesini gösteren insanlara göğün kapılarının ardına kadar bereketle açılacağını, yeryüzünün bu insanlar için bereketli bir yuvaya dönüşeceğini bildirir.[4] Türkçede kullandığımız bereket, tebrik, mübarek kelimeleri aynı köke sahiptir. Bereket, iyi olanın süreklilik, değer ve saygınlık kazanmasını ifade eder. İnsan muhayyilesi Mezopotamya'da İştar'ı, Anadolu'da Kibele'yi, Roma'da Venüs'ü bu bereketin sembolleri olarak üretti. Kur'an göğün ve yerin berekete kaynaklığını insanlara bağlar: "İnsanlar Allah'a inanırsa, Allah'a karşı muttaki olurlarsa, O'nu ya-

7/A'raf, 96.

lanlamazlarsa göğün kapıları ardına kadar bereketle açılır. Aksi takdirde bütün çabaları yok oluşlarını hızlandırır ve kendilerine açlık ve korku elbisesi giydirilir."[5]

Bu ayette geçen ifadelerin fenomenolojisine dikkatinizi çekmek isterim: Allah'a iman, insanların birbirine imanına/güvenine kaynaklık etmelidir. Allah'tan korkmak, insanların hakkına/hukukuna tecavüz etmekten korkmayı zorunlu kılmalıdır. Allah'ı yok saymayı kınamak, kendinden başkasını ötekileştirip yok sayan ırkçı faşist zihniyetin kınanmasını gerektirmelidir. Kutsal bir kitap ancak insanların yaşamlarını koruyup kutsadığı ölçüde kutsaldır. Kitap kutsallığını Allah'tan aldığı kadar, haklarını ve özgürlüklerini koruduğu insanların ona karşı duydukları saygıdan da almalıdır. Her işine Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla başlayan mümin, Allah'tan umduğu merhameti/sevgiyi hemcinslerine de göstermelidir; yaşam sahibi her varlığa, nefes alıp veren her canlıya faydasının dokunması en temel yaşam ilkesi olmalıdır. Zira "Ancak *insanlara* faydası dokunan şey, yeryüzünde kalıcı olabilir."[6] Dinin hayat dini olması ancak böyle mümkün hâle gelir.

Bu durumda hayat her birimizi 'insanlara/insanlığa fayda' sağlayıp sağlamadığımız gibi somut bir gerçek üzerinden imtihan etmektedir. Varlığımızla, insanlığımızla imtihan ediliyoruz. İmtihan, başımıza gelen kötülüklere sabretmek olarak anlaşılıyor. Öyle değil. İmtihan, kötülüklerin kökünü kazıma mücadelesidir. O kötülüklerin kimsenin başına gelmemesi için insani duyarlılığımızı artırmaktır. Dinine, diline, ırkına bakmadan her insan tekinin başına gelen bir trajediyi insan olmanın gereği olarak iliklerine kadar his-

16/Nahl, 112.
13/Ra'd, 17

setmek, aynı acıya ortak olmaktır. Mevcut ne varsa ondan daha iyisini herkes için arzu etmektir.

3. Özgür Ben, Hareket ve Eylemlilik

İnsan doğasının hareket, dinamizm ve eylemlilikle karakterize olması, her an kendini yenileyen varlığa ayak uydurma zorunluluğundandır. Bu eylemlilik hali, insanın varlık karşısında tam bir "ben" olmasını sağlar. Ben olmak, M. İkbal'in ifadesiyle, ikinci defa doğmaktır. Bu doğmada, birinci doğumda olduğu gibi ağlama yoktur, gülme vardır; arama yoktur, bulma vardır. Burada sessiz sakin seyretme yoktur, her yöne taşma vardır. İnsan bu dinamizm ve eylemlilikle varlığın akışına eşlik eder, varlığın yapıcı bir parçası olarak hayata katılır.

Bütün işler, oluşlar, çabalar hayatın içinde gömülü olan anlamları, amaçları, potansiyelleri ortaya çıkarmaya dönüktür. İnsanın içine bu gayret ve hareket kodlanmıştır. Hareket ve eylemlilik nasıl hayatın karakteri ise hareketsizlik ve eylemsizlik de ölümün ve yok oluşun karakteridir. Hayatın saçma ve anlamsız olduğu bunun için de sürdürmeye değmeyeceği yargısı insanı hareketsizliğe iten en ölümcül duygudur. Bu duygunun insanda yarattığı ilk hâl, içe kapanma ve eylemsizliktir; hayata hiçbir şekilde katılmama hissidir. Bu temassızlık halinin insanı ittiği bütün eylemleri durdurma kararı, onu en büyük eylemin, intiharın eşiğine getirir bırakır.

Benlik duygusu insanda arzuların, uğraşıların, emellerin, gayretlerin, kararların, hareketin ve kişilik gelişiminin dinamik merkezi olarak yer almaktadır. Böyle bir 'ben'in örnek modeli olarak İkbal, Hz. Peygamber'i, küçük bir pınardan fışkıran, sonra ruhani kuvvetleri sayesinde bütün ırmakları ve nehirleri kucağına alan ve muazzam bir zaferle hepsini

ulûhiyetin ummanına getiren bir akarsuya benzetir. Ona göre hakiki mümin, peygamberde en yüksek mertebede mevcut olan bu ırmak sıfatını kendinde görmeli ve hiç durmadan yolunda ilerlemelidir. Allah'a şöyle seslenir şair:

"Gençlere sabah çığlıklarımı ver,
Bu kartal yavrularına tüy ver, kanat ver,
Dileğim budur ki Allah'ım,
Onlara basiret nurunu yay."

Hayatı yaşamaya değer kılan bütün ideallere hayat verecek olan insan, eylemlerini geçmişi ve geleceği içinde toplayan *ebedi şimdi*de gerçekleştirebilir. Yeniden doğuş rüyası şimdinin içine gömülüdür. Şimdiyi ıskalayan insan geçmiş ile gelecek arasında salınan, artık olmayanla henüz gelmeyen arasında arafta kalan eylemsiz bir varlığa dönüşür. Onun için Kur'an, ancak geçmişi ve geleceği şu anda toparlayan bir bilincin merhameti hak edeceğini söyler.[7]

Bu yaratıcı faaliyetin bir parçası olarak insan özü harekete ve yaratıcılığa kodlanmış, sabit olmayan, halden hale geçen hareketli bir benlik olarak tanımlanmıştır:

"Öyle değil, yemin ederim, şafağa, geceye ve onun derleyip topladıklarına, dolunaya: Siz, halden hale döndürüleceksiniz".[8]

4. İçkin Metafizik ve Dünyaya Aidiyet

Özgür bir ben, metafizik kavramları (varlık, iyi, kötü, zaman, ezelî vb.) yeryüzüne indirebilir ve bunları doğrudan, tekil olarak insanla irtibatlandırarak yeni gerçekliklerin gerektirdiği dünyanın kuruluş temeli yapabilir. 'Tekillik' ve 'kişisellik' vurgusu, metafiziği bir özgürlük metafiziğine dönüştürür. 'Ben metafiziği' yaparken İkbal'in insan benini özgürlüğün

36/Yâ-Sîn, 45.
[8] 84/İnşikâk, 16-19.

kaynağına dönüştürmesi; tevhidi eşitlik, özgürlük, kardeşlik olarak yorumlaması buna dönüktür. Bu kelimeler, zamanın dışında olan ile zamanlıyı mutlak kopukluktan kurtarıp irtibatlandıran birleştirici bir ruha sahiptir.

Aynı amaçla din, 'hak, hakkaniyet, hikmet, adalet, merhamet, cesaret, itidal' gibi terimleri kültürün içinde dolaşıma sokarak insanı bu dünyaya ait kılmalıdır. Bu, *içkin metafizik* denilen şeydir. Hakikat; bir eylemle/bir var kılma hamlesiyle, parçası olmak suretiyle tamamlanacak bir şeydir. Dünyadaki her var oluşun, her eylemin –küçük ya da büyük– tamlayan parçası olmak suretiyle dünyevileşiriz. Dünya yaşamını insana yabancı ve düşman bir yaşam olarak yorumlamaktan kurtuluşun yolu, bu hakikatin bir parçası olmakla ve onunla yüzleşmekle mümkündür.

Yaratılması mukadder bu yeni dünyada dinin tanımlayıcı karakteri muhafazakârlık değil aksine yenilik ve yeni olana açıklık olmalıdır. Zira peygamberler içinde bulundukları tarihsel-toplumsal şartları muhafaza etmek için değil aksine değiştirip dönüştürmek için gönderilmiştir. İnsanın düşünce ve davranışlarında kök salmış ve gelenekselleşerek (örfe, âdete dönüşerek) kendini korumaya almış alışkanlıkların muhasebesini yapmak; faydalı olanların devamına, zararlı olanların *imhâ*sına, dejenere olmuş olanların ise *ıslah*ına çalışmak peygamberlerin misyonunun bir parçası olmuştur. Bu bağlamda, yeni olana yabancı kalan ve sürekli savunmada olup ön alamayan kurum ve kuralların tarihin dışına itildiği ve itileceği açıktır.

5. Allah'ın İnanıp Güvendiği Bir Avuç İnsan

Bütün dinî tartışmalar insanın Allah'ı arayışı, O'na imanı, niyazı ve duası etrafında dönmekte; tarih, insanın Allah'ı

arayış tarihi olarak resmedilmektedir. İnsanın; onu yaratan, varlığının devamını sağlayan bir garantörü, inanıp güveneceği bir Varlığı arayışı makul ve doğru. Peki acaba tarihi Allah'ın inanıp güveneceği insanı arama tarihi olarak görmeye ne dersiniz? Zira varsa bir emanetiniz, inandığınız, güvendiğiniz kişiye verirsiniz. İnanıp güvendiğiniz kişiye umudunuzu bağlarsınız. Bu durumda tarih aynı zamanda Allah'ın insanı arayış tarihidir.

Göklerin ve yerin yüklenmekten kaçındığı emanetin insana tevdi edilmesi[9] Allah'ın insana bu güveninin/imanının bir göstergesi. Emanet kelimesinin kökünde de iman var. Demek ki Allah emaneti inandığı, güvendiği insana vermiştir. Ama güven riski sıfırlamaz; güvendiğiniz kişinin hata yapmayacağı anlamına gelmez. Hata yapanın da bütünüyle silinip atılmasını gerektirmez. İnsanın başlangıç hikâyesi bu riskin yarattığı sonucu anlatmaktadır.

Allah, meleklerden Âdem'e saygı secdesinde bulunmalarını, insanın yaratma planındaki seçkin yerini kabul etmelerini talep etti. Ama hikâye mutlu sonla bitmedi. Âdem ve Havva kendilerinden talep edilenin aksini yaptılar. Allah'a verdikleri sözü unuttular[10] ve günah işleyerek kendilerine bağlanan umudu kırdılar.[11] Bunun üzerine şeytan insanı göstererek Allah'a: "Bana tercih ettiğinin durumuna bir bak..."[12] diyerek umut bağlanan insanın ilk düşüşüne ironik bir göndermede bulundu. O gün bu gündür başka Âdem ve Havvalar'ın hikâyeleri benzer mutsuz sonlarla bitmekte, Allah'ın insana olan imanı/güveni boşa düşürülmektedir. Ama bu güveni boşa düşürmeyen, kendilerine

[9] 33/Ahzâb, 72.
[10] 20/Tâ-Hâ, 115.
[11] 7/A'raf, 22-23.
17/İsrâ, 62.

bağlanan umudun gereğini yerine getirenler de var. Bir avuç bile olsalar!

6. 'Bir Avuç İnsan'a Bağlanan Umut

Kur'an, insanın dünyayı kurma iradesindeki başarısızlığa ilişkin serzenişlerde bulunurken, "Bir avuç insan hariç..." kalıbıyla akıl, vicdan ve erdem sahibi insanlara atıfta bulunur. Azınlıkta kalan bu insanlar hariç, insanların çoğunun zulmü tercih ederek bir düşüş yaşadıklarını ve insanlık adına bir hayal kırıklığı yarattıklarını söyler:

> "Sizden öncekilerin erdemli davranarak yeryüzünün bir bozgun yurduna dönüşmesini engellemeleri gerekmez miydi? Ancak bir avuç insan hariç kimse böyle bir çabanın içine girmedi. Çoğunluk ihtiraslarının peşine takılarak zulme daldılar" (11/Hûd, 116).

Ancak bu "Bir avuç insan" sayesinde, Allah'ın inandığı/güvendiği insanların da var olduğunu, dolayısıyla ümidimizi korumak için yeter sebebimizin bulunduğunu biliriz.

Ancak bu bir avuç insanla herkesin gücünün yettiğine şeytan olduğu *bencil* bir dünyayı, herkesin birbirini var etmek için çabaladığı *adil* bir dünyaya dönüştürebiliriz.

Ancak bu bir avuç insanla, insanoğlunun ruhunun derinliklerine yuvalanmış, birilerini kıskıvrak yakalamak için dışarı taşma fırsatı kollayan kötülüklerin kötürümleştirdiği bir dünyayı adalet ve merhametle sağaltabiliriz.

Ancak bu bir avuç insan şimdiye kadar sağır kalınmış doğruların vicdanı olarak iş görmeye başlayabilir.

Gücün yaratması muhtemel dehşetin sürekli tehdit ettiği bir dünyada yaşıyoruz; ama bu tehdide teslim olmadan –bir avuç da olsak– barışın peşinden gitmemiz gerektiğini de biliyoruz. Filozof Kant'ın *Ebedî Barış Üstüne Felsefî Bir Deneme* eserini, bir han duvarında gördüğü mezarlık res-

minden esinlenerek yazdığı söylenir. Düşünür, ironik bir şekilde ebedî barışın ancak mezarlıkta mümkün olduğunu ima eder. Bir ahlak filozofunun bu ümitsizliği nedendir? Avrupa'da şahit olduğu savaşlar ve katliamlar mı, yoksa –daha kötüsü– insan doğasına ilişkin kanaati mi?

Güç tahakkümünün panzehiri ahlaktır. Ahlak; her şeye ve herkese bir değer atfıyla başlar. İnsanı hiçbir gücün çiğneyemeyeceği bir değer olarak öne çıkarır. Baştan sona bir ahlak kitabı olan Kur'an, insanın hakkının/hukukunun çiğnenmesinin Allah'ın sınırlarına (*hudûdullah*) tecavüz olduğunu söyler. Böylece insan, dinin de ahlakın da kırmızı çizgisi hâline getirilir. Elinde güç bulunanın her tahakküm hamlesi ahlakın bu koruyucu duvarına çarpar ve durur. Böylece ahlak, iktidarın (ister devlet, ister kabile, ister imparatorluk formunda olsun) hayata değerli bir dokunuşta bulunmasını sağlamış olur. Böyle bir yumuşak gücün yokluğu; yakan yıkan, bütün ahlaki bağlardan kopmuş barbarlar yaratır. Bugün hayat gerçeğinin başına gelen trajedi, bu etik düşüştür; ahlakın bir yumuşak güç olarak varlığı evirip çeviren operasyonların içinden çekilip çıkarılmasıdır. Bu ahlaki yoksunluk bazen kapitalist üretim-tüketim süreçlerinde olduğu gibi ekonomik olarak insanları uçurumun kenarına getirir; bazen faşist diktatoryal yapılar olarak, siyasal bir güç olarak uçurumun kenarına iter; bazen eşitliği, en güçlü olana değil de en zayıf olana eşitlik olarak insanın önüne koyan komünist idea şeklinde insanı yoksulluk ve yoksunluk çukurunun kenarına bırakır. Bütün bunlar, farklı formlarda güç zehirlenmeleridir. Hiç şüphesiz ahlakın ve dinin bütün insanlığın iyiliğine olacak şekilde, ahlak ideallerini bir panzehir olarak tarihsel-toplumsal sürece katmasını sağlayacak bir farkındalığa ve bilinç devrimine ihtiyacımız var.

YOLA, YOLDA OLANA, YOLDA OLMAYA DAİR



"Kirlenen temizlenmeye,
kaybolan yol gösterene ihtiyaç duyar"

1. İnsanın İhtiyacı Olan Duygusal Şoklar

İnsan bir iletişim varlığıdır. Bu yönü onu kendi dışındaki bütün varlıklara açık hale getirir. Bu şu demektir: Gözünüzü açtığınızda gördüğünüz her nesne, kulak verdiğiniz her ses aslında sizde var olan bir duyguyu ya harekete geçirip açığa çıkarır ya da baskılayıp üstünü örter. İçinizdeki umudu yeşerten de bir sözdür, kaygılarınızı ve korkularınızı harekete geçiren de.

Öyle insanlar vardır ki her söze açıktırlar. Zihinlerinde veya duygu dünyalarında bir denetleme mekanizması yoktur; söylenen her söz gelir zihinlerine veya duygu dünyalarına oturur. "Sözü dinleyip de en güzeline uyanları müjdele..."[1] ayeti, her sözü olana kulak vermenin edep gereği olduğunu bildirmekte ama her söze tabi olmanın da yıkım sebebi olduğu yönünde uyarıda bulunmaktadır.

39/Zümer. 18.

Allah elçisinin "Söz büyüdür" hadisi de, bir yandan sözün etkisine dikkat çekerken diğer taraftan da her söze kulak vermemek gerektiği yönünde uyarıda bulunmaktadır.

Öyle insanlar da vardır ki onlara hiçbir söz nüfuz edemez. Bazen kendine yeterlik duygusu, bazen aşağılık kompleksi, bazen söylenen sözün konumlarını sarsacağı endişesi, söylenene sağır kesilmelerine sebep olur.

Kur'an insanın iletişim varlığı olduğu gerçeğinden hareketle, duygu ve düşünce dünyasında kök salan umut, kaygı, korku, sevinç, acı, hüzün gibi bütün hisleri insanla iletişiminde harekete geçiren bir dil kullanır. Güçlü bir duygusal şok yaratarak muhatabı harekete geçirmek Kur'an'ın başvurduğu bu yöntemlerden biridir. Kur'an'ın mecazi anlatımları duygu dünyasını harekete geçirmeye yöneliktir. Bu mecaz bazen "Allah korkusundan yuvarlanan bir taştır:

> "Bütün bunların ardından kalpleriniz katılaştı; taş gibi hatta daha da katı hâle geldi. Zira öyle taşlar vardır ki bağrından ırmaklar fışkırır; yarılır da sulara yol verir. Öyle taşlar vardır ki Allah'ın haşyetinden harekete geçip yuvarlanır."[2]

Bazen "İnsanların kıyısından alındığı ateşli bir uçurumdur:"

> "Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın, parçalanmayın. Allah'ın size verdiği nimeti hatırlayın: Siz birbirinize düşman iken kalplerinizi uzlaştırdı da O'nun lütfu sayesinde kardeş oldunuz. Ateşli bir uçurumun kenarında iken sizi oradan alıverdi.[3]

Bazen insanın hiçbir şekilde ölümden kaçamayacağını anlatan "Göğe yükselen kuleler"dir.

2/Bakara, 74.
3/Âl-i İmrân, 103.

"Nerede olursanız olun, ölüm gelip sizi bulacaktır, göğe yükselen kulelerde olsanız bile."[4]

Yol'a, Yolda Olana, Yolda Olmaya Dair

Hemen hemen bütün dinlerin Allah-insan ilişkisinde bir iletişim unsuru olarak yol mecazına başvurdukları görülür. Kur'an'ın açılış suresi Fâtiha da yol mecazıyla başlar. Ancak Kur'an, sadece yoldan değil dosdoğru (*müstakîm)* olan bir yoldan ve inananların bu yola olan talebinden (*ihdinâ*) bahseder.[5] O halde; yol/*sırât* nedir? Dosdoğru yol/*sırat-ı müstakîm* nedir? *Sırât-ı müstakîm*'i talep eden insanı bu kapıya getiren nedir?

2. Yol Bize Ne Söyler?

Yol/sırât, insanı yol gösteren değerlerle ve bu değerlerin beslediği yaşam ilkeleriyle çerçevelenip sınırları belirlenen bir rotadır. Bu rota, karanlık denizlerdeki kurtuluş fenerleri gibi, yolda olana güvenli bir yolculuk sunar. Zorluklara sabır ve amaca sadakat, bu yolculuğun seyir değerleridir. Yeter ki uzak deniz yolcusu rotasını sağlam tutsun; konakladığı diyarlara gömdüğü hayallerini gerçekleştireceği karaya çıkış günleri yakındır.

Yol, İhtiyaçtır

Yol, düşünce ve eylemde daha iyiyi var etme iradesinin insanı yönlendirdiği ruhsal ve bedensel bir ihtiyaçtır. Her zaman daha doğrunun, daha iyinin ve daha güzelin peşinde olma ihtiyacının insanı zorunlu olarak soktuğu bu rota, *sırât*tır.

İhtiyaç, istekten farklıdır. İhtiyaç, güvenli, sağlıklı ve

4/Nisâ, 78.
İhdinâ's-sırâte'l-müstakîm

kaliteli bir yaşam için zorunlu olan her şeydir. İçinde bir amaç ve anlam barındırır. Karşılanmayan bir ihtiyaç, yoklukla ve yoksunlukla sonuçlanır. Ruhsal ve bedensel olarak ölüme götüren her süreç, karşılanmayan bir ihtiyacın sonunda gerçekleşir.

Toplum içinde insan olarak yaşam sürebilmenin bir maliyeti vardır. Bu maliyet karşılanmadığında elimizde insanlığımızın büyük bir kısmı kayıp gitmiş demektir. Yarım hale gelmişizdir. Muhtacızdır. Yoksulluğun gelip yerleştiği kuru bedenlerden ibaretizdir. Yol/*sırat*, içinde yaşadığımız toplumu her zaman bu insan maliyeti açısından sorgulamaya götüren acil bir çağrıdır. Toplumun her bir ferdinin; yeterli gıdaya ve suya erişme imkânı, başını sokacağı bir evi, yarınından endişe duymayacağı bir işi, güven içinde yaşayacağı bir çevresi, hastalığında rahatça erişebileceği sağlık hizmetleri, çocukluğunu güvenle geçirebileceği bir ortam, başka insanlarla kuracağı anlamlı ve güvenli ilişkilerle kendini yetkinleştireceği insani bir çevre bu ihtiyaçların en temel olanlarıdır. Bu ihtiyaçların karşılanmadığı bir toplumsal düzenin sevgi, merhamet, güven, huzur, esenlik gibi üst değerleri var etmesi mümkün değildir.

Yol, Umuttur

İnsan umut varlığıdır. Hayatın kendisine vereceğinden emin olmadıklarını bile varlığının bir parçası yapma arzusundadır. Kendisinin hak ettiğinin ötesini ummasını sağlayan ayrı bir iletişim kanalının işlemesini bekleyendir. Emin olma hali, arzuyu öldürdüğü ve yetinme içerdiği için yıkıcıdır, bitiricidir. Hep daha iyiyi bekleme yani umut insanı varlığa bağlar. Böyle bir insan bir şeye karşı duyduğu arzuyu gerçekleştirmek ya da hoşnut olmadığı bir hâlden kurtulmak için hemen harekete geçer. Her iki durumda da hareket ve

yol alış umuda yolculuktur. O zaman yol/*sırât*, umuttur: Hem dünyayı hem de ötesini kuşatan bir umut.

Yol, Hareket ve Dinamizmdir

Yola girmek, o yolda sürekli hareket etmeyi ve bu hareketi sürekli kılacak her türlü yol donanımını/azığı/değerleri yanında bulundurmayı gerektirir. Yolda kalmamak/amaca ulaşmak için bu azık/değerler zorunludur. Yolun/hareketin yokluğu, yokluğun/ölümün işaretidir. Bir gayenin yokluğu, gayenin yarattığı anlamın ve değerin yokluğudur. Bu, Kur'an'ın insanın felç durumu[6] olarak tanımladığı ve yön kaybıyla ortaya çıkan tutulmuşluk hâlidir. Dinamizm güç, potansiyel ve kabiliyet demektir. Kalbin dinamiği, düşünmek; gözün dinamiği görmek, kulağınki duymaktır. Kur'an, dinamiğini kaybettiğinde bütün insani yetilerin ona bir cehennem yaşamı yazgılayacağı uyarısında bulunur. Düşünmez kalpler, görmez gözler, duymaz kulaklar insanı yersiz, yurtsuz, yönsüz bırakır; uzak cehennemi yakına getirir.

> "Kalpleri olup düşünmeyen, gözleri olup görmeyen, kulakları olup dinlemeyenler cehennemi bir yaşama yazgılanırlar. Onlar yön kaybı/gaflet bakımından artık varlıkların en alt derecesindedirler."[7]

Yol, İmtihandır

Yol sabır, sebat ve fedakârlıktır. Yolun sonunda insanı bekleyen iyilikler ve umut bağlananlar, yolculukta karşılaşılan zorlukları çekilir kılar. Zira nihayetinde herkesi adalete, hakka, hakkaniyete, özgürlüğe ulaştıracak olan bu yoldur. Sonunda ulaşılacak erdemler, bu yolculuğu bir kahramanın yolculuğuna dönüştürür. Zira kahramanlık fedakârlık ge-

[6] 7/A'râf, 179.
7/A'râf, 179.

rektirir; başkasını düşünerek yaşam sürme bu fedakârlığın zirve noktasıdır.

Yol, Amaçtır

Yola çıkmanın bir amacı vardır. Zira ancak yola çıkma cesaretini gösterene ve yola neden çıktığını bilene bir yardım ve inayet gelebilir. Yola çıkıştaki amaç, *en yüksek mutluluğu*[8] ve *en yüksek iyi hâli* var etme arzusudur. Bu mutluluğu ve en yüksek iyi hâli herkes için gerçekleştirme ideali ise, amacın da amacıdır. Toplumsal yaşam gereği, kişinin kendisi için istediğini başkası için de isteme erdemini geliştirmesidir. İyinin çekiciliği tarafından var edilen bir erdem ahlakıdır. Bu vicdani yasadır. İnsana dışarıdan buyrulmasına, bir zorunlulukla ona yüklenmesine gerek yoktur.

Bir eylem, ahlaki değerini içinde barındırdığı niyetten ve elde etmeyi planladığı sonuçtan alır. Hz. Peygamber'in iki hadisi burada yol göstericidir:

İlk Hadis: "Ameller ancak niyetlere göre anlam kazanır." İyi niyet her şeyin önündedir. Ama eylemin doğruluğundan emin değilsek, iyi bir sonucun ortaya çıkması garanti edilmiş olmaz.

İkinci Hadis: "Ameller ancak yarattıkları sonuçlara göre değer kazanır." Sonucun iyiliği, eylemin doğru olduğunu gösterir.

İki hadisi birleştiren ortak kelimeler 'iyilik' ve 'doğruluk'tur. İyilik, istenir. Doğruluk, bilinir. İyilik, insanın iradesiyle ilgilidir. Doğruluk, insanın aklıyla ilgilidir. İnsan hem irade varlığıdır hem de akıl varlığı. Bir şeyi istemek yetmez; onu neden istediğine ve bu isteğin yaratacağı sonuçlara dair bir akıl yürütmenin de bulunması gerekir.

[8] *Sa'âdet-i kusvâ.*

İnsan hem iyiyi arzu edecek hem de yaptığı eylemin doğruluk değerini bilecektir. Böylece hem niyet hem de sonuç ortak amaçta birleşmiş olacaktır. Bu, 'rasyonel irade' dediğimiz birleşik yetinin aktif kullanımı demektir. Rasyonel iradeden eylem dünyamıza akan her şey, gün ışığı gibi zorunlu olarak herkese ve her şeye nüfuz eder; dokunduğu her şeyi dönüştürür. Bu rasyonel irade, yerine göre, Tek ve Eşsiz Olan'dan (Rab), çok olan varlıklara (âlemler) akan ve her varlığa kabiliyetine göre nüfuz eden aydınlatıcı bir nur; yerine göre yön kaybına uğrayana rotasını gösteren bir işaretçi; yerine göre nimetler bahşeden bir inayet kaynağı olarak tecelli eder.

Bu, peyderpey insan evrenine inen rasyonel bir iradedir ve kendini en açık haliyle 'besmele'de gösterir: *Bismillahirrahmanirrahim*... O, önce varlıktır. Sonra, Allah ismini alandır. Sonra rahman sıfatını edinendir. Sonra rahim olarak eylemde bulunan, varlıkların birbirine şefkat ve merhametine kaynaklık eden, rahmeti onlara bahşedendir. Varlık, isim, sıfat ve eylem olarak insana aşama aşama inen, ona nüfuz eden, onun farkındalığı kadar onu değiştirip dönüştürendir.

Hadiste dile getirilen niyaz gibi:

"Ey hâlleri değiştirip dönüştüren! Hâlimizi en iyi olana dönüştür!"[9]

Yol, Yola Çağrıdır

İnsanlık tarihi, büyük oranda insanın zihinsel ve duygusal güçlerini esir alan yanlış bağlılıkların tarihidir. Peygamberlerin ve erdem abidesi insanların mücadelesinin büyük kısmı, daha önce var olan sapmaları düzeltmeye, insanla-

[9] "Allâhümme yâ muhavvile'l-hâli ve'l-ahvâl, Havvil hâlenâ ilâ ahseni'l-hâl"

rın arasına ekilen kin tohumlarını temizlemeye, insan varlığına ilişen hiçlik duygusunu yok etmeye, varoluş kaygısını ortadan kaldırmaya ve varlığın ona yüklediği dehşeti yok etmeye yöneliktir. O zaman yola çağrı, insanın düşüş dramına son vermeye ve insanlık onurunu yeniden ayağa kaldırmaya bir çağrıdır. Bu çağrıların karşılık bulduğu anlar, sönen insanlık yıldızının yeniden parladığı anlardır. O ana kadar gölgelerde yol alan tedirgin insan kavuştuğu bu ışıkla daha adil ve hakkaniyetli bir dünyayı var etme çağrısını artık daha cesur seslendirmeye başlayabilir. Dile getirmekten korkarak içinde öldürdüğü/inkâr ettiği hakikatleri dile getirerek diriltebilir; insan yüreğine gömülü değerlere bu hakikatlerle can suyu verebilir. Bu cesur insan, artık varlığa ve varoluşa ait hiçbir işaretin üstünü örtmez; hakikati dile getirmenin yaratacağı risk hesabı yaparak insanlık suçu işlemez. Ödül olarak da kendisine göğün kapıları ardına kadar açılır."[10]

Hakikati dile getirme cesareti gösteren insan öncelikle, dilini ve düşüncesini hapishaneden kurtarmıştır. Açılan gök kapıları, öncelikle hapishaneye tıkılan dilin ve düşüncenin özgürlük kapılarıdır. Artık dil düşünceyi daha bir coşkulu ve yüksek perdeden dile getirmekte, vadedilenleri gerçekleştirmeye aracılık edecek olmanın onuruyla iyimser ve ümitvar bir şekilde hayat ırmağına katılmaktadır.

Böyle bir insanın artık uğrunda mücadele vererek yaşayacağı fikirleri vardır; ve her mücadele ve gayret, ona alternatif kapılar açar. Tıpkı, insana dehşet bir sınır deneyimi yaşatan İbrahim'in İsmail'i kurban etme kıssasında olduğu gibi. Ahlaken kötü olduğunda hiç şüphe olmayan bir insanı boğazlamaya karar verme aşamasının sınırının aşıl-

[10] 7/A'râf, 40.

dığı yerde, yeni bir durumla karşılaşılır. İnsani olan sınırın aşılıp ilahi olanla kesiştiği an (dinsellik), Tanrısal olana bağlılığın insanı getirdiği yeni bir aşamadır.

Ama dikkat! Bu dinsellik ahlaktan bağını koparan, makuliyet hattının ötesine geçen bir dinsellik olsaydı, İbrahim'in İsmail'i kurban etmesine izin verilirdi. Ama verilmedi. O zaman dinsellik makuliyet dairesinin sınırlarının aşılmasını değil o sınırların içinde kalınmasıyla sonuçlanmaktadır. Gök kapılarının açılması budur. Gök kapıları, binlerce ihtimalin bulunduğu imkânlar dünyasının insan için en iyi ihtimali, insanın gayretine bir ödül olarak, onun rasyonel iradesiyle buluşturmasından ibarettir. Bu, insan öznelliğinin Tanrısal akıl ve iradeyle tespiti yapılamayan bir zamansızlık ve mekânsızlık ufkunda kavuşması demektir.

Yol, Hayattır

Yolda her zaman arkada kalan ya da önümüzde bizi bekleyen bir şey vardır. Arkada kalanı yeniden elde etmenin imkânı yoktur. Aynı yolu iki kez yürümenin imkânsızlığı gibi. O yolda daha önce esen rüzgârın, parlayan güneşin aynısını bulmak mümkün değildir. Aynı zihin hâlini yeniden yakalamanın imkânı da yoktur. Geçmişte deneyimlenen hiçbir şeyin aynısını gelecekte deneyimlemek de mümkün değildir. O zaman yol, yaşanılanın bir daha yaşanılamayacağını bilerek anın kıymetini fark etmeye, yüksek bir bilinç hâline davettir. Bu yola, yolda olmaya, yolda olana ve yolun sonunda umulana dair bir bilinç hâlidir.

Yola çıkma iradesi, yeniden diriliş ve can bulma hâlidir. Böyle bir durumda insan yolun sonuna gelmediğini, yeni bir başlangıcın şafağında bulunduğunu fark eder. Bu farkındalıkla uykuya yatmış bütün duyguları uyanır, zihni yeniden keskinlik kazanır. Bu aşamada insanın ihtiyaç

duyduğu tek şey, insani irade ile ilahi iradenin kesiştiğinden emin olmaktır. Bu emin olma ihtiyacı insanı zihinsel ve duygusal olarak metafiziksel olana yöneltir. 'Varlık'ın yanına 'oluş'u, mülkün yanına 'melekût'u, nâsûtî olanın yanına lâhûtî olanı koymaya başlar. Sırât-ı müstakîm talebi, tam olarak insanın bu güven ve tatmin ihtiyacının dile getirilişinden ibarettir.

3. Varlık ve Değer Zemini Olarak Sırât-ı Müstakîm

Allah-insan ilişkisinde yol, varlık zeminidir. *Sırât*; 'eğriliği ve sapması olmadan varlığını sürdüren, içinde çelişki bulunmayan manevi yol'; *Müstakîm*, kesin akli ve nakli delillerle sabit olan, hiçbir karşıt fikrin yok edemediği, parlak delillerini hiçbir düşünce cambazının kurnazlığının ve hiçbir şüphecinin aldatıcı kanıtlarının çürütemediği şeydir.[11]

Müstakîm, bu zemine hayat veren değerlerdir. Sırât-ı müstakîm talebi (*ihdinâ*), bu değerlere ilişkin bilginin ve nedenlerin bilgisinin (*hidâyet*) talebidir. Kısaca, *sırât-ı müstakîm* hem 'üzerinde ihtilaf edilmeyen ahlaki değerler', hem 'değerlerin bilgisi' hem de 'nedenlerin bilgisi' demektir.

4. Değerleri İnsana Taşıyan Yol Olarak Sırât-ı Müstakîm

Müstakîm, değerlerle çerçevelenen, değer katan, değerlere kaynaklık eden demektir. *Sırât-ı müstakîm*, doğal olanın yüceltilmesine, fiziksel olanın metafiziksel olanla irtibatlı kılınmasına bir çağrıdır. *Sırât*, tek başına yol demektir; yanına *müstakîm* eklenince, değerleri insanlara taşıyan yola dönüşür. Bunlar, ulaştığı herkesi yücelten değerlerdir. Yolun bir

[11] Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, (tahkik: A. Vanlıoğlu, Kontrol: Bekir Topaloğlu, Mizan Yay.. İstanbul, 2005, c.I, s. 22.

ucunda bütün değerlere kaynaklık eden ve dokunduğu her varlığa kendi ebediyetinden bir değer aktarımı yapan Allah, diğer ucunda varlığın göz bebeği olarak adlandırdığı insan vardır. Değerlerin taşındığı yol da, bu değerlerin eriştiği insan da böylece yüceltilmektedir. Allah kendini de, Cebraili de, Peygamberini de, Kur'an'ı da 'kerîm/saygın/yüce' olarak adlandırmakta, nihayetinde bütün bu zincire son bir 'kerîm' halka olarak insanı da ekleyerek yüceltmektedir:

"Biz insanoğlunu kerîm/saygın bir varlık kıldık" [12]

Kur'an'da bu yüceltme bazen de bir insanın sıradanlıktan kurtarılıp kendisine bir misyon yüklenmesiyle gerçekleşir. Gündelik hayatını sürüp giderken ilahi hitaba muhatap olan, omuzuna nübüvvet yükü yüklenen Peygamberin bu görevle yüceltilmesi gibi:

"Kulunu sıradanlıktan kurtarıp yücelten Allah her şeyden münezzehtir"![13]

Her insan bu yücelme potansiyelini içinde taşır. Yeter ki kendini sıradanlıktan kurtaracak bir davayı omuzlasın. Hiç şüphesiz insanı yüceltecek bu dava, insanlık davasıdır. Dünyanın her yerine yuvalanan kötülükleri temizleme, açlığın ve esaretin belini kırma, hakkın, hakkaniyetin, adaletin, eşitliğin, özgürlüğün herkes için bir anlam ifade ettiği dünyayı var etme davasıdır; kısacası insanlık onuru davasıdır.

5. Kriz Çözücü Olarak Sırât-ı Müstakîm

Sırât-ı müstakîm ancak bir ilişki ve iletişim içinde kendini gösteren ahlak demektir. Bu iletişimin bir ucunda Allah diğer ucunda varlıklar vardır. Allah'ı bilmek, varlıkları bil-

[12] 19/İsrâ, 70.
[13] 19/İsrâ, 1: "Sübhânellezi esrâ bi 'abdihî leylen...

meyi gerektirir. Allah'ın muradını bilmek, varoluş gayesini bilmeyi gerektirir. Allah'ı hoşnut etmek, varlıkları hoşnut etmeyi gerektirir. Bütün bunları gerçekleştirme arzusu da, insanın kabiliyetlerinin tanımlanmasını, düzenlenmesini ve yönlendirilmesini gerektirir.

İnsan yaşamında çoğu kez bir dış sese; yön göstericiye ihtiyaç duyar. Hem içten hem dıştan kaynaklı ayartıcıları kontrol altına almak için bu gereklidir. Böyle bir yönlendirmeye talip olmak; tek başınalığın getirdiği ümitsizliğe yer bırakmayacak bir dolulukla hayatı yaşama arzusundan kaynaklıdır.

Bu durumda *sırât-ı müstakîm* fıtratının ve aklının yönlendirmesine yabancılaşan ve böylece hem kendi varoluş krizini hem de toplumsal/tarihsel krizi aynı anda göğüslemek durumunda kalan insanlara bir yol gösterme lütfudur. Zira 'benlik'ler, bencil tutkulara elverişli bir hâlde yaratılmıştır. Mademki "Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara elverişli kılınmıştır"[14] o zaman bu tutkuların esaretinden insanı kurtarıp 'denge' varlığı yapacak yönlendirmelerin bulunması doğaldır ve yerine göre bu yönlendirme bir rahmet ve lütuftur.

Farklılıklarının gereği olarak insanlar arasında ihtilafın doğal olduğunu söyleyen Kur'an,[15] ihtilafı sonlandırıcı bir söze ihtiyaç duyulursa, bir rahmet olarak ilahi yol gösterimin insanlarla buluşturulabileceğini söyler:

> "Biz bu Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve inanan bir topluma da yol göstersin ve rahmet olsun diye indirdik."[16]

Basit bir ihtilafın kolayca insanları bölüp parçalayan

[14] 4/Nisâ, 128.
[15] 11/Hûd, 118.
[16] 16/Nahl, 64.

fırkalaşmaya (*iftirak*) dönüştüğü, fırkalaşmanın da nihayetinde herkesi yiyip bitiren fitne ateşini tutuşturduğu bir geleneğin içinde yaşadığımızı dikkate aldığımızda, bu yönlendirmenin neden bir rahmet olarak adlandırıldığı daha iyi anlaşılmaktadır.

6. Bir Olumsuzlama Olarak Sırât-ı Müstakîm

Sırât-ı müstakîm, öncelikle yanlış toplumsal ahlaki düzene karşı bir yabancılaşmayı gerektirir. Zira batılın parçası olarak hakikati ortaya koymak, yanlışın ortağı olarak doğruyu duyurmak mümkün değildir. Yıkmak ya da kurmak, yaşasın ya da kahrolsun arasındaki çatışmanın sonunda, batıl ortadan kaybolur, gerçek de bütün ağırlığıyla kendini hissettirir. Allah'ın gönderdiği dinin *hak* olarak isimlendirilmesi tam da yarattığı bu sonuç sebebiyledir.

Hak olan din, her hak edene hakkının teslim edilmesini sağlayacak; yaşama hakkı olmayan hastalıklı, batıl, kötücül ne varsa onların kıyametini koparacaktır. Kıyamet gününün isimlerinden birinin de *Hâkka* olması ile dinin *Hak* olarak isimlendirilmesi tesadüf değildir. Hak niteliğiyle dinin her an kıyametler koparması beklenir: kötülüğün, zulmün, kıyım ve katliamların, açlık ve esaretin hülasa kötü olarak görülen ne varsa bunların kıyametinin koparılıp sonlandırılması o dinin kıyamet misyonudur.

Merhum Seyyid Kutub kıyametin bu ismiyle ilgili güzel bir benzetme yapar: Ona göre, "*Hâkka*" kelimesindeki harflerin dizilimi ve okunuşu dikkat çekicidir. *Hâkka* kelimesi, büyük bir ağırlığı kaldırıp sonra yere bırakmaya benzer. "Hâ" harfinin elifle uzatılması, ağırlığı kaldırmak gibidir. Ondan sonraki şeddeli "kâf" harfi ve ona bağlı sakin "tâ" harfi ile bitirilmesi, ağırlığın yere bırakılması gibidir.

Hakkın ve hakikatin ortadan kaldırmaya çalıştığı her şeyin, önce ağırlığıyla direnç göstereceği ve insanı yoracağı açıktır. Daha açık olan ise, böyle bu ağırlığı kaldırmış olmanın insanda yaratacağı kudret hissi ve onu takip eden ferahlık ve mutluluktur.

7. *Etkin Bir Tarih Hamlesi Olarak Sırât-ı Müstakîm*

Sırât-ı müstakîm; var olana anlam kazandırma, kıymetlendirme, amaçlı hale getirme, düzenleme, denetleme, kural koyma, düzen altına alma hamlesidir; Allah'ın tarihe müdahale ederek insan aracılığıyla tarihin akışını değiştirme iradesinin göstergesidir. Allah kaderin pasif bir izleyicisi değil, 'her an olmakta olana müdahil'[17] olan aktif, etkin, kurucu Kudrettir. Bu müdahale, insanoğlunu devasa evrenin küçük bir parçası olarak yalnız bırakmama, bilinmezlikler vadisinde yalnızlığa terk etmeme, onun pusulası ve vicdanı olma hamlesidir: Sesi duyulmayana ses olma, görünmeyen insan yığınlarını görünür kılma, kaba bir kütle olarak toplumun ellerinden özgürlüklerini alarak ezdiği bireylerin seslerini duyurma yönünde bir gözetme hamlesidir.

8. *Ölçüsüzlüğün ve Değer Aşınmasının Reddi Olarak Sırât-ı Müstakîm*

Sırât-ı müstakîm, hayatı kuran ve yaşanabilir kılan değerlerin karşısına dikilen ölçüsüzlüğün ve değer aşınmasının reddidir. Ölçüsüzlüğe batmayı ve zorluklar karşısında tökezlemeyi ifade etmek için Kur'an'ın kullandığı *'ivec'*[18], insanı köleleştiren değerlerin kümelendiği bir terimdir: Keder, acı, kin, tiksinti, korku, kaygı, yönsüzlük, kararsızlık,

[17] 55/Rahmân, 29.
[18] 18/Kehf, 1.

umutsuzluk, acıma, kızgınlık, kıskançlık, aşağıla(n)ma, utanç, içine çökme, öfke, intikam, zulüm, harislik, hırs, kin, bunların başlıcalarıdır. Bu dayanak yitiminin insanı kıyısına getirdiği hale 'ruhun en karanlık gecesi' adı verilir. Bütün umutlarımızın tükendiği, Tanrı'nın yardımına en fazla ihtiyaç duyduğumuz bir anda elimizin boş kalması demektir. Ama tecrübeyle biliyoruz ki şafak zifiri karanlıktan sonra söker ve Kierkegaard'ın dediği gibi 'karanlıkta en iyi inanç görür'. Bu durumda sırât-ı müstakîm, ölçüsüzlüğün, güvensizliğin ve dayanak yitiminin (*'ivec*) reddedilmesi ve bunun karşıtı olarak da en iyi yaşam biçimlerinin talep edilmesi demektir.

9. Müşrikliğe Reddiye Olarak Sırât-ı Müstakîm

Kur'an, *hanîf*in karşıtı olarak müşrikliği tam bir sırât-ı müstakîm kaybı olarak tanımlar ve değer kaybının insanda yarattığı düşme, parçalanma ve unutulma hâlini şöyle dile getirir:

> "Allah'a ortak koşmayarak/müşriklikten uzak durarak hanifler olun. Zira Allah'a ortak koşan kimse sanki gökten boşluğa düşmüş, yırtıcı kuşlar onu kaparak didiklemeye başlamış ve rüzgâr da bir daha kimsenin farkına varamayacağı ücra bir köşeye sürüklemiştir."[19]

Müşrik bir insanın ruh halini deşifre eden müthiş bir ayet! Müşrik bir insan, gökten boşluğa düşmekte; yırtıcı kuşlar onu kaparak paramparça etmekte ve nihayetinde rüzgâr onu bir daha kimsenin farkına varamayacağı ücra bir köşeye sürüklemektedir. İnsanın içine düşüp parçalandığı derin boşluk, çağımızın ateşten uçurumudur. Yaslana-

[19] 22/Hac, 31.

cağı değerleri olmayanları kapma peşinde olan binlerce düşünce ve ideoloji bu uçurumları temsil etmektedir. Nihayet en ağır akıbet: İzini kimsenin bulamayacağı bir gölge varlık gibi dünyadan geçip gitmek. Kur'an gerçekten çok ağır bir benzetme yaparak insanda duygusal şok etkisi yaratıp, sonuç almak istemektedir. Bu bildiğimiz logoterapi tekniğidir: Kur'an, kelimelerin gücünü öne çıkararak, hakikati bütün çıplaklığıyla insanın zihninde canlandırarak onu tutulduğu felç halinden uyandırmaya çalışmakta; içine sürüklenmekte olduğu anafora karşı yüksek sesle uyarmaktadır.

10. Sırât-ı Müstakîm Talebi

Doğru yol talebi, insanın Allah'la iletişim kurma arzusudur. Allah ile insan arasındaki bu iletişim, önce sessiz/dilsiz bir iletişimdir. İnsanın ağırlıklı olarak duygu dünyası üzerinden kurulan bu iletişimi bazen semayı yaldızlayan yıldızlar, bazen toprağa çiseleyen yağmur bazen de ufukta kaybolmakta olan güneş tetikler. İnsanın gözüne ilişen her doğa varlığı, kulağına gelen her harikulade doğal ses ondaki bir frekansı titretir. Allah'ın yeryüzüne serpiştirdiği her işaret insanı Allah'la iletişime geçiren bir davetçi olarak iş görür. Allah'ın kudretiyle hayat bulan her varlık, ölü canlara hayat verir. Allah'ın sesli iletişimi, Kelamı, Allah'la bu sessiz iletişim kurma başarısını gösterebilen insanların zihnine ve kalbine nüfuzu edebilir.

Fâtiha Suresi'nde, müminler Rablerine sırât-ı müstakîm üzere olma taleplerini arz ederler. Mümin her zaman dilimi içinde bir iman hamlesi yapmak suretiyle imanın zıddı olan bir davranışı reddeder. Allah'ın "Ey iman edenler! Allah'a olan imanınızı yeni hamlelerle tazeleyin"[20] beya-

[20] 4/Nisâ, 136.

nı bunu teyit etmektedir.[21] *İhdinâ* talebi, her şeyden önce, insanın hazır bulduğu yaşam kalıplarını sorgulayarak yeni varoluşlara hayat verme iradesini gösterir. Hidayet talep eden insana yapılan 'güç' ve 'değer' transferi ile insan öyle bir yetkinlik kazanır ki, artık acı ve ıstırap içinde olanlardan (*mağdûb*) veya acı ve ıstırap yoluna girenlerden (*dâl*) olma riski ortadan kalkar. Ayette ifade edildiği gibi:

"Ne ıstırap içinde olalım ne de ıstırap yoluna girelim."[22]

11. İhdinâ Talebi, Ahlaki Eylemlerin Doğasını Bilme Talebidir

Özgür iradeli bir insan, duygu ve davranışlarına ilişkin bir farkındalığa sahipse ve neden başka türlü değil de o şekilde davrandığını biliyorsa, sonuçları değiştirme şansına sahip demektir. Bu durumda yaşam da bir alınyazısı olmanın, sadece sonuçlara maruz kalmanın ötesine geçer ve insanın özgür iradesiyle seçebileceği ve değiştirip dönüştürebileceği bir etkinlik alanına dönüşür.

Dolayısıyla *ihdinâ's-sırâta'l-müstakîm*, sadece yapılması gerekenlerin listesini içeren bir katalog ahlakının ötesine geçip, duygu ve davranışların arkasındaki motive edici gücün bilgisini talep etmektir. Var olma, var kalma ve var kılmanın itici güç olarak iş gördüğü bu sebeplerin bilgisine sahip olmak, kendi içinde dönüştürücü bir kudrete sahip olduğunun farkına varmak demektir. Böylece yaşam sadece sonuçlarına maruz kaldığımız olaylar zinciri olmaktan çıkar.

Her insan nelerin yapılması, nelerden de uzak durulması gerektiğini bilir. Ama bunların nedenleri konusunda

[21] Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, (tahkik: A. Vanlıoğlu, Kontrol: Bekir Topaloğlu), Mizan Yay.: İstanbul, 2005, c.I, s.21-22.

[22] 1/Fâtiha/7: *Ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim velâddâllîn*.

fikri olan insan oldukça azdır. Bir konuda fikriniz yoksa itirazsız/sorgulamasız sadece söylenenlere tabi olursunuz. Oysa tarih bize göstermiştir ki, insanların hiçbir sorgulamaya tabi tutmadan ahlaken doğru kabul ettikleri nice uygulama aslında ahlaksızlığın tam da kendisidir. Kölelik ve cariyeliği düşünün! Tarihsel olarak insanlar sadece köle ve cariye edinilmemiş, ticaretleri de yapılmış, birer eşya gibi alınıp satılmışlardır. İyi ve kötüyü tanımlamanın ötesinde iyi ve kötünün bilgisine sahip olan insan ancak böyle bir kurumu insan onuruna aykırı ilan edip reddedebilir. *Sırât-ı müstakîm* talebi böyle bir niyeti içinde barındırır ve insana hayata yuvalanan nice kötülüğü süpürüp atmanın yolunu açar.

İyi ve kötünün nedenlerine ilişkin bilgi talebi, aynı zamanda insan aklına ve doğasına/fıtratına çağrıdır. Vahyi de insanın aklını ve doğasını bütünleyip tamlayan bir lütuf olarak insan yaşamına davet etmektir. İnsan, vahyin kendisinden ne istediğini bilmeden onun komutlarına uyan bir robot değildir. İnsan iyi ve kötünün ne olduğunu aklen bilir. İnsanı bir ahlak varlığı olarak tanımlamayı mümkün kılan insanın bu bilgisidir; sadece ahlaki davranışı değil. Allah'ın insana lütfettiği bu bilgi sayesindedir ki Allah 'hikmetinden sual olunan' bir merhametli Yaratıcı olarak hayatımıza buyur edilir. Allah'ın insana ilişkin her tasarrufu anlaşılabilir ve açıklanabilir bir hikmete yaslanır.

Sırâtı müstakîm talebi; her şeyden önce olabilme imkânını içinde barındıran ve belirlenmişliği reddeden aktif bir özne olma talebidir. Sırât-ı müstakîmi talep, insanın kendini gerçekleştirme ısrarında yönlendirilme talebidir. Bu talep, en yüksek iyinin bilgisine, duygu ve davranışların itici gücünün bilgisine sahip olma talebidir. Toplumsal/tarihsel varoluş ya da yok oluşların *nedenl*erine odaklanan bir

değer tartışmasının, salt değer tartışmasından daha hayat kurtarıcı olduğu açıktır.

12. İhdinâ Niyazı, Bir Toplum Olma Talebidir

İhdinâ talebindeki çoğulluk (*nâ*) en yüksek iyinin ve varlık imkânlarının ancak toplum içinde gerçekleşebileceğini gösterir. Toplum, kimliklerin kişiliklere dönüştüğü, karşılaşmaların ve kesişmelerin yaşandığı, dolayısıyla da insanların karşılıklı olarak birbirlerini var ettikleri bir yaşam birimidir. Bu, Kur'an'ın *te'âruf*[23] dediği şeydir. O da, hayatın hangi amaç etrafında ve neden başka şekilde değil de o şekilde örgütlendiğini bilerek yaşamı başkalarıyla dayanışarak birlikte var etmektir.

Kur'an, toplumsal ayrışmaların getirdiği parçalanmanın, insanların yaşam enerjisini (*rîh*) tükettiği gerçeğine karşı bizi uyarır.[24] İnsanlığın farklı renklerde ve dillerde yaratılması bir *kudrete*; bu farklılıkların uyum içinde hayatı inşa edip sürdürmeleri bir *Kelam*a ihtiyaç duyar. Böylece, insanlar arasındaki biyolojik kardeşlik ilişkisi daha ileri bir din ve duygu kardeşliğine evirilir ve toplumsal uyum ve bütünlük ülküsü hayat bulur.

Sırât-ı müstakîm, toplumsal yaşamda ihtiyaç duyulan hukuki düzenlemeleri değil, bu düzenlemelere kaynaklık eden değerleri ve ahlakı tanımlar. Hukuk, bu değerlerin ayakta kalmasını sağlayan koruyucu elbisedir. Zira tek başına ahlak çağrısı yetmez. Bu değerlerin hayat verdiği ve ortak kabul gören bir düzenin yokluğu, her türlü çözülmeyi ve kaosu tetikler. Bu durumda sırât-ı müstakîm talebi, değerler üzerinden özgür bir şekilde yaşamımızı çerçeveleme ve onu kaostan kurtarıp çekidüzen verme arzusudur. Bunun tersi,

[23] 49/Hucurât, 13.
[24] 6/Enfâl, 46.

değer ve yasa unsurundan yoksun bir özgürlüktür ki bu, keyfiliktir. Bunun toplu yaşamdaki karşılığı fitnedir.

İnsanları bir arada tutan varlık değerlerinden kopuş, kökenden kopuş ve düşüştür. Bu düşüş bazen bireyin silikleşmesi ve yok sayılması şeklinde bazen bir milletin veya medeniyetin tarihin dışına düşüşü şeklinde kendini gösterir. Kur'an'ın, "Parçalanırsanız yaşam enerjinizi kaybedersiniz"[25] ve "Peygamber gelmeden önce acı çeken insanların aynı acıyı (ilahi mesaja sağır kesilmeleri sebebiyle) peygamberden sonra da yaşayacakları"[26] yönündeki uyarıları, insan yaşamında değerlerin soluklaşmasının acı ve ıstıraptan başka bir şey getirmeyeceğini göstermektedir. İnsanın düşüşünün, yaşamı var eden değerlerin düşüşüyle başladığı hatırlanmalı, geçmiş toplumların kendilerine iletilen mesaja yaptıklarının Kur'an mesajının da başına gelebileceği,[27] bu mesaja kulak vermeyenlerin kendi var olma niyazlarının da duyulmayacağı unutulmamalıdır.

13. İhdinâ, Bir Direniştir

İhdinâ, hayatın insanın başına getirdiklerine teslim olmayıp mücadele etme arzusunun dile gelişidir. Giderek yozlaşan ve nefretin ve zulmün hizmetkârına dönüşen zekânın yarattığı dünyanın gidişatına itiraz edip, esenliğe ve mutluluğa giden yeni bir rota aramaktır. Yaşamın, hayal kırıklıklarını ümitle harmanlayarak bir memnuniyete dönüştürme sanatı olduğunu fark etmektir. İnsanın evvela kendi hatalarından başlayarak yaşamın ve ölümün haysiyetini yeniden inşa etme çabasıdır. İnsan onurunun savaşlarla, katliamlarla, açlık ve sefaletle, salgın hastalıklarla incitildiği

[25] 8/Enfâl, 46.
[26] 7/A'raf, 129.
[27] 20/Tâ-Hâ, 95.

dünyayı değiştirip dönüştürecek daha büyük bir sese kulak verme arzusudur.

14. İhdinâ Talebi, Hatırlanma/Unutulmama Niyazıdır

İhdinâ, bir hatırlatma ve hatırlanma talebidir. Bu dinlerin kadim misyonudur. Zira insanlar unutmaya yatkındır ve tarih boyunca insanoğluna hakikatin tekrar tekrar hatırlatılması gerekmiştir. İnsan hata yapan, günah işleyen ve üstelik bu döngüyü sürekli tekrarlayan biri olduğunu bilerek Allah'ın kapısına gelip hatırlanma, unutulmama niyazında bulunmaktadır:

> "Ey Rabbimiz! Bize kendimize ve insan kardeşlerimize zarar vermemize sebep olacak ve bizi pişmanlığa sürükleyecek hata ve günaha kaymayacak bir bilgi/hidayet ver. Bize değiştirebileceklerimiz için cesaret; değiştiremeyeceklerimiz için sabır; bu ikisi arasındaki farkı görebilecek bir basiret lütfeyle."

İhdinâ, samimi bir duadır ve dua, umudun dile gelişidir. Keder ile sevinç arasında mütemadiyen ikiye bölünen insanın, tarihin en yıkıcı anlarında tercihini ısrarla umuttan yana kullanmasıdır. Bu felaket çağında ölme içgüdüsüne karşı çetin bir savaş vererek ikinci defa doğmak adına yaşama sanatını incelikle işlemeye çalışmaktır. Mevlana'da dile geldiği gibi:

> "Seni en iyi Allah bilir, gerisi ya yanlış ya eksik bilir. Seni mutsuz edenler yüzünden umutsuz olma, mutlu olacağın zaman da gelir. Seni mutsuz edenleri görüp herkesi öyle sanma, seni mutlu edecek olan da gelir. Bugün çok derdim var deme, o derdi sana veren Allah'ın dermanı verdiği gün de gelir. Sen Rabbine dua et. Dua etsem ne olacak deme, duanın kabul olduğu gün de gelir."

İçinde azmi, başarıyı, tatmini ve mutluluğu barındıran böyle bir yaşamın talipleri Kur'an'da *yüksek sadakat sözcüleri* olarak anılır ve onurlandırılırlar. İbrahim peygamberin Allah'tan niyazındaki bu talebe kulak verelim:

> "Benim dostum sadece alemlerin Rabbidir. Beni yaratan ve içime doğru yolu bulma kabiliyetini yerleştiren odur. Beni yedirip içiren, doyuran da O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren de, öldürüp sonra diriltecek olan da O'dur. Ve nihayet kıyamet günü, günah ve kusurlarımı bağışlamasını umduğum da O'dur. Rabbim! Bana doğru hüküm verme yeteneği lütfet ve beni salih insanların arasına koy. Benim gelecek nesillerin nezdinde *yüksek sadakat sözcüsü* olarak anılmamı sağla."[28]

İbrahim'in ardından oğlu İshak ve torunu Yakup için de aynı tanımlama yapılır: Yüksek sadakat sözcüleri.[29] Bunlar aynı zamanda doğrulukla yücelen insanlardır:[30] Bütün risklerine rağmen doğruyu dile getiren ve o doğru yolda yürüyenlerdir.

Kur'an, insanın üç varoluş anının esenliğini dilde (*lisan*) ve yürüyüşte/eylemde (*kadem*) kendini gösteren sadakatle ilişkilendirir. Üç varoluş anı olarak adlandırdığımız insan hallerine Kur'an insanın doğduğu, öldüğü ve yeniden dirildiği anlar olarak işaret etmektedir.[31] Kur'an bu üç anın esenliğini Kitaba sadık bir mirasçı olmaya, küçüklükten beri hikmet dairesi içinde nefes alıp vermeye, şefkatli bir yüreğe, saf insan doğasına ve ana babaya lütufkârlığa bağlamaktadır.[32]

Doğruluk ve sadakat bu insanların hem dillerinde hem

[28] 26/Şuarâ, 78-84.
[29] 19/Meryem, 50: *Lisâne sıdkin 'aliyya.*
[30] 10/Yunus, 2: *Kademe sıdkin.*
[31] 19/Meryem, 15.
[32] 19/Meryem, 12-14.

de ayaklarında vardır. Doğru olmayan bir şey söylemezler ve doğru olmayan bir şeyin peşinden gitmezler. Onlar, güven veren, herkesi kendi akıl ve gönül saflığında gördüğü için de insanlara güvenen iyi yürekli sadakat sözcüleridirler. Yalanın vaatlerle, doğrunun ise salt gerçeklerle iş gördüğünü bilirler ve sadece doğruyla ve hakikatle işleri olur. Zira gerçeklerin çoğunun zamana emanet edildiğini ve vakti geldiğinde gerçekliklerinin ortaya çıkacağını bilirler.

Bu yüksek sadakat sözcüleri en büyük değerleme kriteri olarak hakkın ve hakikatin insanlar arasında hükümferma olmasına gayret ederler. Bütün risklerine rağmen hakikatin dili olurlar. Onlar, insan olma haysiyetinin *hakikate hak*kını vermeyi gerektirdiğinin farkındadırlar. Zira hakikatin insan üzerinde hakkı vardır.

Hakikati dile getirmek, doğruyu dile getirmekten farklıdır. Hakikat[33] kamusal alanda dile getirilebilecek bir şeydir. Hakikat, içinde eleştiri barındırır. Konuşmacı aldatma yerine dürüstlüğü, sahtelik yerine gerçeği, emniyet yerine ölümü, yaltaklanma yerine eleştiriyi, kendi çıkarını koruma ve kayıtsızlık yerine ahlaki ödevi tercih eder. Hakikati söylemenin taşıdığı risklere rağmen bunu kamusal alanda seslendirme cesareti gösterenler sayesinde, hak ve hukuk tahakkuk eder, mağduriyetler önlenir ve insanlık onuru kurtulur.

Hakikati dile getirmek, özgürlüğün dışavurumu olduğu için, aynı zamanda bir ahlak ve dürüstlük meselesidir. Bu da hakikati dile getirenin buna öncelikle kendisinin inanmasını ve hakikati eğip bükmeden dile getirmesini gerektirir. Cesaret hakkında söylev çekmek yetmez, cesur da olmak gerekir.

[33] Konuşma özgürlüğü ve hakikati dile getirme cesareti olarak Yunan ve Roma metinlerinde karşılaştığımız kelime *Parrhesia*'dır.

Hakikat mutlak kurtarıcıdır. Zira arkasında Hak vardır ve en büyük suç, Hakk'ın hakikatini, kendi süfli çıkarları için kullanmaktır. Kur'an hakikati batılla karıştırarak (*iltibâs*) pazarlayan söz kalpazanlarına karşı insanları uyarır;[34] hakikati gizleyerek insanlara parlatılmış geçmiş ve gelecek pazarlayan hakikat tahripçisi bu yanaşık tipleri, kendilerine danışanlarla birlikte kaybetmeye mahkûm insanlar olarak deşifre eder[35] ve insanları bu hakikat suikastçılarına karşı tetikte olmaya çağırır.

[34] 2/Bakara, 42; 3/Âl-i İmrân, 71; 6/En'âm, 9, 65, 137.
[35] 41/Fussilet, 25.

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLAŞTIĞI BİR DÜNYAYLA BAŞA ÇIKMA[1]



"Doğaya nasılsın diye sor. Sana şöyle diyecektir: 'Benim gecem de var, gündüzüm de!'"

Meşhur soruyla başlayalım "Dünyada kötülük varsa, Rahman ve Rahim olan Allah'ı nasıl anlayıp anlatacağız?

Bu sorunuz, hem kozmik sistemde hem de insanların özgür iradeleriyle kurdukları dünyamızda işleyen sistemi kavramakla alakalıdır. Kozmik sistemde bir kusurun olmadığını söyleyen Kur'an[2] insanların aktif birer ahlaki özne olarak rol aldığı dünyamıza gelince kusursuzluğa değil aksine kusurlara/hatalara dikkat çeken bir dil kullanmaktadır.

O zaman kozmik sistemin doğal yasalarıyla ahlak yasalarını birbirinden ayırarak işe başlamakta fayda var. Bu dünyada olup bitenden insanın sorumlu olduğunu, hayatı bu sorumluluk bilinciyle inşa etmenin yani *takvâ*nın Kur'an'ın kurucu kavramlarından biri olarak sunulduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Bu dünyaya ait gerçek-

Din ve Hayat Dergisi (Ağustos, 2020) Mehmet Yüksel ve Fulya İbanoğlu röportajı.
67/Mülk, 3.

likleri, bu dünyaya ait olan insan omuzlamayı bilmelidir. Rahman Rahîm olan Allah, içimize rahmeti/sevgiyi/yerleştirmek suretiyle kötülüğe giden her yolu kapamayı; ortaya çıkan her kötülüğü yok etmeyi insana havale etmiştir. Allah'ın Rahman Rahimliği bu mücadelenin nasıl verileceğinin yolunu yordamını göstermek, bunun için zihinsel, ruhsal her türlü desteği sağlamak; tarihe aktif müdahalenin örneği olarak Peygamber kıssalarıyla onları motive etmekten ibarettir.

İster doğayla yanlış ilişkimizden kaynaklanan kötülükler isterse insanın kaynaklık ettiği ahlaki kötülükler olsun, insan türünün sorumluluğunu bir kenara bırakarak Allah üzerinden meseleyi tartışmak Allah düşüncemizi kökünden sarsmaktadır. Sadece inkâr eden değil inanan bile bu kadar kötülüğün kol gezdiği bir dünya nasıl Rahman Rahim olan Allah'ın eseri olabilir? sorgulamasında tıkanmaktadır.

"İyilikler Allah'tan kötülükler kendinizdendir"[3] ayeti, kötülüğün Allah'la ilişkilendirilmesini reddetmektedir. Buna rağmen inanç ilkesi olarak yanlış bir şekilde herkese ezberlettiğimiz cümle 'Hayrın da şerrin de Allah'tan olduğu'dur. Kelamcılar burada ince bir ayrım yaparlar: Herhangi bir fiili insanın gerçek fiili yapan onu yaratması değil, irade etmesidir. Anahtar kavram özgür iradedir. Kelamda Allah en yüksek yaratıcı metafiziksel ilke olarak her şeyin varlık sebebi ve yaratıcısı kabul edilmektedir. Ama hiçbir ekol Allah'ın kötülüğü irade ettiğini söylememektedir.

Yine Kelamcılarımız inayet kelimesi üzerinden bir çözümleme yaparlar. Buna göre, Allah'ın kaza veya takdiriyle planladığı her şey iyidir. Kader, Allah'ın her şeye mahiyetini/doğasını/varlık hükmünü vermesi ve bu doğanın

[3] 4/Nisâ, 79.

kaynaklık edeceği bütün ihtimalleri bilmesidir. Allah, ateşin doğasını takdir edendir. Ona sıcaklığı bir karakter olarak yerleştiren de bu sıcaklığın üreteceği ısının nelere kadir olduğunu da içinde yarar ve zarar olarak içerilen her şeyi de takdir eden ve bilendir. Ateş ile ısınmak da aynı ateşin yangınlara sebep olması da 'ateş'in varlık hükmüdür. Bu hükmü icra eden, ateşi hayatı kuran bir nesne olarak kullanan, buna ihtiyaç duyan insandır. Her şeyi kendi varlık hükmüne uygun olarak kullanmanın adı 'erdem'dir. Bu erdemi var etme iradesini gösterip göstermemesi insanın problemidir.

Doğru ya da yanlış ahlaki kararlarımızın inşa ettiği bir dünya var önümüzde. Dünyada hiçbir şey insana tamamlanmış olarak verilmez. İnsan her şeyi tamamlayarak onun bir parçası olur. Bu, *amel* veya yaratıcı eylem dediğimiz şeydir ve insanın fiillerinden farklıdır. Kur'an'ın hata ve kusurdan bahsettiği bağlamın ardından salih amel/yaratıcı eylem vurgusu yapması, insanın olup bitenin tamamlayıcı parçası olması sebebiyledir. Bu salih amel bazen başka insanlara bazen doğaya ilişkindir; ama her zaman insanı ahlaki bir ağın parçası yapar.

Bu durumda şöyle bir itiraz gelebilir: Madem ki bu dünya insanın eliyle kurduğu bir dünyadır ve bu dünyada kötülükler boy göstermektedir; o hâlde neden Allah insanı iyiliğe ya da kötülüğe eğilimli biri olarak değil de sadece iyiliği yapabilen bir varlık olarak tasarlamadı? Bu da Allah'ın kötülüğün olmadığı bir dünya yaratma iradesinin olmadığını göstermez mi?

Gerçekten, insan doğasının iyiliğe de kötülüğe de eğilimli olarak değil de, kötülüğün olmadığı bir dünyayı yaratma amacıyla, sadece iyiliğe eğilimli olarak yaratılmış olması nasıl bir durum ortaya çıkarırdı? Bu insanın özgür

bir varlık olmadığı anlamına gelirdi ki bunun tercih edilmediği açıktır. Allah melekler gibi, sadece iyilik yapmaya ayarlı varlıklar yaratsaydı bu durumda kötülük de olmazdı. Kur'an'da aktarılan ünlü diyalogda, meleklerin 'Kan dökecek ve yeryüzünü bozguna uğratacak birini mi yaratacaksın' sorusuna Allah'ın 'Sizin bilmediklerinizi ben bilirim' cevabını vermesi, kötülüğe eğilimli bir insanın yaratılmış olmasının derinlerinde başka cevaplar aranması gerektiğini, meselenin insanın sadece kötülüğe meydan verecek bir varlık olmanın ötesinde daha büyük bir planın parçası olarak tasarlandığını göstermektedir. Allah'ın yeryüzü planında insana ilişkin takdiri onu özgür iradeli bir varlık olarak yaratmak olmuştur. Bu, insana ilişkin 'en yüksek iyi'dir. Ama burada yine bir paradoksla karşılaşırız: Özgür iradeli oluşumuz, kötülüğü de yapma tercihinde bulunabileceğimiz anlamına gelir. O zaman da kötülüğe izin vermenin ahlaken makul yeter bir gerekçesinin ne olabileceği sorusuna geliriz?

Karada ve denizde fesadın varlığını Allah insana bağladığına göre,[4] ahlaki kötülüğün kaynağının nasıl kurutulacağı sorusu, insanın bu nötr yapısının iyiliğe nasıl evirileceği sorusuna gelir dayanır. Dolayısıyla kötülük meselesini tartışmak, ahlaki bir varlık olarak insanı tartışmaktır. Doğası/fıtratı gereği ahlaki bir varlık olan insanın en büyük imtihanı, bu kötülüklerin kökünü kazıma konusunda göstereceği iradedir.

Kur'an her bakımdan kötülüğü ortadan kaldırılması gereken bir olgu olarak önümüze koymaktadır. Dolayısıyla kötülük, ne bir iyiliğin açığa çıkması için gerekli bir karşıt olarak meşrulaştırılabilir ne de bizim bilemediğimiz şey-

4 30/Rûm, 41.

lerin ortaya çıkmasına aracılık edecek bir olgu olarak savunulabilir.

Allah bu kötülüklere neden izin veriyor sorusuna bundan daha makul bir cevap vermek gerekiyor. Verilen cevaplardan biri, Allah'ın bizim bilmediğimiz şeyleri bildiği, dolayısıyla bu kötülüklerin varlığının gerçek nedenini bizim bilme imkânımızın olmadığı şeklindedir. Bu durum bizi gerçekte bir kötülüğün olmadığı sonucuna götürür ki bu da doğru değildir. Verilen başka bir cevap, kötülüklerin iyiliklerin kadir kıymetinin bilinmesi için gerekli olduğudur. İyiliğin ortaya çıkması için kötülüğün var olması gerektiğini zira zıddını bilmeden bir şeyin ne olduğunun tam olarak anlaşılamayacağını söylemek, kötülüğün varlığının devamını zorunlu görmek demektir ki bu saçmadır.

Ahlaken kötülüklerin varlığını insanın yapıp ettiklerine bağlayan ve 'tutum' eleştirisi yapan Kur'an açısından bakıldığında kötülüklerin varlığına bir 'anlam' aramaya çabalamak tutarsızlıktır. Kur'an insanı değil 'tutum'larını eleştirmektedir. İnsanı 'zalûm' ve 'cehûl' olarak tanımlarken,[5] insanın karakterine değil tutumuna işaret etmektedir. Zira *zalûm*un *zalim*den farkı, başka türlü imkânı varken insanın zulmü tercih etmesidir. *Cehûl*, başka türlü imkân varken cehli tercih etmiş olmasıdır.

Allah kötülüklere neden izin veriyor sorusu, insanın özgür iradesi, eğilimleri ve kabiliyetleri dikkate alınarak cevaplanmalıdır. Kötülüklerin bir imtihan olarak tanımlanması da burada anlam kazanmaktadır. Zira var olan her şey, kendinde var olan bir yetkinliği elde etmeye yönelik bir fiile sahiptir ve bir gayeyi gerçekleştirmek üzere yaratılmıştır. İnsanın elde etmeye yöneldiği yetkinlik/kemal

33/Ahzâb, 72.

kötülüğün olmadığı bir dünya inşa etmektir. Allah'ın bütün çağrısı da esenliğin hüküm sürdüğü böyle bir dünyanın var kılınmasına yöneliktir.[6]

Özellikle günümüz şartlarında insanoğlunun ekolojik dengeyi bozması sebebiyle tabiatta çok büyük hadiseler yaşanıyor ve bu dönüp yine insanı vuruyor. Öyleyse özellikle doğal afetler ve salgınların bu türden bir sebep sonuç ilişkisiyle ortaya çıkmasını, bugünün insanına Allah'ın bir cezası olarak yorumlayabilir miyiz?

İnsanın yeryüzündeki son iki yüz yıllık tarihine antroposen çağ denilmektedir. Yani insanın doğaya tahakküm ettiği, nesneleştirdiği, alınır satılır bir metaa dönüştürdüğü çağ. Sonuç, insan-doğa ilişkileri açısından tam bir trajedidir. İnsan, doğayı koruduğu yani onun güvenliğini sağladığı ölçüde insandır. Ekosisteme karşı kendi egosistemini kuran antroposen insanın, doğaya yaptıklarının kötü sonuçlarını peyderpey yaşadığına şahit oluyoruz.

Bütün varlıkların insan için yaratıldığı ve onun kullanımına verildiği gibi yanlış bir kanaat var. Oysa Allah yeri ve yüzeyinde barındırdığı her şeyi 'yeryüzündeki bütün canlılar için' var ettiğini söyler:

"Allah, yeri canlı yaratıklar için var etti."[7]

Bu ayet, insanı yeryüzünün tek hâkim gücü olarak tanımlamayı imkânsız hale getirir. Zira bütünüyle insana tapulanan hâkimiyet diğer canlılar üzerinde tam bir 'tahakküme' kolayca dönüşebilmektedir. İnsanın yeryüzü tarihinde de günümüzde de bunun sayısız örneklerini biliyoruz. Tüketim alışkanlıklarımızla da bu tahakkümün bir parçası durumundayız. Bugün insanlığın yaşadığı ekolojik

[6] 10/Yûnus, 25.
55/Rahmân, 10.

krizler, şehirlerin insan yaşamını tehdit eden zehirli havası, aşırı tüketimin tetiklediği 'yoğun yaşamlar' (trafik yoğunluğu, iş yoğunluğu, meşguliyet, insanın kendine ve sevdiklerine dahi zaman ayıramıyor oluşu) başları göğe değen zamane putları olarak bu tahakkümün insan türünü tehdit eden boyutunu göstermektedir.

İnsanın varlıkla ilişkisinin bir denge üzerine oturduğu ve bu dengenin bozulmaması gerektiği bir Kur'an buyruğudur.[8] Yaşadığımız trajik sonuçlar, bu sonuçları meydana getiren sebepler halkasına insan zararlısının olumsuz bir faktör olarak girişiyle ilgilidir. Mesela, biz depreme kötü demeyiz; yıkım getirirse kötü deriz. 7 şiddetindeki bir deprem hiçbir yıkım getirmezse hakkında hiç konuşmayız bile. Ama 5 şiddetindeki bir deprem yüzlerce insanın ölümüne sebep olursa bir felaket olarak tanımlarız. Bizim 'felaket' tanımımızın depreme değil, yarattığı sonuca yönelik olduğu açıktır ve bu sonucun bir felakete dönüşüp dönüşmemesi insan faktörüne bağlıdır. Hepimizin bildiği sebepler bunlar. Bu örneği doğadan kaynaklı bütün olaylara uygulayabilirsiniz. Kur'an, başımıza gelenlerin yaptığımız kusurların bir bedeli olarak karşımıza çıktığını söyler:

"Hepsini suçlarından dolayı cezalandırdık."[9]

Kur'an insanın karşılaştığı bu travmatik olaylardan bahsederken ağırlıklı olarak şu kelimeleri kullanır:

Azap: Mahrumiyet ve yoksunlukla imtihan.

Helak: Eldekinin bütünüyle gitmesiyle, varlıktan yokluğa düşüşle imtihan.

Fitne: İçinde sıkıntı ve zorluk barındıran ve insanı içten içe eriten olaylarla imtihan.

[8] 55/Rahmân, 7

[9] 29/Ankebût, 40: "Fe küllen ehaznâ bi zenbihi.

İmtihan: Zorlu/meşakkatli olaylarla kişinin karakterini ortaya çıkaran sınama.

Bela/İbtila: Sıkıntı kadar rahatlıkla da sınanma.

Musibet: Toplumun kaynaklık ettiği suçların/günahların karşılığında gelip onları bulan sıkıntılarla imtihan.

Ayet: Haberci; azabın, helakin uyaranları, ön işaretleri.

Kur'an, âlemde işleyen bir yasadan bahseder. Bu hepimizin kader/takdir olarak bildiği yasadır. Bu yasa doğada *adetullah*, *fıtratullah*, toplum ilişkilerinde *sünnetullah*, ahlakta *sıbğatullah* olarak tezahür eder ve bunların ihlalinin yarattığı sonuçlar vardır. Yasasız olan, rastgele gerçekleşen, sebep sonuç zincirinin dışına çıkan hiçbir şey yoktur. İnsanın zihin grameri de böyle çalışır. Bu durumda fark etmemiz gereken gerçek şudur: Her sebep aynı zamanda bir sonuçtur ve her sonuç sonrakiler için bir sebeptir. Bir toplumun kaosa sürüklenmesinin de bir salgının da sebepleri var. Bu sebepler zincirine insan olumlu ya da olumsuz olarak müdahil olabilmektedir.

İnsanın karşılaşacağı felaketin önce işaretleri (*ayet*ler) görülür. Üstelik her işaret daha öncekilerden daha büyük olarak ortaya çıkar.[10] Bu işaretler dikkate alınmadığında musibet gelir insanları bulur. Musibet, kelime kökü itibariyle aniden bastıran sağanak demektir. Aniden gelen ve her birimizin canını acıtan doğa gerçeği bazen sel, bazen deprem bazen salgın olarak başımıza yağar... fiziksel olarak maruz kalmasak da ruhen aynı acıyı kurbanlarıyla birlikte çekeriz. Bu tür musibetlerle insanlar azaba uğramaktadırlar. Azap kelimesinin Arapçada aynı zamanda mahrumiyet anlamına geldiğini hatırlayalım. Sevdiklerimizden mahrumiyet, özgürlüğümüzden mahrumiyet, eski benliğimizden, hatıralar-

[10] 43/Zuhruf, 48.

dan mahrumiyet, vs. Pandemide olduğu gibi eve kapanıp kalmak bu azabın bir örneği, depremde girecek bir ev bulamamak başka bir örneği. Tarihsel olarak Ad kavmine işaret eden "Evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu"[11] ayeti aynı zamanda pandemi sebebiyle evlerine hapsolup mahrumiyet yaşayan 21. Yüzyıl insanın travmasını anlatmaktadır. Her toplumun azabı, helaki, tufanı ayrıdır.

Allah'ın insanlar için razı olacağı bir yaşamla, insanların kurdukları bu dünyadaki yaşamın örtüşmediği; bu anlamda, her zaman bir cennetten cinnete düşüş durumunda olduğumuz aşikârdır. Bir katliam, açlıktan ölümler, deprem sonucunda meydana gelen can kayıpları insanın cennetten düşüş hâlleridir. Bu hallerden sonra kendisinden beklenen, hatasıyla yüzleşmesi ve bir daha aynı hataları işlememeye içten söz vererek bir dönüş yaşamasıdır.

Öncelikle Kur'an dönülebilir hatalardan bahsetmekte ve "umulur ki hatanızdan dönersiniz"[12] demektedir. Eğer bu kötülükleri insan için Allah planlamış olsaydı 'umulur ki dönersiniz' demezdi. Zira insan ancak kendi hatasından dönebilir, Allah'ın planladığı bir şeyden insanın dönmesi söz konusu olamaz.

Yaşam, adına bela, sınama, musibet, imtihan ne dersek diyelim, ansızın başımıza gelen ve üzerimizde baskı kuran birçok olayla bizi buluşturur. Yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olarak bizimle var olan ve var olacak olan bu olayları, hayat (dersimize) biz istemeden giren bir öğretmen olarak görmek, bu gerçeğe bir 'değer' atfetmek demektir. Doğanın, dersin öğrenildiğinden emin olana kadar derse devam eden bir öğretmen olduğunu unutmamak gerekir. Afetin yeni bir milada başlangıç olabilmesi için insa-

[11] 46/Ahkâf, 25.
[12] 7/A'raf, 174

nı bu travmaya sürükleyip getiren hataların, suçların, alışkanlıkların miadının dolması gerekir. Yeni bir milat ancak bazı şeyleri miadının dolmasıyla mümkündür.

Karşılaştığımız sorunun altında ezilmekten kurtulup onunla bir seviye eşitliği yaratmanın sonra da onu alt etmenin yolu öncelikle bu 'değer'lendirmeyi becerebilmekle alakalıdır. Sorun karşısında ağlayıp sızlamak, dövünmek de bir reaksiyondur; bundan nasıl bir ders çıkarabilirim diye bakmak da. Birincisinin herhangi bir kurtuluşun ve çözümün parçası olamayacağı açıktır.

İşin bir de şu tarafı var: Herhangi bir sorun, insanda aktif halde bulunmayan birçok koruyucuyu anında harekete geçirir. Hayatı ciddiye alma, yaptığımız işin önünü arkasını düşünerek yapma, sabretme gibi insanı koruyan ve geliştiren mekanizmalar pasifken bu bela ve musibetlerle aktif hale gelir. Tıpkı bir bilgisayara virüs saldırısı olduğunda pasif durumda bulunan antivirüs programının saldırıyı püskürtmek için derhal kendini aktive etmesi gibi. Yahut tıpkı vücudumuza giren bir virüse karşı savunma mekanizmamızın harekete geçmesi gibi.

Atlamamamız gereken nokta şurasıdır: Virüs vücuda girip yerleştikten ve büyük hasarlar verdikten sonra mı onunla mücadele edeceğiz yoksa o daha vücuda girmeden savunma sistemini kurarak girmesini mi engelleyeceğiz? Aşı mı, ilaç mı? Sanırım her sağduyulu zihin, aşı diyecektir. Aşılamanın adı olan *sabır,* zihnin ve bedenin 'bela' saldırısına maruz kalmamasını sağlayan süreç yönetiminin adıdır. Virüsün girip hasar vermesiyle başlayan süreç ise *tahammül*dür; bir belanın zorunlu hamallığını yapmaktır. İçinde sükûnetin, ümidin ve cesaretin olmadığı sabır, artık sabır değil tahammüldür. Tahammül ise, uzun vadede insanın omurgasını çökertir, enkaza çevirir.

Arapçada sabır (*sa-be-re*) cesaret, sükûnet, kendine hâkimiyet, bekleyiş gibi anlamlara gelir. Bu durumda sabır, beklemeye değer bir va'din bulunuşunun yarattığı ümittir. Sabır; üzüntü, kaygı, korku gibi kişiyi içten çökerten duygulara karşı bir koruma kalkanıdır. Sabır; iyi hal durumunun devamı için var gücüyle mücadele etmektir. Sabır; önce direnç ve direniş, sonra değiştirip dönüştürme iradesidir. Sabır; hayatı kuran ve devam ettirmeyi sağlayan bir erdemdir. Doğaya bakın: Hiçbir ağaç acaba bahar gelecek mi, çiçek açacak mıyım diye düşünmez. Kök, gövde ve dallar görevini sessizce ve sabırla yaparlar. Baharınızın gelmesini bekliyorsanız görevinizi gürültüsüz, sessizce, hakkıyla ve sabırla yapmalısınız.

Sabrı zorlayan bir sorunla karşılaştığınızda, o sorunun bizim bir parçamız olduğunu, bizim o parçadan daha büyük olduğumuzu unutmayın. Sorundan/beladan öğrenebiliriz. Bela olarak nitelendirdiğimiz durumun öncelikle bizim duygu, düşünce ve eylemlerimizden kaynaklı bir sonuç olup olmadığına bir bakalım. Öyleyse, belayı yaratan ve besleyen güdülerimizi hizaya getirelim. Hırsımız, hasedimiz, fesadımız, yetinmeyi bilmeyişimiz, şükürsüzlüğümüz, hep daha fazlasını isteyişimiz, sahip olduklarımıza değil sürekli sahip olmadıklarımıza odaklanışımız, affetme yetimizin körelmesi gibi yitimlerin 'bela' olarak tanımladığımız bir çıkmaza bizi sürüklemiş olması çok yüksek ihtimaldir.

İnsanoğlu iyiliklerle de kötülüklerle de imtihan ediliyor. İyilikler başına geldiğinde "Acaba neden böyle oldu, bu nimet beni nasıl oldu da buldu?" sorusu sorulmuyor umumiyetle, hatta şükrü bile yerine getirilemiyor. Fakat kötülüklerle karşılaştığında "Yine mi ben? Neden ben?" soruları sökün ediyor. İnsanın inanç

bakımından, imtihanı nasıl anlaması ve imtihan esnasında nasıl bir tavır takınması gerekiyor?

Bu meseleyi 'olgu', 'değer' ilişkisi bağlamında görmek gerekiyor. Hastalık üzerinden gidelim. Kendimizde veya sevdiğimiz bir insanda kötü bir hastalığın nüksettiğini düşünelim. Bu olgudur. Kur'an, bu olguyu, olgu olarak bırakmayıp ona bir 'değer' yüklüyor ve imtihan adını veriyor. İmtihanın en önemli unsuru, Allah'ın kendine de bir rol atamasıdır. Kansere yakalanan birinin kansere yakalanma sürecinde genetik stoku, içinde yaşadığı çevresel koşullar vs. rol oynar ve sonunda başına 'kötü' bir hâl gelir. Mal ve can kaybı gibi kötü olarak tanımlayabileceğimiz olayların birer imtihan olarak 'değer'lendirilmesi[13] gerçekten ilginçtir. İlahi irade, böyle bir kötülüğü insan için planlamadığına göre, zira Allah'ın kötülüğü irade etmeyeceği tartışmasız kabul edilen bir önkabuldür, neden sizi böyle trajedilerle imtihan ederiz demektedir? Allah, insanın yaşadığı bu trajediyi bir 'imtihan' veya 'ibtilâ' olarak adlandırarak kişiyi rehabilite etmek istemekte ve insandan da bunun kabulünü talep etmektedir. Hastalığa isyan, bundan Allah'ı sorumlu tutup inkâr gibi reaksiyonlar, Allah'ın hastaya destek talebinin reddi anlamına gelir. Bu örneği, bizi sıkıntıya sokan bütün olaylarla ilişkili olarak düşünebiliriz. Hayatı tek başımıza götürmediğimizi, insani ve ilahi her türlü desteğe ihtiyaç duyduğumuzu kabul etmek, bu imtihanın ilk başarılı adımıdır. İmtihan vurgusu hem acıyı dindirmeye yöneliktir hem de bu acının bir daha yaşanmaması için bir irade geliştirme talebidir.

Bu travmalarda insanın en fazla ihtiyacını duyduğu şey bir destek ve daha da önemlisi bir umut ışığıdır. İlahi ola-

[13] 2/Bakara, 155.

nın 'imtihan' değerlemesi bir destek açıklaması ve umut ışığının varlığının işaretidir. En yoğun umut hâli olarak duanın da bu bağlamda okunması gerekir. Zira dua, zorunluluklardan kurtulmayı arayış yoludur. Zorunluluklara boyun eğen kişi, duasını duyacak ve cevap verecek bir muhatap yoksunluğu içindedir. Tanrı'dan yoksun olduğu için olabilirliklerden de yoksundur: İsteyeceği, iradesine konu edeceği bir seçenekler yelpazesi bulunmamaktadır. İşin en temel ve önemli olan kısmı ise Allah'tan yoksun olması dolayısıyla ortada dua edecek insanın da kalmamış olmasıdır. Dua edebilen bir varlık, zorunluluktan sıyrılmıştır. Zorunluluktan sıyrılmak Allah'la kurulan bağ vasıtasıyla umuda ulaşmanın ve umutsuzluğu aşmanın bir yoludur.

İmtihan karşısında dinî öğretinin temel korunma refleksi sabır kelimesinde düğümleniyor. Hem Kur'an hem sünnet bu noktada aynı kelimeyi bize öğretmiş oluyor. Sizin bu noktada sabır kelimesine yüklediğiniz anlamı merak ediyoruz. Musibet anında sabır ne demektir?

İmtihan, kötülük başımıza geldiğinde ona verdiğimiz tepki kadar, o kötülüğün dünyadan kökünün kazınması için verdiğimiz mücadelenin de adıdır. Burada da *sabır* kelimesiyle karşılaşırız. Sabır, başımıza gelen kötülüğe direnç göstermenin ve bunun gerçek nedenini bulana ve kalıcı olarak ortadan kaldırana kadar mücadele etmenin adıdır. Sabrın Kur'an'da hem bireysel[14] hem de toplumsal[15] eylem olarak tanımlanması, içinde barındırdığı bu mücadele stratejisi sebebiyledir.

Sabrın en yakın durduğu kelime umuttur. Bir umut varsa sabırdan bahsederiz; aksi takdirde o halin adı tahammül-

[14] 18/Kehf, 28.
[15] 3/Âl-i İmrân, 200.

dür. Yani kişinin bir yükün, bir acının hamallığını yapması, altına girmemesi gereken bir yükün altında ruhunu ve bedenini enkaza çevirmesidir.

Kötülüğün varlığına bir 'anlam' yüklenecekse, o da bunun insanın kötüden iyiyi/hayırdan şerri yaratma kudretini açığa çıkarma imkânını içinde barındırmasıdır. Daha büyük bir iyinin varlığına kötülüğün aracılık etmesi ancak böyle anlam kazanabilir. Aksi takdirde, 'kötülük iyiliğin ayrılmaz parçasıdır' veya 'daha büyük bir iyiliğin meydana gelmesi için gerekli bir araçtır' gibi kötülük savunusu saçma olur.

İnsanoğlunun yeryüzü yolculuğu bir arayıştan ibarettir: Bilgi arayışı; rahat edebileceği, kendini güvende hissedebileceği bir mekân arayışı; etrafta olup biteni kavrama arayışı, vs. Hiçbir şeyin öngörülemediği kaotik bir dünyaya adım atan insanın, bu muammanın bir parçası olmanın ötesine geçmesini sağlayacak bir umudu içinde taşımasından daha doğal bir şey olamaz. Bir ışık, bir yol gösteren arayışı, insanın kendine ilişkin soruları sormaya başladığı anda kendini gösteren bir arayıştır. Kaotik bir yapıyı fark eden de o, bu kaotik yapının bir parçası olmak istemediğinden, ondan kurtuluş için bir ışık arayan da. Belki de insanın bu ihtiyacı duyarak kendi imkân ve imkânsızlıklarını keşfetmesi arzu edilmiştir.

İnsan, başkalarına kendini açmak suretiyle kendini aşmaktadır. Bu kendini aşma isteği, mutlak şeklini Allah'a yönelmekte bulur. Sevgi, sadakat, umut ve bağlanma bu sürecin en aktif duygu ve değerleridir. İnsan hem umut eden hem sadakat gösteren hem de bağlanan bir varlıktır. Ben ve ben olmayan ayrımı yapabilen tek varlıktır. Umut etmek aynı zamanda sabretmek; beklemeye değer bir va'din varlığı ve gerçekleşecek olana ilişkin bir beklemenin makuliyeti demektir. Umut hali, sabır aracılığıyla korunmaktadır.

Her doğan bebeğin Tanrı'nın insanlardan umut kesmediğini göstermesi gibi, direnç gösteren her beden daha iyiye ve daha kalıcıya doğru bir evirilmenin ihtimaline güçlü bir şekilde bağlanıyor demektir.

Bağlantısını koparan insani trajedinin sahne düzeni hep aynıdır: insanın boyunu aşan yalnızlık ve kimsesizlik hissi. Bunu sağaltacak ve insanın geleceğini şekillendirecek şey ise umuttur. Nitekim kutsal kitapların Tanrı'sı, umutların yöneldiği Tanrı'dır.

Varlığın hedefi ne kadar büyükse, bunun için beslenmesi gereken umut ve gösterilmesi gereken sabır da o kadar büyüktür. Umut, hem fizik hem de metafizik dünyanın varlık koşuludur ve yabancılaşmayı önleyen bir pusuladır. Umut, insanın kendi varlığını onaylaması; umutsuzluk ise varlığın reddidir.

Umut süreklilik içerir. Dün, bugün, yarın gibi kiplere böldüğümüz zamanı bir bütün olarak sarar ve yönetir. Şeytanın Âdem'e secde etmemesinin sebebi olarak Kur'an'da gösterilen şey, Âdem'in halifelik niteliğine sahip kılınmasıdır. Halifelik, süreklilik/devamlılık/ardıllık demektir: Soy aktarımı, bilgi ve kültür aktarımı ve devamlılığı ve bunlara bağlı olarak biriktirilen bilgi ve kültürle medeniyet kurma imtiyazı. Bu imtiyazdan mahrum bırakılan veya bu potansiyelin yakınından bile geçemeyenler, insanlıktan da o kadar az pay almış demektir.

Umut, sabır ve buna bağlı ütopyalar, hem kendine hem de dünyaya yabancılaşmaya bir karşı duruşu simgeler. Umut yahut ütopya, önce bilincin yapısını değiştirmeye yöneliktir. Çevrelendiği varoluşla tam uygunluk içinde olmayan bir bilinç ütopiktir. Bu bağlamda umut ve sabır, henüz var olmayana ama var olacak olana yönelen, dönüştürücü bilinçte köken bulan bir eylemdir.

Meyvesi alınacak sabır, ilk karşılaşma anında bütün metaneti koruyarak üzerimize üşüşecek her türlü ümitsizliğin önüne set çekmek, hiçbir kötücül duygunun bizi esir almasına izin vermemektir. Rivayet olunduğuna göre Allah'ın elçisi bir kabrin başında tek başına ağlayan bir kadını duydu ve ona: "Allah'a karşı muttaki ol ve sabret" dedi. Kadın: "Bırak beni, git başımdan, sen benim başıma gelen felaketleri yaşamadın!" der. Allah elçisi dönüp gidince, kadına "Sana bunları söyleyen Allah elçisiydi" derler. Kadın Hz. Peygamber'in yanına gelir ve üzüntüsünden ne dediğini bilemediğini söyleyerek özür dileyerek "sabredeceğim" der. Allah elçisi şöyle buyurur:

"Sabır, ilk karşılaşma anındadır."

Sabır, kırılmanın bağrında başka bir zamana kapı aralayabildiğinde insanın kaderini değiştiren güçtür. Bu sabır, bazen zamanın üzerimize bindirdiklerine, bazen doğanın üzerimize saldıklarına, bazen insanlardan bize gelene teslim olmayıp direnmedir. Elimizden gelenin en iyisini yaptıktan sonra da Allah'a tevekküldür.

Yeryüzünde herkesin insan zihninde zor ya da kolay diyerek şekillendirdiği haliyle farklı bir imtihanı yaşıyor olmasını ilahi adalet penceresinden nasıl yorumlarsınız? Kötü olarak acı ıstırap veren bir yaşantıyı iyi ve mutluluk veren bir hayatla değiştirmeyi isteyen ve "neden ben" diyen insanlara İslam hangi cümleyi kurarak şifa sunar.

Acı çeken insanın yüz ifadesi, dindirilebilir bir acının dindirilmemiş olmasından ve kötülüğün hükmünün hâlâ sürüyor olmasındandır. "Kötülük neden vardır?" sorusu ile "Kötülük nereden kaynaklanır ve nasıl önlenir?" sorusu arasında ciddi fark vardır. İkinci soruyu sormak, varlık âleminde kaderini kendi eline almanın ilk adımıdır. Acıyı

ve acıya kaynaklık eden kötülüğü yok etmenin yolu, kaderimizle baş başa olduğumuzu ve bu durumun da içinde bir zayıflık değil kudret barındırdığının farkına varmaktır. Kur'an'ın "Kolaylık zorlukla birliktedir"[16] yaşam ilkesinin insanda yaratmak istediği ilk farkındalık budur.

Dini, afyon olarak tanımlayanlar, dinin acıları ortadan kaldırmak yerine bireyi acıyla başa çıksın diye eğittiğini iddia ederler. Dinin acıyla başa çıkabilmesi için bireyleri eğittiği doğrudur. Ahiret inancının ve dünyanın bir imtihan yeri olduğu vurgusunun acıyı dindirmede rol oynadığı da doğrudur. Ama bu inanç, acıların sebeplerini ortadan kaldırma yönünde bir irade geliştirmeye engel değildir. Kötülüğü aşmak, insanın varoluş gayesinin bir parçasıdır.

Burası tam da şu sorunun yeridir: Acısız ve ıstırapsız bir yaşam için Allah insanlardan ne talep etmektedir? Bu soruyu daha da açacak olan soru ise şudur: Yaşamımızda ilahi olan 'biz'i, biz 'ilahi olan'ı nasıl görüyoruz? Onun biz insanlardan yapmamızı beklediklerini biz de O'ndan mı bekliyoruz? Onun sonsuz kudret sahibi olduğunu vurgularken, acaba beklentilerimizin gerçekleşmesini garanti altına alan bir garantici gibi mi davranıyoruz? Ve de sebebi olduğumuz acıların sonuçlarından Allah'ı sorumlu tutmak ne kadar ahlakidir?

Unutmamak gerekir ki insanın Allah'tan istekleri/duası kadar Allah'ın da insandan istekleri var. Bir çocuk refleksiyle insan her şeyi Allah'tan diler ama Allah'ın kendisinden dilediklerini hiç hatırlamaz. İnsan, yaşamı kendisinin inşa ettiği bir şey olarak değil de bir ganimet olarak görme hatasından vazgeçmelidir. Hayat, onu bizzat tecrübe edenler aracı kılınarak yeniden inşa edilmektedir.

[16] 94/İnşirâh, 5.

"Allah'ın kulu, Allah'ın koludur" veciz sözü tam da bu durumu özetlemektedir. Aslında Allah'a iman/güven duyma Allah'ın yaşamımıza sessizce giriş anıdır. Sessiz ama son derece etkin...

Unutmamak gerekir ki "Allah'ın sessizliği *öyle hissedilen* bir şeydir, *öyle olan* bir şey değil." Olan bir şeye yüklenen anlam, insanı yeni bir amaç için harekete geçirmektedir. Hayatın anlamı, onda gerçekleştirilmek istenen amaçların toplamıyla ortaya çıkar. Sıfır anlam, sıfır amaç demektir.

Öte yandan, Allah'ın yardımı bir zorunluluk değil lütuftur. Herhangi bir zorluk durumunda Allah insana yardım etmek zorundaymış beklentisine girmek yanlıştır. Bir yetişkin gibi, hayatı tek başına kotaracak bir yeterliğe sahip olmak ve öyle davranmak gerekir. Unutmamak gerekir ki, başımıza gelen olaylar olup bittikten sonra artık engelleyemeyiz, ama bizi etkilemelerini engelleyebiliriz. İnsanlar kendi iç dünyalarını değiştirmeden, Allah onların durumunu değiştirmez."[17] ayeti, olup biten karşısında Allah'ın lütuf ve inayetini talep eden insanın önce kendi iç dünyasının ayarlarını düzenlemesi gerektiğini bize hatırlatmaktadır. Düşüncelerimiz ne ise hayatımız da odur. Hayatımızı değiştirmek istiyorsak düşüncelerimizi değiştirmeliyiz.

İmtihanların hem ferdi hem içtimai hayatta neticeleri oluyor. Bizim kendi küçük dünyamızda yaşadığımız hadiseler dahi aslında büyük tablonun bir parçası. Dolayısıyla yaşadıklarımız, takındığımız tavırlar aslında halka halka çevreye yayılıyor. Büyük ya da küçük hadiseler, iyi ya da kötü olaylar karşısında, kişisel ve toplumsal sorumlu-

[17] 13/Ra'd, 11.

luk duygusunu inançlı bir mümin olarak nasıl ortaya koyması gerekir?

Mümin bir bireyin sorması gereken ilk soru, hayatta tuttuğu yer ve nasıl bir çarpan etkisine sahip olduğudur. Başka insanların yaşamına olumlu ya da olumsuz nasıl dokunduğudur. İnsan hayatta hep başkalarıyla vardır. Hiçbir şey sadece kendisi için var değildir. Hiçbir ırmak kendi suyunu içmez, hiçbir ağaç kendi meyvesini yemez. Bu doğallığı bozma hastalığı, en ağır hâliyle maalesef insan türünde seyretmektedir. Kötülüğü çoğu zaman kötülük olduğunun bile farkına varmadan işleyen bir türe dönüştük. Bu tam da *kötülüğün sıradanlığı* denen durumdur.

Sorunuz bizi anlamlı bir yaşam sorgulamasının kıyısına getirmektedir. Hayatta anlam arayışı, insanın birincil motive unsurudur. İnsan için en büyük psikolojik tehdit, yaşamını sadece bir tür ölüme hazırlık olarak algılaması; elinde olmadan geçip gitmekte olan zamana bir anlam yüklemekte zorlanması, bir hengâme dünyada kaybolma düşüncesinin onu esir almasıdır. İnsan yaşamının ölüme ayarlı olduğu gerçeği, kendini bütün katılığıyla herkese dayatmaktadır. Geri döndürülemez bir şekilde hayatın kendisine doğru ilerlediği bu son, tekil bir olay olarak insan hayatını oluşturan milyonlarca olayın üzerine çöken bir ağırlığa sahiptir.

İçinde sonsuza dek yaşama arzusu taşıyan insanın bu isteğini radikal bir şekilde sonlandıran yokluk düşüncesi beraberinde insan zihninde derin bir uçurum yaratır. Bu boşlukla sürdürülen yaşam, doğal olarak travmatik bir yaşamdır. Ölüme ve hayata bir anlam yüklenene kadar da bu travma devam eder. Durgunluk ve boşluk duygusunun yoğun olarak yaşandığı bu hâl, varoluşsal boşluk olarak da adlandırılan anlamsızlığın veya hiçlik düşüncesinin tam da

kendisidir. Pekiyi, bu boşluğu doldurması beklenen *anlam arayışı* dediğimiz şey tam olarak nedir?

İnsanın sınırlı ve sonlu dünyamızda güzel ve değerli olanı yaratma ve kalıcı kılma duygusu ebediliğin insandaki hâkimiyetinin ilk gösterimidir. Başka bir ifadeyle sınırlı olanın yerine sınırsızı, sonlu olanın yerine sonsuzu ikame etme arzusu, varlığın kesintili yapısının yarattığı travmayı aşmanın bir yolu olarak insanın yapısına gömülmüştür. Bu insan varlığının bizatihi yasasıdır. Zira tekrarı olmayacak şekilde ölümle sonlanacak olan bir yaşam fikri, insanın enerjisini tüketir ve yaşam neşesini öldürür; insanı faydasız, kullanışsız bir nesneye dönüştürür. Köklerini ebedi ve sonsuz olanla bağlantılı hale getirdiğinde insan bu kullanışsız nesne halini aşabilir ve etkin bir güce dönüşebilir. Hesap verme duygusu, bu etkin yaratıcı gücün güçsüzlere güç olan bir enerji kaynağına dönüşmesini sağlar.

Öncelikle kabul etmek gerekir ki "Hiçbir şeyin anlamı olmadığı" yargısı insanın son yargısı olamayacak kadar rahatsız edicidir. Bu rahatsızlığın götürdüğü sorgulama, aslında yaşamın bir anlamı olduğunun ispatıdır. Şunu gözlemlemek mümkündür: İnsanın hayattan *beklentileri* ile *yaşadıkları* arasında bir uyum olduğunda, ya hiçbir anlam sorgulaması yapmamakta ya da gerçekleşen beklentilerinin toplamına hayatının anlamı/gayesi olarak bakmaktadır. Bunun aksi durum, yani insanın beklentileri ile içinde bulunduğu durum arasındaki kapanmaz mesafenin ortaya çıkardığı hayal kırıklıkları ise anlam krizine kapı aralamaktadır. Anlam arayışı, içinde aşağıdaki süreçleri barındıran ve her bir sürecin insan yaşamında gerçekten bir karşılığının olup olmadığının hesabının verildiği bir muhasebeyi gerektirmektedir:

Bir bütün olarak *varlık*; bu varlık içinde insanın tuttuğu yer yani *var oluşu*; bu varoluşu *değer*li kılan tutum ve yargılar; bu tutum ve yargıları *özgürce* seçme gücü; hayatını iyi, güzel, doğru ve faydalı *tercih*lerle donatma *kararlılığı*; verdiği kararların *sorumluluğunu* üzerine alma *cesareti*; yaşamın *geçiciliğine* karşı *güveneceği/bağlanabileceği/inanacağı* bir Varlık arayışı ve bütün bunların olmazsa olmaz olduğunu insana buyuran bir *vicdan*.

YAŞAMI KUTSAYAN ESTETİK RUHANİYET



"İnsan hayatta bedeni kadar değil,
yüreği kadar yer tutar."

1. Yaşamı Kutsayın ve Hayatı Dolu Dolu Yaşayın

Yaşamı kutsayan her düşünce ve eylem ona estetik bir ruhaniyet katar. Estetik ruhaniyet, varlıkla ve insanlarla olan bağımızın düzeyini ayarlama çabasıdır; fani hazlardan öteye geçebilecek bir kabiliyete sahip insanın erişebileceği bir haldir. Bu, geçici hazları dışlamayan; ama hayatı onların toplamından ibaret görmeyen bir haldir.

Dünya, insanın yuvası. Toprakla havanın, ölümle yaşamın, içinden geçtiğimiz zamanla yitirilmiş zamanın bir göçmen kuşu titizliğiyle ördüğü muazzam bir yuva. Dünya, bize yakın olan, içinde yaşadığımız yuvamız. Ahiret, sonra gelecek olan, yarının ve sonrasının bize getireceği yuva. Biri eylem yeri, diğeri eylemsizlik diyarı. Düşünce ve duygularımız, sanki başka dünyalarda tohumlanmış ve bu muazzam dünyaya serpilip büyüsünler, meyve versinler diye ekilmiş gibiler. Bu dünyaya ait olduğunu düşün-

düğümüz her düşünce ve duygunun öteki yüzü bize henüz kendini göstermemiş olan bir yere ait. İnsanın *ölümlü* olduğunu bildiği halde *ölümsüz*müş gibi çabalaması bundandır. İçine ebedilik ve sonsuzluk düşünce ve duygusu katılan her şeyin kalbi tatmin eden gücü buradan gelir. Bütün anları yutan koca bir ebediyet hissidir bu. Ahirete ait olduğunu düşündüğümüz her şeyin diğer yüzü dünyevidir. Varlığın bu iki yüzü bizi, parçası olduğumuz veya kendimize eklediğimiz her şeyi değerli görmeye, onlara bağlanmaya götürür.

Ebediyet hissinin içine her şekilde sindiği bu dünya hayatına hakkını verin ve onu bütün doluluğuyla yaşayın. İki gününüzü birbirine denk düşürmeyecek bir çabanın içinde olun. Hiç ölmeyecekmiş duygusuyla dünyaya sarılın ve onu imara yönelin. Dünyanın gelecek misafirlerine iyi bir yuva hazırlamış olmanın gururunun sizi ahirette karşılayacağından emin olun. Hayatınızı bitmeyen bir çıraklık duygusuyla gölgelemeyin; geç kalmışlık duygusu sizi hareketsizliğe itmesin. Milyarlarca insanın nefes alıp verdiği bu yuvada herkesin kabiliyetine emanet edilen bir iş vardır ve kalıcı yuvanızdaki/ahiretteki durumunuzu belirleyen, size emanet edilen işi yapıp yapmadığınızdır.

2. Geçmişin Yükünü Asla Omuzunuzda Taşımayın

Yaşam, sonsuz bir şimdidir. Yaşam kudreti her şeyi şu anda yaratmakta ve her şeyi şu anda dönüştürmektedir. Ezelin ve ebedin kesiştiği an, yaşadığımız andır. Onu değerli kılan, geçmişin ve geleceğin yoğunluğunu 'şimdi'de kendinde toplamasında ve gelecekte olup biteceklerin tohumlarını içinde barındırmasındadır.

Hayatın bu dinamik ritmine ayak uydurma kabiliyetini-

zi geliştirin. Zira gerçek dönüşüm, zamanı bütün gerçekliğiyle hakkını vererek yaşamaktan geçer. Geçmişin hüznünü[1] ve geleceğin kaygısını (*havf*[2]) şimdiye taşımadan yaşamak, zamana hakkını vererek yaşamaktır. Geçmişten öğrenmek, geleceğe hazırlık yapmak, şimdiyi gerçek haliyle yaşamayı sağlar. Geçmişten öğrenin ama geçmişi bir yük olarak omuzlarınızda asla taşımayın. Musa Peygamber'in hikâyesini hatırlayın:

Hikâye Mısır'da geçer. Mısır'ın yerli halkı Kıptîlerden biri ile azınlık İsrailoğullarından biri kavga etmektedir. Musa kavgaya karışır ve kendi soyundan olanı savunma refleksiyle attığı bir yumrukla istemeden Kıptînin ölümüne sebep olur. O artık bir katildir ve yargılanmak üzere köşe bucak aranmaktadır. Musa Mısır'dan kaçar.

Yıllar sonra Musa'ya peygamberlik verilmek istendiğinde şaşırır. Zira kendisi öldürme kastı olmasa da bir insanı öldürmüş, bir cana kıymıştır. Ve bir cana kıymış kişinin peygamber olarak seçilip insanlara 'öldürmeyeceksin' diye vazetmesi ona göre mantıksal bir tutarsızlıktır. Bunun için Allah'ın kendisini seçmesi nasıl olur?

Eğer samimi bir muhasebede bulunup derin pişmanlığını yaşadıysa insan hayatının kıymetini en iyi katiller bilir. Zira öldürdüğü bir kişiye karşılık, içindeki vicdan celladı onu binlerce kez ipe çekmiştir. Bu şaşkınlığı, Musa'nın bu muhasebeyi çok derinden yaptığını göstermektedir.

Hüzn arazideki sertlik; üzüntü ve keder nedeniyle ruhta ortaya çıkan katılık anlamlarına gelmektedir. *Ferah* kelimesinin zıt anlamlısıdır. Vücudu eritecek kadar süresi uzayan *hüzn*, tasa (*hemm*) olarak isimlendirilir.

İnsanın ileride kötü bir durumla karşılaşacağı yönündeki kaygısına *havf* adı verilir. Bu kaygı insan ruhunu çökertecek hal alırsa *hüzün* olarak adlandırılır. Buradaki hüzün/üzüntü/elem hali, sevilenlerin kaybından ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlık olarak kendini gösterir.

Musa'nın bu haklı şaşkınlığına karşılık Allah'ın ilk hitabı şudur:

"Ayağındakileri çıkar; zira artık sen ikiz kutsallıklar vadisinde bulunuyorsun."[3]

Ayağındakileri çıkarma talebi, şimdiye kadar takip ettiği yoldan ayrılmayı; o yolda yapıp ettiklerini unutmayı taleptir. Şimdiye kadar yapıp ettiklerinin senin omurganı çökerten suçundan ve günahından artık kendini özgürleştir. Geçmişin pişmanlığı ve elemiyle kendini yiyip bitirme ve yaşam için gereken enerjini tüketme.

Hikmetten ve ilimden yoksun olduğu bir zamanda Musa'nın şiddet içeren bu reaksiyonu yerini samimi bir pişmanlığa bırakınca ödül de arkasından gelmiştir:

"Musa olgunluk çağına gelip peygamberlik vazifesini taşıyacak bir kemâl seviyesine erişince, biz ona hikmet ve ilim verdik. Allah'a kullukta ihlaslı olanları biz böyle mükâfatlandırırız"[4]

Musa kendisine peygamberlik verildikten sonra aynı kavgaya şahit olsaydı, yine Kıptiye vurur muydu? sorusunun cevabı bu ayetin içinde verilmektedir: Asla! Zira o artık ilim, hikmet verilen ve kemâle kavuşturulan bir insandır.

Allah, Musa'nın insanı katleden elini temize çıkarmak, onun affedilen biri olduğuna işaret etmek üzere de şunu söyler:

"Elini çıkar, onun günahtan arınmış bir şekilde bembeyaz olduğunu göreceksin."[5]

Bundan sonra iyiliklerin başını çekecek olan bir Allah elçisi olarak bu sözümüzün bir nişanesi olarak sana ilk işaretimizi veriyoruz. Bir insana kıyan elin artık temizliğin,

20/Tâ-Hâ, 12.
[4] 28/Kasas, 14.
27/Neml, 12.

masumiyetin, insan yaşamını kurtarmanın, başkası için mücadele etmenin, fedakârlığın, kahramanlığın eli olarak kayda geçecektir.

Beyaz el, öldürdüğü bir cana karşılık artık bundan sonra canlar kurtaracaktır. Dediğimiz gibi, bir insanın yaşamının kıymetini en iyi bilen, bir yaşamı sonlandırmanın, vermediği bir canı almanın, Allahlığa soyunma şirkinin ve zulmünün derin pişmanlığını yaşayan bir katildir. Musa köleleştirilen insanların özgürleştiricisi, öldürülmek için sıra bekleyen kurbanların azat edicisi olmaya adaydır; öyle de olmuştur. Tarih bir cana kıyanı, kıyılacak binlerce canın kurtarıcısı, köleleştirilen binlercesinin özgürleştiricisi olarak kayıt altına almıştır.

İşlediğimiz bir günahı affettirmenin yolu artık açık seçik ortadadır. Her günahın tövbesi kendi cinsindendir. O da, bir eylemle onu telafi etmektir. Bu aktif tövbedir. Bağışlanmış olmak, başkalarını bağışlayabilmenin ön şartıdır. Affedemeyenler, hayatlarında hiç affedilmeyenlerdir. İşledikleri her kusurun cezasını fazlasıyla görenlerin içlerinde biriktirdikleri intikam hissi, onların insanlıklarını yiyip bitirmiştir. Kendi haline bıraktıklarında iyileşecek olan yaralarını, bu intikam duygusuyla sürekli tazelemişlerdir. İntikam duygusu, cezalandırmak istediğiniz insana hiçbir şey yapmaz, sizi yaralar ve duygusal kırılganlığınızı artırır. İntikam duygusunun ilacı, affetmektir.

Musa'nın yaşadığı tam da budur. İsrailoğulları'nın Mısır'da uğradığı kötü muamele ve yaşadıkları dram her birinin ruhunun derinliklerine intikam duygusu olarak sızıp yerleşmişti. Kendi soyundan birinin Kıpti ile kavgasına hemen müdahale edip Kıptî'yi öldürmesi aslında bu duygunun patlamasından başka bir şey değildi. Bu ezilmişlik hissinden ve bunun biriktirdiği intikam duygusundan bir

insanı kurtaracak olan ancak gerçekleştireceği çok büyük bir başarıdır. Bu başarı insanı ister istemez intikam almak istediği insandan daha üst bir seviyeye çıkarır, diğerini zayıflatır. Bu duruma düşmüş birisine karşı insanın içindeki öfkeyi, intikam duygusunu söküp atması, yani affetmesi büyüklüğün şanındandır. Bu durumda intikam duygusunun iyi idaresi, kişiye hakkı verilerek iyi yaşanmış bir hayat olarak döner. Bundan daha iyi bir ödül olabilir mi? Musa'ya yaşatılan buydu. Kur'an, iyi bir insan olarak iz bırakmanın formülünü Musa üzerinden bize şöyle öğretir:

"Karanlık dönemlerden geçen (zulmeden ya da zulmedilen) bir insan bunun ardından iyiliklerin peşinde koşarsa, artık Allah'ın bağışlama ve sevgi dairesi içine girmiş demektir."[6]

İntikam duygusunun en vahim yanı şudur: İntikam alma duygusuyla yanıp tutuştuğunuz kişi aslında görünmez bir şekilde hep içinizde dolaşır. İstenmeyen bir kişiyi sürekli hayatımızın parçası yapmak kadar saçma bir şey olabilir mi! Bize o kötülüğü yapanın ait olduğu yer, bizim hayatımız değil. Onu silip attığınızda aslında tam da ait olduğu yere gitmiş olduğunu göreceksiniz!

3. Karşılık Beklemeden İyilik Yapın/İhsanda Bulunun

"İyi: bütün gerçekliğin dayandığı en yüksek amaçtır. İyiye ve iyiliğe ancak iyiler can verebilir. İyilikten bahsetmeyin, iyilik yapın."

"Suçluluk hissine kapıldığınız bir işin içindeyseniz, iyilik sizden çok uzak demektir."

Karşılık beklemeden başkasının yaşamına olumlu doku-

[6] 27/Neml, 11.

nuşa Kur'an *ihsan* adını vermektedir. İhsan, darda kalana el atarken insanın aynı zamanda kendini ödüllendirmesidir. Veriyor olabilmenin şükrünü, ihtiyacı olan birinin Allah tarafından size yönlendirilmiş olmasının minnetini duyarak mutlu olabilmektir. İhsan, daha vermeden almanın adıdır.

Başkasının yaşamına karşılık istemeden ve beklemeden dokunun; arkasından bir iç huzuru, mutluluk hissi kendiliğinden gelecektir. Yaptığınız iyiliğin karşılığı size anında bir iyilik olarak dönecektir. Tıpkı yaptığımız bedensel bir egzersizin biz farkına varmadan beynimizin endorfin hormonunu salgılayarak bizi mutlu etmesi gibi. Unutmayın! Bahçemizdeki gül, kokusunu insanlara hiçbir karşılık beklemeden ve hiç kimseyi ayırt etmeden verir. Vermenin, bir lütuf olduğunu; 'Allah bana lütfetti' diyen bir insana lütfedilmesine aracılık edecek kadar değerli kılındığınızı unutmayın. Ona verilecektir; bu verilmeye aracı olarak seçilmeye layık mısınız ona bakın.

Başka insanların yaşamlarına iyilikle dokunmanın, insanın kendi yaşamında ona farklı iyilikler olarak döneceğini Lokman'ın oğluna tavsiyesinde görürüz:

> "Yavrum! Hardal tanesi ağırlığında bile olsa, yaptığın bir iş göklerin en zirvesinde, bir kayanın gizli kovuğunda yahut yerin derinliklerinde bir yerde de olsa, Allah onu bir gün senin karşına çıkarır. Unutma! Allah en gizliyi bile bütün inceliğiyle bilir; her şeyden haberdardır."[7]
>
> Hz. Peygamber'in dilinden de şunu duyarız:
>
> "Nerede olursan ol, Allah'ın seninle olduğunun bilinciyle hareket et. Bir kötülük yaptınsa, ardından bir iyilik yap ki onu yok etsin. İnsanların hayatına, karşılık beklemediğin iyiliklerle dokun."[8]

7 31/Lokman, 16.

8 Tirmizi, *Birr*, 55.

İnsan karşılıksız vermeye kodlanmıştır. Yoldan karşıya geçmesine yardım ettiğiniz gözleri görmeyen bir insanı düşünün! Sizi görmemektedir; ama siz yine de ona yardım edersiniz. Bu iyiliğin, sırf görülsün diye yapılan bir iş olmadığının en açık kanıtıdır. Yardım edenin de yardım edilenin varlığını yücelten bir davranıştır bu. Ama daha da önemlisi ikisinin varlığını da aşan 'iyilik' ilkesi tarafından yönlendiriliyor oluşlarıdır.

Verirken hiçbir şey beklemeyin; buna cennet de dâhil. Karşılık beklemeden verenlere bütün cennetlerin insanda yarattığı mutluluğun toplamından daha fazlası vadedilmektedir: *Rıdvânullah*/Allah'ın insandan hoşnut kalması ve onu hoşnut kılmasıdır.[9] Bu durum, estetik ruhaniyetin kendini en açık şekilde gösterdiği durumdur. *Firdevs, adn* gibi cennetlerde insanlara vaadedilen ne varsa insanın hazzına hitap eder; *rıdvanullah* ise arzuya. Haz insanda sonludur; arzu ise sonsuz. Haz, tüketmeye, bitirmeye kodludur; arzu ise bağlanarak devamını sağlamaya. Haz bedene bağlıdır; arzu bedenden bağımsızdır. Haz da ele geçirilirsiniz; arzu da özgürsünüzdür.

İhsan ile iyilik yapmak suretiyle insan kendini arındırmaktadır. Kur'an'da arınma, yüzleşme/tövbe sadece sözel olarak yeterli görülmemekte, bir eylem beklenmektedir:

"İyilikler kötülükleri imha eder."[10]

İyi bir yaşamın ihyası, kötülüklerin imhasıyla başlar. İmha yoksa, ihya nasıl olsun? Kirli suya, temiz suyu kim katarak çoğaltmak ister?

İhsan, kötülüğe kötülükle karşılık vermeyerek, hayatın rutinleşmiş davranış formlarına meydan okumadır. Biri size hakaret mi etti? Kötü gördüğünüz bu davranışın aynısı-

[9] 9/Tevbe, 72.
[10] 11/Hûd, 114.

nı yapmamak, böyle bir ortamın havasını daha fazla solumamak ve çekip gitmektir. Bu, hayatı üst seviyede yaşama hamlesidir. Sizi aşağıya çekmek isteyen birinin elinden elini kurtarmaktır:

> "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel davranışla sav; o zaman seninle düşman olan kimsenin sıcak bir dosta dönüştüğünü göreceksin. Böyle bir sonuca ancak sabredenler ve ilahi lütfa mazhar olanlar ulaşabilir."[11]

İhsan, kötü sonuçlar doğuracak düşünce, duygu ve eylemlerin ilk akla gelenini yapmamaktır. İlk reflekslerin, çoğunlukla hayvanlarla ortak olan güdülerimiz olduğunu ve hayırlı sonuçlar doğurmadığını bilerek hareket etmektir. Bu, Kur'an'ın *tedebbür* dediği şeydir. Bir eylemin sonuçlarını düşünerek reaksiyon göstermektir. Bu, mekanik reaksiyona karşı özgür reaksiyondur. Başka bir ifadeyle mekanik nedenselliğe karşı özgür nedenselliktir. Biri sana vurduğu zaman mekanik olarak sen de ona vurursun. Ama özgür nedensellik, başka türlü de davranabileceğimizi göstermektir. İnsanlığımız burada yatmaktadır. Özgür nedensellikte etkiye bir fikirle tepki vermek vardır. İnsandan daha fazla insan olmasını talep vardır. Belki de *merhamet toplumu* olmanın yolu buradan geçmektedir. Allah elçisinin hatırlattığı gibi:

> "Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız. Size birbirinizi sevmenizi sağlayacak yolu göstereyim mi? Birbirinizle selâmlaşınız, birbirinize olan sevginiz gelişir. Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, birbirinize merhamet göstermedikçe cennete giremezsiniz" Ashab: "Hepimiz merhametli insanlarız" dediklerinde de şu karşılığı verdi: "Maksadım birinizin merhametli olması değildir, bütün toplumun merhametli olmasıdır, bütün toplumun."[12]

[11] 41/Fussilet, 34-35.
[12] Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 185.

Allah elçisinin tek tek merhametli oluştan değil de merhamet toplumu olmaktan bahsetmesi bugün çok daha anlamlı görünmektedir. Bugün merhamet toplumunu yaratacak insandan bahsetmenin imkânı neredeyse kalmamıştır. Farklı yönlendirmelerin güdümündeki insan toplum içinde koyu bir gölgeden, bir siluetten daha fazla bir anlam taşımamaktadır.

Modern insanın özlemini çektiği en büyük kayıplardan biri, topluluk ruhudur. Artık insanlar ağırlıklı olarak siyasi veya ekonomik amaçların yönlendirmesiyle bir araya gelmektedirler. İyiliklerimizi bile birey olarak değil, kurumlar ve kuruluşlar üzerinden gerçekleşiyoruz. Merhametin ve yardımın gizliliği yerini kurumsal aleniyete bıraktı. Düşkün birini gördüğümüzde artık kişisel olarak ona nasıl el atacağımız aklımıza gelmemektedir. Nasıl olsa bir STK ya da devlet kurumu onunla ilgilenir diye düşünüyoruz. Verdiğimiz vergilerin kimliksiz bir şekilde ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşıladığı doğrudur. Ama vermenin vereni iyileştirdiği ve hayatına mutluluk kattığı gerçeği iyilik yapana dokunamıyor artık. Bu bulaşıcı modern umarsızlık hemen hemen herkesi esir almış durumda.

Modern yaşamın dinin yaratmayı arzuladığı büyük kardeşlik halkasını hiçbir şekilde yaratamadığı açıktır. Oysa mümin duyarlılığı dünyanın öbür ucundaki bir insanın veya müminin başına gelene dikkat kesilmeyi gerektiren muazzam bir hassasiyet talep etmektedir. Allah elçisinin sözüne bakalım:

> "Birbirini gözetme ve merhamette müminler bir vücut gibidir. Vücudun bir yeri rahatsız olunca, bütün vücut rahatsızlık hisseder; uykusuz kalır ve rahatsız yerin iyileşmesi için seferber olur."

Modern şehirlerde yaşayan hemen herkesin bu hassasi-

yeti kaybettiği talihsiz zamanlardan geçiyoruz. Şehirler hiçbir aidiyeti kalmamış kayıp ruhlarla dolu. Yanı başımızda yere düşen bir insana göz ucuyla bakmak ve çoğunlukla da oradan uzaklaşmak, yadırganmayan genel bir davranış oldu. İnsanlar kalabalıklar içinde amą kendi kozalarına kapanıp temassız yaşamlar sürüyorlar. Kimsenin iç dünyasını, yaşam hikâyesini bilmeden ve buna ihtiyaç duymadan yüzeysel karşılaşmalar hayatımızın hâkim tarzına oldu. Kısa vadede kurulan ilişkiler, maalesef kısa vadede de son bulmaktadır. İnsan, ünsiyet kurarak ilişkilerini geliştirir ve var olur. Modern hayat, bunun tam tersi bir yaşam biçimini yarattı, insana dayattı ve insanlar şu anda bu yaşam biçiminin domine ettiği bir dünyada nefes alıp vermektedirler.

İhsanın bir yüzü diğer insanlara dönükse bir yüzü de insanın kendisine dönüktür. İnsan başkalarına yaptığı iyiliği kendinden esirgememelidir. İnsan hatalarıyla da insandır. Yeter ki kendini onarsın. Bu onarım onu daha da değerli hale getirir. Unutmamak gerekir ki, yaşamın her unsuru bir öğretmendir ve değerlidir. Derin iç çekmelerimiz ve pişmanlıklarımız da buna dâhildir. Yaşamın kırmadığı, tökezletmediği kim var! Ama bazıları bu kırıklardan daha güçlü çıkabilmektedir. "Bir boşluğa düşsen de kalkmayı bil" diyen Kur'an ayeti; kırıklarımızı onarmak için hemen/şimdi işe koyulmayı talep etmektedir.[13]

Mükemmel olmasa da yaptığı hatalardan ders alan insanları kucaklamak gerekir. Belki kusursuzluğu oynayanlardan daha fazla onlara özen göstermek gerekir. Bir onarım hamlesi olarak Kur'an tarafından tövbeye bu kadar teşvik edilmesi boşuna değildir. Tövbe, kırılmanın bağrında yeni bir varoluşun imkânına işaret eden, umut dolu yaşam

[13] 94/İnşirâh, 7: *Fe izâ ferağte fensab.*

üreten bir eylemdir tövbe. Tövbe ile kusurlu olana, kırılana Allah yeni bir yaşam armağan etmektedir; kaldırıp atmamaktadır. Yeter ki o yeni bir amaca, yeni bir varoluşa yeni bir doğuşa niyetlensin.

4. Farklılıklara Saygı Gösterin

Hayat farklılıklar üzerine kuruludur. Hem doğada hem de insan yaşamında bu böyledir. İnsanların dilleri, renkleri birbirinden farklı... Ümitleriyle, korkularıyla, hayattan beklentileriyle, yaşamda bırakmak istedikleri izlerle her insan kendi içinde ayrı bir dünyadır.

Doğal hayat da böyledir. Orada da hâkim olan farklılık; hatta kaos. Varlığın devamını sağlayan da bu kaos. Milyonlarca farklı parçadan oluşan evren, bu farklılıkların bir bütün (*kozmos*) oluşturmasını sağlayan enerjiyle hayat bulmaktadır. Her bir parçayı diğer parçalar için zorunlu bir parçaya dönüştürerek her birinin varlığını garanti altına alan bir enerjidir bu. Allah'ın *Cebbâr* ismi bize tam da bunu söylemektedir. Cebbâr; kırılan parçaları bütünleyip bir araya getiren, onlara yeniden işlev kazandıran, sürekli kaostan kozmosu var eden; farklılıkları ortak amaç etrafında örgütleyen Varlık demektir.

Allah dilleriyle, renkleriyle varlıkta tecelli eden bütün farklılıkları kendi varlığının kanıtı olarak sunar;[14] kendini bilgisine zamanla ulaşılabilecek nice ince ayar farklılıkları tasarlayıp yaratan (*Hallâk*) olarak tanıtır. Farklılıkları kendi varlığına bağlayarak da bu çeşitliliğin sürekliliğini garanti altına alır.

İnsan, benzerlikler üzerinden toplumsal yaşamı kurar; farklılıklar üzerinden ise kendi bireyselliğini yaşar. İnsan,

[14] 30/Rûm, 22.

farklılığını ortaya koyabildiği ölçüde ve bu farklılığı saygı gördüğü oranda kendini gerçek anlamda insan hisseder. Yaşam, farklılıklar korunduğunda, kimsenin kendini gizleme nifakı içine girmediğinde, kendini bütün renkleriyle açığa vurabildiğinde gerçek bir yaşamdır. Bilimin ve sanatın kendisini taklit ettiği doğaya bir bakın: Hayret ve hayranlık uyandıracak şekilde farklılıkların bir arada ahengini göreceksiniz. İnsanın kurduğu düzen ise birlik iddiası içinde kaos üretmektedir. Farklı olan ne varsa düzene sokulmakta/hizaya getirilmekte yerine göre disipline edilmektedir. Üretilen ahlaki ve dini değerler, yaşamı ve bedenleri yargılama ve kontrol etme araçlarına dönüştürülmekte, Allah'a özgür iradesiyle samimi bir bağlılık göstermesi gereken insan, kontrol korkusuna dayalı olarak Allah'la bağlantısını kölelik ilişkisine dönüşmektedir. Böylece insan varoluşunu ebedileştiren Allah düşüncesi, insanları hizaya getirme peşindeki baskıcı otoriteler elinde, yaşamın doğal akışını kesen bir unsura dönüşmektedir.

Her zaman yeninin ve farklı olanın düşmanı olarak sunulan bir Allah ve din, ne kadar sürdürülebilir durumdadır? Yeni ve farklı dediğimiz şey içinde her zaman bir sanat barındırır. Tekilliklere, tek kalanlara, marjinal sayılanlara bir bakın! Yaratıcı nice zihinler genele uymadığı, standardı bozduğu için hayatın dışına sürülmüştür. Tek kalmış insan üzerinde otoritenin ezici gücünü bütün ağırlığıyla kurmanın hayata suikast olduğu açıktır.

Kur'an'ın 'her biriniz için ayrı yollar gösterdik'[15] ifadesi, ilahi iradenin herkesi tek tipleştirme değil tam tersine farklılığı öngördüğünü göstermektedir. Mademki yaşam farklılıklarla ve bu farklılıklara saygıyla var ve mademki

[15] 5/Mâide, 48.

bu farklılıklar Allah'ın varlığının kanıtı olarak sunulmaktadır; o zaman hayatın bu olağan akışını bozmaya kalkanlar aslında hem insana hem doğaya hem de ilahi iradeye karşı bir mücadele içine girmektedirler. Bunlar şu ilahi uyarının tehdidi altındadırlar:

> "Bizim var olma ve varlığı kurma yollarımızı/işaretlerimizi ortadan kaldırmaya çalışanların izlerini bir süreç içinde sileriz de farkına bile varmazlar."[16]

Farklı düşünce ve eylemlere tahammül edemeyerek onları boğmaya çalışanların, aslında hakka ve hakikate karşı bir mücadele verdiklerini görürüz. Aynı zamanda ayrışmanın ve çatışmanın tarihi olan dinler tarihinin farklı düşünceleri bidat, fasıklık, zındıklık, küfür adı altıda etiketleyerek hakikati nasıl boğduklarını şu ayet ifşa etmektedir:

> "Bütün insanlık bir zamanlar tek bir topluluktu; sonra ayrılığa düştüler. Bunun üzerine Allah, müjdeci ve uyarıcı olsunlar ve ayrılığa düştükleri konularda *hakikat* aralarında hükmetsin diye elçiler gönderdi. Buna rağmen, kendilerine *hakikat*in bütün kanıtları geldikten sonra aralarındaki hasetten dolayı ayrılığa düşenler yine bu *vahyin gönderildiği kimseler* oldular..."[17]

Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu ayetin yorumunda dikkatli bir analizle işaret ettiği gibi[18] peygamberler insan yaşamına sonradan girdiler. İnsanları yok oluşa sürükleyen köklü anlaşmazlıkları ve kavgaları *hakkın* ve *hakikat*in hakemliği ile sonlandırmak üzere gönderildiler. Zira hakikat insanların istismar edilen kaygı ve korkularını ortadan kaldıracak ve

[16] 7/A'raf, 182; 68/Kalem, 44.

[17] 2/Bakara, 213.

[18] Elmalılı, *Fe-be'asallahu'n-nebiyyîne* ifadesindeki *fe* harfinin sonradanlık (*terâhî*) ifade ettiğini, yani peygamberlerin toplumsal yaşama sonradan girdiğini, bunun sebebinin de ayrışmalar olduğunu, Kâdı Abdülcebbâr'dan olumlayarak aktarır. (Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 749.

onları istismar edenleri boşa düşürecekti. Ama ilginç olan kendilerine kitap gönderilen insanların daha derin ayrışmalara düşmeleridir. Bütün peygamberler tarihi bunun kanıtıdır. Yeni bir peygamberin gönderilme sebebi bir önceki peygamberin ümmetinin yaptığı ahde vefasızlık ve hakikat suikastçılığıdır. Kur'an haklı olarak sormaktadır:

> "Sizden önce kendileri ebedî değerlerle buluşturulanların yeryüzünde yozlaşmayı önleme gayretinde olmaları gerekmez miydi? Ama başarı azmi taşıyan *bir avuç insan* dışında kimse bunu göze alamadı. Bu yozlaşmanın parçası olmayı tercih edenler/zalimler böylece insanlığa karşı suç işleyen mücrimler olarak tarihe kaydedildiler."[19]

Hayatı kuran her bir unsura yönelen yok edici tehdit, nihayetinde yaşamın imkânını ortadan kaldırır; ya da insanın artık bir parçası olmaktan zevk almadığı, kendine yük gelmeye başlayan bir hayatın kapılarını ardına kadar açar. Herkesin bir başkası için tehdide dönüştüğü bir dünyada, diğer insanlar birer cehennem olarak görülürler. Sayıca çok olan ırk, başka ırkların; din diğer dinlerin; mezhep diğer mezheplerin; sayıca çok ve güçlü olan cins diğerlerinin cehennemine dönüşüverir. Zira hayatın üzerinde yükseldiği özgürlük, eşitlik, hakkaniyet, adalet, merhamet gibi bütün değerler, çoğunlukla azınlık arasındaki ilişkide buharlaşmaktadır. Varlığın nehir yatağını besleyen bütün varoluşlar böylece kurutulmaktadır. Oysa kendimi fark edebilmem, 'ben' diyebilmem için bile başkalarının varlığı bir zorunluluktur. Bütün diğer 'ben'lerle aynı düzlemi paylaşırım. Diğerleri üzerlerinde istediğim gibi hâkimiyet kurabileceğim arzu nesnelerim değildir. Onların varlığı benim yaşam olanaklarım için bir tehdit değil; tam tersine birer imkândır.

[19] 11/Hûd, 116.

Aksi halde o meşhur cümle hayatın odağına gelir yerleşir: "Diğer insanlar cehennemdir." Oysa Dostoyevski'nin sözü bu durumda daha geçerli görünmektedir: "Cehennem insanın kalbinde sevginin bittiği yerdir."

Kendileri sayesinde benliğimizin farkına vardığımız, bilincimizin onlar sayesinde hiçlikten varlığa yöneldiği başkaları neden bizim için bir tehdide dönüşmektedir?

Dinî ve millî hassasiyetler adına insanların korku ve endişelerini kullanarak farklılığın tehdit unsuru olarak gösterilmesi en sık karşılaştığımız yok etme yöntemidir. Din veya devlet aygıtları, farklılıkları önce kontrol sonra da mahkûm ederler. Bunu da güvenliği öne çıkarıp özgürlüklerin canına okuyarak yaparlar. Dinler din adamlarını, devletler ideologlarını, yargı ve polisini bu yönde seferber ederler. Kendi grup çıkarlarını koruma adına, başkalarını kendi cehennemleri olarak tanımlama ve yok etme konusunda kurumsal din de devlet de çok heveslidirler. Oysa yaşamın varlığı ve verimliliği, bu çeşitliliğin/farklılığın korunmasına bağlıdır. Varlığın farklılıklar üzerine kurulan bu doğal akışını bozan her tür arileştirme ve tek tipleştirme çabasına direnç göstermek gerekir.

Acı olan şu ki insanlara sürekli farklılıklarını hatırlatarak nereye ait olduklarını soran ve onları kimlik seçimine zorlayan bir dilin yaygınlaştığı bir dünyada yaşıyoruz. Farklılıkların saygı görmediği bir ortamda kimliklerin hakikati parçaladığına şahit oluyoruz. Beyazın öne çıkarıldığı yerde, siyahinin, erkeğin öne çıkarıldığı yerde kadının hakikatinin soluklaştığını görürüz. Bu durumu yüzyıllar öncesinden İbn Sina özetlemiş gibidir:

"Farklılaşma birey ve toplumların beka yasasıdır; benzeş(tir)me ise helak nedenidir."

Yaşamı birlikte inşa etme idealiyle kendi kimlik ve kişi-

liklerimizi barışın ve huzurun bir parçası yapmak ya da nefretin ve savaşın bir unsuru kılmak gibi bir seçeneğe sahibiz. Amin Maalouf'un dediği gibi, insanları kimlik seçimine zorladığınızda, ölümcül kimlik dediğimiz şey ortaya çıkmaktadır. Ya tarihseli ya çağdaşı, ya klasiği ya moderni, ya dünyayı ya ahireti... Bu tür seçimlerde ağırlıklı olarak karşımıza çıkan ise 'suçluluk duygusu'dur. Şizoid zihinler yaratan bu yarık zihin, sağlıksız seçimler yapmaya adaydır.

Birlikte yaşam ve farklı kimliklere saygı üç büyük dinin yaşam pratiğinde tam anlamıyla karşılık bulsaydı bu çok güçlü bir ışık olarak diğer toplumlara da yansıyabilirdi. Toplumlar arası ilişkilerin olumlu anlamda bambaşka olduğu coğrafyamız dünyaya birlikte var olma örneğini sunabilirdi. Ama öyle olmadı. Medeniyetler beşiği bu bölgede, ara sıra parlayan ışık bütünüyle söndü ve karanlık tüm dünyamıza egemen oldu. Nebevi geleneklerle bereketlendirilen bu topraklar, nebevi geleneklerin mirasçıları tarafından çoraklaştırıldı. Kabileleşme ve insanın aklının almakta zorlandığı başka çatışma sebepleri gittikçe şiddetini arttıran bir şekilde insan yaşamlarını esir aldı ve esaret alanını gittikçe genişletmektedir.

İnsanın 'biz' ve 'ötekiler' konumlandırmasındaki 'öteki' kimdir? Dünyanın çoğunluğunu bizden olmayan cehennem insanlar olarak tanımlamak, aslında onlara cehennem hayatını yaşatmaya dönük habis bir isteği içinde barındırır. Bu durumda 'cehennem biziz' demek daha doğru olmaktadır.

Başkalarına tahakküm etme arzusunun peşine takılanları Kur'an, 'rablık taslayan insancıklar' (*erbâb*) olarak tanımlayıp mahkûm etmektedir. Dinin otoritesini kullanan bu insanların sahte kutsallıklarla ördüğü eleştiri geçirmez kalın duvarlara ilk saldırı Kur'an'dan gelmektedir. İnsa-

nın bedenini ve ruhunu kuşatan bu surlara karşı Kur'an tek otorite olarak Allah'a sarılmaya, onun dışında kalanları yerle bir etmeye çağırmaktadır:

"De ki: Ey geçmiş vahyi takip edenler! Sizinle bizim aramızda şu ortak ilkeye gelin: Allah'tan başka kimseye kulluk etmeyeceğiz. O'ndan başka hiçbir şeye ilahlık yakıştırmayacağız ve Allah'la birlikte başka rabler (*erbâb*) edinmeyeceğiz..."[20]

"Hahamlarını, rahiplerini, bir de Meryem Oğlu Mesih'i Allah'la birlikte rabler olarak gördüler."[21]

"Allah melekleri ve nebileri rab edinmenizi kesinlikle reddeder."[22]

Hz. Peygamber din adamlarının tanrı edinilmesi ile ilgili Tevbe Suresi'nin 31. ayetini okurken henüz Müslüman olmayan Hâtem-i Tâî'nin oğlu Adiyy "Biz bunları *rab* edinmiyoruz ki!" dediğinde, Hz. Peygamber, "Allah'ın helâl kıldığına haram derler, siz de haram saymaz mıydınız? Allah'ın haram kıldığına helâl derler, siz de helâl saymaz mıydınız?" Ben de "evet" dedim. "İşte bu onlara ibadet etmektir" diye karşılık vermiştir.[23]

Hz. İsa'nın Yahudi din adamları sınıfından şikâyet eden sesi asırlar öncesinden şöyle yankılanmaktadır:

"Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler! ...Ağır ve taşınması güç yükleri başkalarının sırtına yüklerler, kendileriyse bu yükleri taşımak için parmaklarını bile oynatmazlar. Yaptıklarının tümünü gösteriş için yaparlar. Şölenlerde başköşeye, havralarda en seçkin yerlere kurulmaya bayılırlar.

[20] 3/Âl-i İmrân 64.
[21] 9/Tevbe, 31.
[22] 3/Âl-i İmrân 80.
[23] Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb,* 9/Tevbe 31. yorumu.

"Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Göklerin Egemenliğinin kapısını insanların yüzüne kapıyorsunuz; ne kendiniz içeri giriyor, ne de girmek isteyenleri bırakıyorsunuz!

"Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz.

Dıştan insanlara doğru görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz.

"Sizi yılanlar, engerekler soyu! Cehennem cezasından nasıl kaçacaksınız?[24]

Yaşadığımız çağla ilgili kabul etmemiz gereken gerçek şudur: Çağdaş dünyada insanlar, tarihte hiç olmadıkları kadar çoğulcu yapılarda yaşam sürmektedir. Günümüzde ne bir ırk ne de bir din diğerlerinden yalıtılmış bir şekilde yaşam sürme şansına sahiptir. Kendi dışındakilerle ilişkisini fetih, işgal, boyun eğdirme üzerinden kuran geçmişin yalıtılmış toplumları, eskiden işgale niyetlendiklerini şimdi kendi topraklarında barındırmaktadır. İnsanlığın geldiği aşamada çoğulcu toplumlar olarak anılan yapıları bir arada nasıl yaşatacağımız sorusunu da aşıp "Daha iyi bir hayatı birlikte herkes için nasıl kurabiliriz?" sorusunu sormamız gerektiği konusunda bir ortak vicdan geliştirilmelidir. Bölen, ayrıştıran ve çatıştıran politik dilin ve kültürün hegemonyasından kurtulmuş bir din ve ahlak kültürü bu birlik ruhunu yaratabilir. İslam kültür mirasının ve tarihsel tecrübesinin bu konuda pozitif örneklerle dolu olduğunu biliyoruz. İslam'ın Semerkant, Endülüs, İstanbul, Bağdat, Şam gibi medeniyet merkezleri hiçbir zaman saf bir akidenin, kültürün yahut etnik yapının merkezleri olmamış-

[24] Matta 23.

tır. Bize düşen, bu birikimi ve tecrübeyi insanlık için daha iyi bir gelecek tasavvur eden vicdan sahibi insanların dikkatine sunmak; insanlık kumaşının her tarafından çekiştirip parçalayanlara karşı Allah'ın insanlığa acil kodlu birlik ve esenlik çağrısını herkese duyurabilmektir.

Unutmamak gerekir ki, her konuşma her söylem bir gelecek tasarımıdır; içinde ya kaygı ya da umut barındırır. Biriktirdiğimiz tecrübeler bize, insanın içine doğduğu kimlikler üzerinden kolayca bölünüp parçalanabildiğini göstermektedir. İnsanın özgür iradeli bir varlık oluşu, kendine ikinci bir kimlik var etme kudretine işaret eder. Varlık, birlik, dirlik alanımızı daha da büyütecek ve bizden olmayanmış gibi görünenleri de içine alacak bu alanları ne kadar büyütürsek, o kadar varız, o kadar biriz ve o kadar diriyiz.

Allah'ın isimlerinden biri olan Rab parçalanma kabul etmez bir bütünlük ve kusursuzluk içerir. Bu öyle bir bütünlük ve kusursuzluktur ki, akıl, izan sahibi herkes şu hakikati fark etmeye çağırılır: Allah ya bütün insanların Rabbidir ya da hiçbirinin.

Bu bütünlüğü ve kusursuzluğu koruma adına Kur'an başlangıcında, Allah'ı bütün âlemlerin Rabbi olarak ilan eder:

"Hamd yalnızca âlemlerin Rabbine hastır."[25]

Baştaki bu bildirimin unutulma ihtimaline karşı da Kur'an'ın sonunda Allah'ın bütün insanların Rabbi olduğu yeniden hatırlatılır:

"*İnsanların Rabbi*ne sığınırım de."[26]

Bu ikisi arasındaki sureler de insanların bütünü parçalama, kendi tekellerine alma, Allah'ın adını istismar etme çabalarına direnir. İslam öncesinde bu parçalanmanın getirdiği trajediler anlatılır ve son dinin müminleri aynı yanlışa düşmeme konusunda uyarılır.

[25] Fâtiha Suresi: *Elhamdü-lillâhi Rabbil-âlemîn*
[26] Nâs Suresi: *Kul eûzü bi-Rabbin-nâs*

Bu acil kodlu çağrıyı yapan, bütün varlığın üzerine titreyen Allah'tır. Allah'ın güzel isimleri arasında anılan *Müheymin*, varlığın üzerine titreyen demek. Hem Allah'a hem de Kur'an'a isim olan *müheymin* kelimesi, *e-m-n* kökünden türemiştir. Ana kuşun yuvanın etrafında uçup yavrularına gözkulak olmasını, onları yırtıcı kuşlardan koruma çabasını ifade eder. Allah müheymindir; zira varlıkların üzerine titreyendir. Kur'an *müheymin*dir; zira hakikatin ve yaşamı kutsayan değerlerin üzerine titreyendir.

İnsanlık bugün, yaşamı kutsayan, insan varlığını ona yüklenen ırk, renk, coğrafya, din gibi kimliklerden daha değerli gören bu hassasiyeti büyük oranda kaybetti. İnsan zihninin bazen en tanıdık olanı bile hatırlayamadığı veya daha önce yaşadığının hayalini kuramadığı durumlar için kullanılan bir terim var: *aphantasia*; yani zihin gözü körlüğü. Başka bir ifadeyle *deja-vu*'nun karşıtı olarak *jema-vu*. *Deja-vu*; bir olayı daha önce görmüş ve yaşamış olma hissi. *Jemais vu*; her zaman gördüğümüz ve yaşadığımız bir olaya ilişkin farkındalığın kaybı. Elinde su dolu bir bardak olan kişinin bunu neden elinde tuttuğunu bilememesi gibi. İnsanlık olarak şu an *Deja-vu* ve *Jemais vu* arasında salınır vaziyetteyiz. Bazen aynı olayları yaşadığımız hissine kapılıyoruz; bazen de olup biten karşısında sanki insanlık hafızamız sıfırlanmış, böyle bir tarihsel tecrübeye sahip değilmişiz gibi tepkisiz kalıyoruz.

İnsanlık olarak tarihin başından beri aynı hikâyeyi dinliyoruz. Tarih eskiden de esaretin, açlığın, insanın insana tahakkümünün, kıyımların/katliamların, felaketlerin kol gezdiği, hastalıkların insanları çaresiz bıraktığı bir insanlık tarihiydi, bugün de öyle. An geliyor, hikâyesini dinlediğimiz o tatsız olayların aktörlerine dönüşüyor; aynı şeyleri bizzat yaşıyoruz. Tüm gezegeni içine hapseden ve hepimizi

esir alan düşmanlık ilişkisi çağımızın normali haline geldi. Bütün insanlık kazanımlarına rağmen katliamların, açlığın, sefaletin kol gezdiği şeytani bir yıkıcılık dünyanın her tarafına yuva yapmış görünüyor. Felaketimizi hazırlayan her şeye davetiye çıkarmakta ve kışkırtmakta üzerimize yok. İnsanlar, sadece canlıları değil canlılığı öldüren bir mutant türe, üzerinde yaşadığı canlıya zarar veren bir organizmaya, bir parazite dönüşmüş durumdadır ve kendisine emanet edilen gezegenden kaçmanın yollarını aramaktadır.

Dünyanın her yerine yuvalanan kötülüğe karşı, gelip geçiciliğinin bilincinde olarak ve yeryüzünü ortak payda yaparak düşmanlık ilişkisinden kurtulabilecek bir insanlık mümkün mü? Hatta sadece insanlar arasındaki iyiliği savunan bir hümanizmi de aşarak bütün canlılarla ortak bir var olma zemini bulma imkânı zorlanabilir mi?

Aslında nesneleri yıkıcı bir şeytaniliğe ya da yaratıcı bir iyiliğe dönüştürme gücündeki insan, aklı ve vicdanı ile bunun tam tersi bir dünya kurabilirdi. Ama yapmadı. Bu yıkıcılığı önleyecek insan aklı ve vicdanı, şaşırtıcı bir şekilde felç durumdadır. İnsanlığı uzun süredir güdümüne alan evrensel korku ve ümitsizlik trajedisinin üzerimizdeki hükümranlığı bu felçten beslenmektedir. Bu dramı sanki insanlık olarak ebediyen yaşayıp gideceğiz gibi kötücül bir his her birimize hükmetmektedir. Birbirine eklemlenmiş habis zincir halkalarından birini koparark bu kısır döngüye son verecek bir iradeye her zamankinden daha fazla muhtacız.

Üzerine mühürlü bu krizlerle yok oluşa sürüklendiği zamanlarda insanın Allah'ın 'acil kodlu' çağrılarına kulak vermesi onu uçurumun kenarından alır.[27] Rabbin her şeyi kuşatan ilahi rahmeti,[28] varlığa bir ışığın karanlığa nüfuz edip

[27] 3/Âl-i İmrân 103.
[28] 7/A'raf, 156.

dönüştürmesi gibi insan varlığına nüfuz eder ve onu dönüştürür. Bu kuşatıcı halkanın bir parçası olmayı arzulayan herkese bu rahmet bir şekilde erişir: Duyacak kulağı, görecek gözü, hissedecek kalbi, titreyecek yüreği olan herkese.

Tartışmasız Müslüman toplumlar için en büyük buhran kaynağı, enerjilerini kendi içlerinde tüketecek her türlü çatışmacı alt kimliğe bölünmüş olmalarıdır. Bazen etnik, bazen mezhep meşrep kimlikleri üzerinden Müslüman toplumlar parçalanmaktadır.

İslam dünyası şiddetin hem öznesi hem nesnesi olmayı başarabilmiş bir toplumdur! Şiddeti kendine uygulama becerisini gösterebilen ve bunu da dine dayandırabilen bir toplum! Bu toplum, kendinden olanları ötekileştirebilmeyi, kendi bedeninden bir parçayı rahatça koparıp atabilmeyi, örneğin tekfiri, nasıl becerebilmektedir? Birbirleri için ölümcül kimliklere dönüşmeyi nasıl başarabilmekteler?

Nil Havzası'nın Musa'sına, Mezopotamya'nın İbrahim'ine hülasa tarihin kadim geleneklerine ev sahipliği yapan bu bölge insanına gerçekten ne oldu? "Işık doğudan gelir" sözü nasıl boğuldu? Işığı söndürüp, tüm dünyayı karanlığa boğan bu zihin nasıl habis bir ur gibi Doğunun bedenini sardı? Felaketleri öngörebilen ama onların önüne geçememeye mahkûm edilen Yunan mitolojik figürü Kassandra gibi hissediyoruz çoğu zaman. Kral Lear'da Shakespeare'in tercüman olduğu belalı araf durumunun içindeyiz:

Ah, bir leş benim suçum, gökleri tutuyor kokusu;
En eski lanet, ilk kardeş kanı var içinde.
Dua da edemiyorum, ne kadar istesem de,
Günahım ağır basıyor dua isteğimden.
İki işten birini seçemez olunca
İkisini de yüzüstü bırakanlar gibiyim.
Birlikte yaşam, farklı kimliklere saygı bu topraklarda

uç veren üç semavi dinin öğretisinde tam anlamıyla karşılık bulsaydı bu çok güçlü bir ışık olarak diğer toplumlara da yayılırdı. Bu kadar sembolik bir bölgede; kabileleşme, gittikçe şiddetini arttıran ve anlaşılmaz hale gelen çatışma örnekleri, diğer bölgelere de etki etti. Oysa toplumlar arası ilişkilerin olumlu anlamda bambaşka olduğu bu bölge dünyaya birlikte var olma örneğini sunabilirdi.

Hz. Peygamber'in Medine'de Yahudi, Hıristiyan ve müşrikleri tek bir çatı altında toplayıp *ümmet/vatandaş* ilan ederek hak ve özgürlüklerini garanti altına alan 'yaşatma' hamlesinden bugünün Müslümanlarının nasibine fazla bir pay düşmemiş gibi görünmektedir!

Yaşamı birlikte kurmanın yolunun insanın özgürlük alanının sonuna kadar kullanımına saygı duymaktan geçtiğini kabul etmek gerekir. Din, kanun, töre, gelenek gibi otorite kuran mutlakçı kurumların ilk göz diktiği erdem özgürlüktür ve ilk alınan kurban da düşünceyi ifade etme özgürlüğüdür. Nice insanlar düşüncelerinden dolayı ipe çekildiler, taşlandılar veya evini barkını terke zorlandılar. Peygamber gönderilen toplumların elçilere bu ilkel reaksiyonunu Kur'an kınayarak aktarır. Yeni bir fikre, açıklanan bir görüşe nasıl muamele etmemiz gerektiğinin altın ilkesiyle bizi buluşturur. Hem de bir firavunun ağzından:

IV. Amenhotep olarak da bilinen Akineton (MÖ 1353-36) Mısır Firavunlarından biridir. Diğer Firavunlardan farkı ise tevhid ehli bir mümin oluşudur. 2000'e yakın Mısır Tanrı'sının varlığını reddederek tek olan Allah'a inanmıştır. Bir olduğuna inandığı ama adını bilmediği bu varlığa Aton adını vermiştir. Akineton, Aton'un kulu anlamındadır.

Kur'an ona Mü'min Suresi'nin 31. ayetinde işaret etmekte ve onun ağzından ciddi bir yaşam ilkesi aktarmaktadır:

"O ana kadar inancını gizlemiş olan Firavun ailesinden

bir mümin şöyle haykırdı: "Rabbim Allah'tır" dediği için adam mı öldüreceksiniz? Oysa o, size Rabbinizden kanıtlar getirmiştir. Eğer o, bir yalancı ise yalanı kendi aleyhine dönecektir; ama gerçeği söylüyorsa, sizi uyardığı azabın bir kısmı başınıza gelecek. Çünkü Allah, yalan söyleyerek kendi kişiliklerini harcayanlara doğru yol rehberliği yapmaz."

Buna göre; insanların düşüncelerini söyleme hakkı sonuna kadar savunulmalıdır. Söyledikleri yanlış ise, bu yanlışa kimse sahip çıkmayacağı için çeker gider; yok eğer doğru bir şey söylüyorsa, o zaman da o doğrudan yararlanırız. Hayata ve hayatı kuran düşünceye karşı muhteşem bir saygı.

Akineton, insanın hak elde etme mücadelesinin kurucu unsurlarından birine hayat vermeye çağırmaktadır: İfade özgürlüğü. Söylenen sözün doğruluğu ya da yanlışlığı, onu söyleyenden bağımsız değerlendirilsin; sözü söyleyene veya yazana bir zarar verilmesin istemektedir.[29]

5. Filiz Veren Tohum İnsanlar Olun

"İnsan var var kılar; varlığa kaynaklık eder
İnsan var yokluğa.
İnsan var Allah'ın eli-koludur.
O zaman aç da çıplak da yoktur."

Erdemli insanlar Kur'an'da, filiz veren, zamanla güçlenip kalınlaşan ve kendi gövdeleri üzerinde durabilecek kudrete erişen ekinlere benzetilmektedir.[30] Onlar 'tek' olsalar da 'bir'liği ve birlikte var olmanın getirdiği kudreti keşfetmişlerdir. Kur'an, başını yerden çıkaran bir filize benzettiği Hz. Muhammed'i böyle bir birlikte varoluş öyküsünün baş ak-

[29] 2/Bakara, 282.
[30] 48/Fetih, 29.

törü olarak anar. Allah elçisini bir filiz gibi başını topraktan çıkaran, zamanla gelişip gövdesi üzerinde boy atan bir ekin gibi anar. Sonra Allah elçisine destek verip yardımda bulunan sahabe bu filizi çoğaltmakta ve güçlendirmektedir.

Bu nebevi filiz bütün bu desteğin farkında olarak yaşam sürdü. Kendisini destekleyip omuz verenleri hiçbir zaman arkada bırakmadı. Onları buyrukla yasayla yola getirilecek kalabalıklar olarak görmedi. Hep onlardan biri olarak davrandı; gerektiğinde onları kelimeleriyle ikna etti. Kendisinden insanlara asla emirleri sorgulanamaz otokrat bir kral gibi davranmaması,[31] insanları ilgilendiren her konuda onların fikirlerini alması,[32] Allah adına otorite kullanmaması istendi.[33] Onlara kaba davranma eğilimi gösterdiğinde de uyarıldı.[34] O da buna uygun bir yaşam sürdü.

İbn Arabî bildik bir olayı farklı bir gözle yorumlar. Olay şu: "Bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna girer ve korkudan titremeye başlar. Hz. Peygamber: "Sakin ol, ben hükümdar değilim" buyurur. İbn Arabî'nin olayı yorumu şöyledir:

> "Hz. Peygamber nebi-kul ile nebi-hükümdar arasında seçim yapması istendiğinde, nebi-kul olmayı tercih etmiştir. Kendisini hükümdarlıkla/devlet başkanlığıyla nitelemeye razı olmadığını göstermektedir. Bu durumda onun razı olmadığı bir şeyi ona atfetmek doğru değildir; böyle bir atıf içinde çirkinlik barındırır."

Allah elçisinin çektiği acılar ve ıstıraplar da ona hep toplumdan biri olduğunu hatırlattı. Zira Peygamber vahiy aldığında veya bir şey buyurduğunda değil, acı çektiğinde, yalnız kaldığında, yersiz yurtsuz yollara düştüğün-

[31] 88/Ğâşiye, 22.
[32] 3/Âl-i İmrân 159.
[33] 42/Şûrâ, 6.
[34] 3/Âl-i İmrân 159.

de 'biz'dir ve 'biz'den biridir. Buyuran, yasa koyan, hizaya getiren, disipline eden, otorite kuran bir peygamber ne kadar 'biz'dir? Hem aldığı ilahi eğitim hem de yaşam tecrübesi ona bütün içindeki her bir parçanın tek, eşsiz ve değerli olduğunu öğretti. Bir parçanın kırılıp iş görememesi 'bütün'ün işlevini de bozar. Onun için her birey teker teker değerlidir; birinin eksikliği bütünün eksikliği ve zayıflığı demektir. Peygamber, müminlere de aralarındaki ilişkiyi 'merhamet/karşılıklı sevgi' üzerine kurmalarını tavsiye etti. Merhametin kök salamadığı toplumların cennet arzusunun beyhude olduğunu anlattı.[35] Kur'an, Allah elçisinin insanlara şefkat ve merhametini Allah'ın kendisine bahşettiği bir lütuf olarak sunmaktadır:

> "Sen Allah'ın sana lütfettiği şefkat ve merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Onlara karşı kırıcı ve sert olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onlarla ilişkilerinde affedici ol. Bağışlanmalarını dile. Toplumu ilgilendiren konularda onlara danış; ikna olup karar verdiğinde de Allah'a dayanıp güven. "[36]

Allah, elçisi ve arkadaşları üzerinden yeni bir hayat hamlesine girişecek olan herkese başarının sırrını ifşa etmektedir:

> Şefkat ve merhamet işlerinizin mayası olsun.
> İnsanlar hata yaptıklarında, bağışlamasını bilin.
> İnsanlara danışarak iş görün.
> Nihai kararı verdikten sonra Allah'a dayanıp güvenin.

Unutmayın: Cennet, yaşama merhametin hükmettiği yerdir; başka bir deyişle 'iyi insanlar cennete gider' değil, 'iyi insanlar nereye giderse cennet orası olur.' Ebedi cen-

[35] Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'alâ's-sahîhayn*, 5/185.
[36] 3/Âl-i İmrân, 159.

net beklentinizin gerçek olmasını istiyorsanız, yaşadığınız yeri cennete çevirmenin yoluna bakın!

6. Sevgiyi/Merhameti İlke Edinin

"Hayatınız gömülmüş umutlardan oluşan büyük bir mezarlık olmasın."

Türkçede sevgi karşılığında kullandığımız kelimelerden biri, herkese tanıdık olan muhabbet. Kelimenin kökü *habe-be*. Anlamı; eğilim; beyazlık; yücelik; sabitlik; öz; samimiyet; korumak. Ayrıca, su kabarcığı; kalbi canlı tutan şey; çöl tohumu; katışıksız sevgi anlamları da var. Bu şu demektir: Tohum nasıl bitkilerin özü ise, sevgi de hayatın özüdür. Varlığa ve insanlara karşı içten duyumsanan bir sevgi, hem seveni hem sevileni yüceltir. Böyle bir sevgi insanların hayata tutunmalarını sağlar ve yaşam enerjilerini korumaya alır. Zira sevgi, enerji ve gücün en yüksek biçimidir. Tek bir kişide kalmaz, ilişkili olduğu herkesi pozitif bir enerji halesi içine çeker. Sevgi, saygı, sorumluluk, adalet, yardımseverlik, doğruluk, güven, özgüven, hoşgörü, alçakgönüllülük, empati kurma/hemhâl olma/duygudaşlık, kanaatkârlık, sabır, sebat gibi insanı yaşam ırmağına katan değerler böylece hayat bulur. Bu değerlere hayat verenlere sınırsız rahmet sahibi olan Allah da en büyük değeri verir ve onları kendi sevgi halesi içine alır.[37] Bu değerlerden özellikle hikmet, cesaret, itidal ve adalet erdemlerinin kaynaklık ettiği ahlaka İbn Rüşd mükemmel bir isimlendirmeyle *ruhun ahlakı* adını vermektedir.

Sevgi anlamında bir başka kelime, *meveddet*'tir. Kökü

[37] 19/Meryem, 96.

vüd'dür. Allah'ın *Vedûd* adı bundan türemiştir. Muhabbetten farkı, meveddette hissedilen sevgi sadece eğilim olarak kalmaz etkisini dış dünyada da gösterir. Allah günahları affeder, varlıklara merhametiyle muamele eder çünkü Vedûd'dur. Allah'ın Vedûd (seven) olması kendini, rızıklandırma, bağışlama, merhamet etme şeklinde gösterir.

Sevgi anlamında bir diğer kelime rahmet/merhamettir. Allah'ın Rahman Rahim ismi, bu kelimeden türemiştir. Sevgi ve şefkatin yuva yaptığı kelime rahmet, bebeğin yuva yaptığı ana rahmiyle aynı ortak kökü paylaşmaktadır.

Sevgi, Allah'ın varlıklarla olan ilişkisinde belirleyici ilkedir:

"Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Şüphesiz, sevgiyi kendine ilke edinenindir."[38]

Sevgi, toplumda haksızlığın, baskının, zorlamanın, yıkımın önleyici ilkesidir. Bunu Müslüman bilginlerin sevgi tanımlarında görürüz:

Kindî Allah'ın evreni yaratmasını ona olan sevgisine bağlar.

Fârâbî toplumu bir arada tutan organize edici güç olarak sevgiyi görür. İnsanı eyleme yönelten iradeye sevgi iştirak etmezse adalet hayat bulamaz, der.

İbn Miskeveyh sevgiyi toplumsal yaşamda bencilliği önleyen ilke olarak görür.

Sevgi, insanın doğal/fıtri halidir. Öfke, nefret, gazap gibi insani duygular geçicidir/arızîdir ve normalleştiğinde döneceği doğal hal, sevgidir.[39]

[38] 6/En'âm, 12.

[39] Sevgi karşılığında Yunanca'da üç kelime kullanılır: *Philia*, *Eros* ve *Agape*. Philia: Başkalarına bakıp özen göstermektir. Almaktan ziyade vermektir. Eros: Tutku ve cinselliğin enerji kaynağıdır. Ama her zaman cinsellikle ilişkilendirilmesi gerekmez. Eflatun ve Jung ruhsal enerjinin kaynağını erosta bulurlar ve libido ile özdeşleştirirler. Eros, zevk verdiği kadar acıya da se-

Sevgi/merhamet, başkasının trajedisine ortak olmanın veya onunla empati kurmanın ötesine geçen bir güce sahiptir. Merhamet, bir trajediyi veya eksikliği duyulan şeyi ortadan kaldıracak bir eyleme yönelmektir. Dolayısıyla merhamet kalpte hissedilen acıma duygusu değil, doğruluğu zihinde kesinleştikten sonra mutlaka eylenmesi gereken bir fiil olarak kaynağını kalpte bulan bir değerdir: Zihnin ve kalbin ortaklaşa yarattıkları bir değer.

Merhamet, insanın kendi iradesine karşı giriştiği bir eylemin sonunda düştüğü durumda talep ettiği bir muameledir. Merhamet gösteren merhamet dileyenden daha üst bir konumdadır.

Merhamet bütün süreçleri yöneten Allah'ın esas ilkesi ve Allah'ın bütün güzel isimlerinin bağlı olduğu ana isimdir. Bu isme bağlı olarak çalıştığı sürece Allah'ın cemal ve celal ifade eden bütün isimleri aynı zamanda kemal de ifade eder. Dâvûd el-Kayserî (d. 751/1350) Allah'ın *rahmân* isminin Allah'ın bütün isimleri üzerinde nasıl belirleyici bir ağırlığa sahip olduğunu şöyle dile getirmektedir:

"Merhametin kaynağı olarak rahman ismi var olan her şey üzerinde olduğu gibi, Allah'ın bütün diğer isimleri üzerinde de üstün bir konuma sahiptir. Merhametin kaynağı olarak Rahman, hem bu dünyayı hem de gelecek olanı, hem inananları hem de inanmayanları, hem itaatkârları hem asileri var etme, varlıklarını devam ettirme gibi hususlar-

bep olur. Eros, bencildir. Kendi arzusunu tatmin için başkasını kullanabilir. Tatmin için yöneldiğimiz kişi bizden ayrıldığında ona duyulan şefkat anında acıya dönüşebilir.

Agape: Sevginin en yüce şeklidir. Tanrı'nın insana beslediği sevgi için kullanılır. Süreklidir, şartsızdır, kabule dayanır, bencilce hiçbir şeyi içinde barındırmaz, fedakârlık içerir. Başkalarının ihtiyaçları gözetilir. İnsanı içine çeken, düşüşüne sebep olan değil, yücelten bir sevgidir. Kur'an 'ihsan' kelimesi *agape*ye yakın anlamdadır.

da eşit derecede kapsayıcıdır. Bu kaynaktan başkalarına da verme anlamında rahîm ismi sadece Allah'ın emrinin ulaştığına hastır. Her iki isim de kemali hedefler." [40]

Merhamet, Allah'ın bütün isimlerine karakterini verecek bir belirleyiciliğe sahiptir ve isim kemalini, içinde barındırdığı merhamet ölçüsünde tecelli ettirir.

Hukuki bir sürece girmemiş olan davalarda, insanların aralarındaki kin, nefret, düşmanlık gibi hisleri yok edip çatışmayı önlemenin altın kuralı merhamet ilkesini çalıştırmaktır. Bu hislerin nasıl yönetileceğini görmek için ayete kulak verelim:

"İyilik ve kötülük bir değildir. Sana yapılana daha iyi olanla karşılık ver. Böyle yaptığında seninle arasında düşmanlık bulunan kişinin sıcak bir dosta dönüştüğünü göreceksin."[41]

Ayetin, insanların birbirlerine karşı içlerindeki kin ve nefretin sökülüp atıldığı bir toplumsal yaşam modeli kurmak istediği aşikârdır.

Varoluşun ve yaşamın hamuru merhametle karılmıştır. Merhametin hâkim olduğu bir toplumda, adalete ihtiyaç kalmaz. Merhamet hâkimse, "Göze göz, dişe diş" yasası çoktan geride bırakılmış demektir.

"Kötülüğe kötülükle karşılık vermek de kötülüktür. O halde, kim affeder ve barışçıl bir yaşamı tercih ederse mükâfatı Allah katındadır. Allah, zalimleri sevmez."[42]

Merhametin/affın öncelendiği bir ilişkinin ilk meyvesi nefretin ve öfkenin ortadan kalkmasıdır. Affederek çözülecek bir meselede adalet talebi, bir kemal eksikliğidir. Zi-

[40] Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu te'vîli'l besmele, Resâil* içinde, ed. Mehmet Bayraktar (Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1997) s. 199.

[41] 41/Fussilet, 34.

[42] 42/Şûrâ, 40.

ra adalet ile tatmin edilecek olan duygulardır; af ile hayat verilecek olan ise bir değerdir. Adaletin tatbiki, kızgınlığı ve nefreti hiçbir zaman ortadan kaldırmaz; ama af kaldırır. Ayette işaret edilen *ödülü Allah katında olan af*, aslında bağışlamayla birlikte insanı kaplayan sükûnet, içinden boşalttığı intikam/nefret hislerinin yokluğunun yarattığı dinginlik ve Allah'ın insanlara gösterdiği lütfa ortak olmanın getirdiği bir yücelme hissidir.

İnsanın iki duygusunun (nefretin ve sevginin) ayartmasına karşı Kur'an'ın şu uyarısı dikkate alınmalıdır: Sevdiğiniz kişileri adaletten kaçırmayın; nefret ettiğiniz kişilere de adaletin en acımasız şeklini uygulamada diretmeyin.[43]

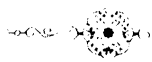
Şu Arap atasözü maksadı açıklamak için çok uygun görünmektedir:

"Adalet merhametin vekilidir. Onun olmadığı yerde iş görür."

Adalet caydırır, merhamet onarır. Caydırıcılığın zorunlu göründüğü durumlarda da orantısız ceza uygulamanın yahut güç kullanımının adaleti kötürümleştiren bir zulme dönüştüğü tartışmasızdır.

[43] 5/Mâide, 8.

HERKESİ EŞİTLEYEN YASA: ÖLÜM VE DÖNÜŞÜ OLMAYAN GÜN



Her sabah yeni bir gün doğarken,
Bir gün eksilir ömürden;
Her şafak bir hırsız gibidir
Elinde bir fenerle gelen.
Ömer Hayyam

"Gökyüzünde görülen kara bulutları
yağmurun habercisi olarak okuyabilen insan,
'yokluk' düşüncesinin kendini tedirgin etmesini de
yeniden dirilişin işareti olarak okumalıdır."

1. Ebediyet Duygusu

Sonsuzluk/ebediyet duygusu, insanda baskın bir histir. Oysa biz her şeyin sonlu olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Zamanın akışına bir bakın. Dün, bugün, yarın; gerisi yok. Ömrümüz: doğum, gelişim, ölüm; gerisi yok. Her şey kronolojik olarak sayılıp dökülüyor. Dünyevi olan hiçbir şeyi sonsuz olarak tecrübe etmiyoruz, etmek istesek de edemi-

yoruz. 'Ebedi/sonsuz' kelimesini hiçbir maddi ilişkimizde yaşamıyoruz; öyle bir beklenti içine de girmiyoruz. Tam tersine saatin bütün tik takları dünyadaki her şeyin sonluluk tarafından idare edildiğini gösteriyor. Ama yüreğimizin bir yerinde de sonsuzluk arzusu var. Sonlu bir dünyada sonsuzluk duygusu veya ebedî olarak varlığa devam etme arzusu nereden gelmektedir? Hiçbir şey kendinde olmayanı veremez. Sonlu olan insandan veya dünyadan kaynaklanmış olamaz. İnsan yüreğindeki bu duygunun kaynağı nedir veya kimdir?

Maddi olanların içlerinde maddi olmayan bir şeyi taşıyor olmaları gerçekten olağanüstü bir şeydir. İnsanın görünürde et parçasından başka bir şey olmayan beyin dokusunun zihni/düşünceyi üretmesi nasıl olağanüstü bir şey ise, bütünüyle daha büyük bir et parçası durumundaki insanın ve kocaman bir makine gibi görünen evrenin sonsuzluk fikrine kaynaklık etmesi de öyle bir şeydir. Zamanın ve mekânın içine kilitli olan ve kendi varlığının sebebinin kendisi olmadığını kavrayabilen insan, aslında yavaş yavaş bu ebediyet hissinin kaynağına yaklaşmış olmaktadır. Varlık yokluk denkleminin içine bu sonsuzluğun kaynağı olan Allah'ı yerleştirmediğimizde, sonluluk yani ölümle her şeyin biteceği hissinin insanın omurgasını enkaza çevirecek ağırlıkta bir yüke döndüğünü görürüz.

Geçmiş, şimdi ve geleceğin hep birlikte derlenip toparlanıp yaşadığımız anda 'ebedî şimdi' olarak tecelli etmesi muhteşem bir şey. İyi ki insan böyle bir sonsuzluk duygusuna sahip; bu sayede düşünce ve eylemlerinin sonsuz bir etki gücüne sahip olmasını sağlayacak şekilde düşünmekte ve eylemde bulunmaktadır.

Sonsuzluk duygusun bir yönü ölüm sonrası hayata inanmaktır. Buna göre, bu dünyada olup biten her şey zama-

nın eskitip değersizleştirdiği bir şey değil, tam aksine daha fazlasını ve daha kalıcı olanı elde etmeye imkân veren bir cevher, değerli bir sermayedir.

Sonsuzluk duygusunun bir başka yönü, 'evrenle birlik' veya 'varlığın birliği' öğretisidir. Güven hissini doyurmak ya da çaresizlik hissini bertaraf etmek için insan 'sığınak öğretiler' diyebileceğimiz inançlar geliştirmişlerdir. Ölümden sonra insanın kendi bireyselliğini kaybedip külli ruhta yok olacağına inanan panteist öğreti bunlardandır. 'Nirvana'ya ulaşmak' bu öğretinin ifadesidir. Bunu teyit için şöyle bir hikâye anlatılır:

İki bilgin aralarında ölüm sonrasında insanı nelerin beklediğini tartışıyorlardı. Biri diğerine: "Önce ölen, arkada kalanın rüyasına girsin ve ölümden sonra insanı neler bekliyormuş anlatsın" teklifinde bulunur. Diğer bilgin de kabul eder. Aradan zaman geçer ve bilginlerden biri vefat eder, diğerinin rüyasına girer ve ölümden sonra yaşadığı tecrübeyi aktaran şu ifadeyi kullanır: "İnsanda külli olan Külli olana, cüzi olan ise cüzi olana yani toprağa kavuştu."[1]

Evreni bir okyanus kendini de onun bir damlası olarak görme düşüncesi de ebediyet duygusunun dışavurumlarından biridir. Bu bağlamda İbn Arabî'de *kıyısız okyanus* ifadesine rastlarız, Aynı şekilde, Freud da *okyanus* metaforu üzerinden insanın ebediyet ve din duygusunu açıklamaya çalışır.

Bütün bu tatmin arayışlarından açığa çıkan şudur: Hiç kimse yaşamını, başıyla sonuyla, bir çerçeveye hapsedilmiş resim gibi tasavvur etmek istemiyor. Doğası gereği dışarı taşmak istiyor. Bütün bu arayışları haklı kılan bu hissediştir.

Benzer bir öbür dünyaya gidip gelme hikâyesi Platon tarafından *Armeios oğlu Er* adıyla anlatılır.

Sonsuzluk duygusunu tatmin edecek bir kaynağın yokluğu insanda ağır bir karamsarlık ve ölüm sonrası yaşamı inkâr olarak kendini göstermiştir. İslam öncesi şairlerin başlıca temalarından biri aynı zamanda ebedî yaşam düşüncesiydi. Ama o kadar tutkuyla istemelerine rağmen, doyurulamayacak olan bu arzu onları karamsar dinsizliğe götürmüştü. Onlara göre, bu dünya hayatından sonra varlık adına hiç bir şey söz konusu olamazdı. Vücut toprağa gömülünce çürür, toz toprak olur, ruh ise bir rüzgâr gibi uçup giderdi.

Cahiliye Araplarına göre insanı Allah yaratmıştır. Fakat insan yaratılınca yaratanı ile bütün bağları kesilirdi. Yeryüzüne geldiğinden itibaren varlığını, hayatını çok daha kuvvetli bir başka patronun eline koyar, onun yönetimine girerdi. Bu diktatör patronun yönetimi, ta insanın ölümüne kadar sürerdi. Ölüm de hayatı boyunca zulmü altında inlediği bu diktatörün son darbesidir. Bu zalim diktatörün adı zamandır (*dehr*). Meşhur şair Antere'nin dilinden döküldüğü gibi:

"Bizim hoşumuza giden eski ya da yeni herhangi bir yaşantı var mı ki zaman onu çürütmemiş olsun".[2]

Kur'an-ı Kerim, Arapların zamana dair bu inancına şöyle işaret etmektedir:

"Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Zamanın hâkimiyetindeki ölümler ve hayatlardır bizimki. Ama onlar ölüm, hayat ve yaşam konusunda hiçbir bilgiye sahip değiller; sadece zan."[3]

Bireysel ruhların varlığını kabul eden semavi dinler, ölümden sonra tıpkı bu dünyadaki gibi bireysel bir yaşa-

Antere, *Divan*, s. 61, beyt 5
45/Câsiye 24.

mın insanı beklediğini söyler bize. O yaşamda bizi bekleyen ise burada yapıp ettiklerimizdir.

2. Dönüşü Olmayan Gün

"Suçluları Rablerinin huzurunda başları öne eğilmiş olarak: "Rabbimiz! Dünyada gerçekliğini inkâr ettiğimiz ne varsa hepsinin hakikat olduğu ortaya çıktı. Bizi bir kere daha geri göndersen ve ihmal ettiğimiz iyilikleri yaparak gelsek ne olur! Artık biz kesin inananlardanız" dedikleri zamanki hallerini bir görsen."[4]

Doğum ve ölüm hayatın gerçeği. Sadece insana has bir gerçek değil. Hayvanlar ve bitkiler de doğar ve ölürler. Kozmik sistemdeki yıldızlar da sonsuz bir doğum ve ölüm döngüsünün içindedirler. Doğum ve ölüm Evrenimizdeki her şeyi eşit derecede yöneten en temel ilke durumundadır. Ama öleceğini bilen tek varlık insan. İnsanı istila eden, ağır bir depresyona ve çoğu zaman derin ümitsizliklere sürükleyen bir bilgidir bu. Belki de bilmemeyi tercih edeceğimiz en önemli şey. Bu işin bir yönü. Diğer yönü ise gerçeği biliyor olmanın getirdiği avantaj. O avantaj da tedbir alıp, sürprizlerle karşılaşmamak. Kur'an, ölümden sonraki yaşamı inkâr edenlerin durumunu bir drama sahnesi kurar gibi canlandırır ve *dönüşü olmayan gün* olarak adlandırdığı ahiret gelmeden, insanların o güne ilişkin yargılarını gözden geçirmelerini talep eder.

İnkâr etme ve yok sayma! Bir kör rüyası gibi, vehim halinde tanıdığı şeyleri sadece kendi ışığı ile görme isteği duyan insanın ilk reflekslerinden biri inkâr etme, yok saymadır. Oysa insan kendi yaşamından da bilir ki hayat olasılıkların toplamından ibarettir. Şaşkınlıkla karşıladığı-

[4] 32/Secde, 12.

mız, imkânsız dediğimiz nice olayın gerçekleştiğine tanık olmuşuzdur. Dünya, yakın ihtimallerin gerçekleştiği bir yer. Ahiret, uzak ihtimallerin de gerçekleşebileceği diyar. Ama görmediğini aynı zamanda bilemeyeceğini zanneden insan, uzak ihtimal olarak gördüğü ahirete ilişkin kuşkular içinde bir çöküntüye sürüklenmektedir.

İnsanın bu a'raf durumlarında vahyin en temel işlevi, bilinmezin insanda yaratacağı kuşkuyu (*rayb*) ortadan kaldırmaktır. Bu ilgi doyurulmadığında kuşkunun sökün ettiği bir zihin ve nihayetinde çökerttiği bir kalp ortaya çıkar. Hayatı; "Doğar, yaşar ve ölürüm." sarmalına kıstıran ve insan doğasının bütün beklentilerini maddi olanın bitimiyle bitiren ateist yorum, maddi olanın ötesine imkân tanımamanın getirdiği zorunlulukla bu sarmala razı olmaktadır. Kur'an, insanın bedensel sonluluğuyla sınırlanan 'insan hayatının dünya yaşamıyla sınırlı olduğu' kurgusunu insan doğasına yapılmış bir zulüm olarak tanımlar ve başka bir öneride bulunur: Allah'ın insanlar için razı olduğu yaşam (*Rıdvânun mina'llâh*). Bu yaşam, üzerine ebediyet ışığı düşürülen daha hayırlı ve daha kalıcı olan ahiret yaşamıdır.[5]

Kur'an Karşılaşma Günü,[6] Hesap Günü,[7] olarak da andığı, insanların dirilişlerinin hemen ardından bir araya getirilecekleri güne, Dönüşü Olmayan Gün[8] adını da vermektedir. Dönüşü Olmayan Gün: Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miymişim!" sorusuna "Evet öyleymiş; bize bir fırsat daha ver dünyaya dönelim" diye yakaran; ama "Size böyle bir fırsat daha asla verilmeyecektir" cevabıyla her şeyin bittiğini anlayıp yıkılan insanların günü.

87/A'lâ, 17

6 (*Yevmü't-telâk*), 40/Mü'min, 15.

Fâtiha Suresi.

8 30/Rûm, 43.

Dönüşü olmayan gün tanımı, hem insan gerçekliğine hem de ölüm sonrasına ilişkin şu çarpıcı bilgileri vermektedir: İnsanlardan dünyada suç işleyip de bunun karşılığında kendilerine ahirette kötü bir gelecek hazırlayanlar, tekrar dünyaya dönme talebinde bulunacaklar, ama bu talepleri reddedilecektir.

Aslında insanlara daha bu dünyada iken, dönüşü olmayan bir güne uyanacakları ve böyle bir talepte bulunacakları bildirilmişti. Bu beklenmedik bir durum değildi. Onun için de şöyle iç geçirirler:

"Evet, gerçekten bütün bunları bize önceden haber veren uyarıcı gelmişti ama biz sizin haber verdiğiniz bu şeylerin Allah'ın bildirimleri olduğunu zannetmiyoruz, deyip durmuştuk."[9]

Daha önce bilgisizce taşladıkları gayb[10] karşılarına çıkınca "Artık her şeye inandık, geriye döndürülsek n'olur! diye yakarırlar. Ama artık çok uzak bir yerdeler; dönüş yok" [11] Ahiretin gelecek yaşamın çok uzak hatta gelmeyecek uzaklıkta bir şey olduğunu söylüyordunuz ya, evet o uzaklığı şimdi gerçekten tadacaksınız ve geldiğiniz dünya artık o kadar uzak ki oraya bir daha dönüşünüz olamayacak.

Dönüşü olmayan günde; diriliş yok, hesap yok, cennet cehennem yok diyerek, çok uzak görünen bir geleceği inkâr edenler aslında çok yakın bir şeyi inkâr ettiklerini fark edecekler. Eğer bütün bu sayılanlar çok uzak ise, dirilip bütün bunların gerçek olduğunu fark ettiğiniz anda dönmek istediğiniz dünya da size şimdi çok uzak. Arzu ettiğiniz tekrar dünyaya dönüş şansı size bir daha verilmeyecek. Bundan önce benzerlerine yapıldığı gibi kendileri

[9] 67/Mülk, 67/9.
[10] 34/Sebe', 53.
[11] 34/Sebe', 52

ile arzuladıkları arasına engel (*berzah*) konulacak. Zira onlar yeniden varlık kazanacakları konusunda derin bir kuşku içindeydiler.[12]

Daha önce burayı çok uzak gören inkârınız, buradaki bütün güzellikleri şimdi sizin çok uzağınıza düşürdü. Uzakta iken iman etmenin getirdiği tatmini nasıl yaşayamadıysanız, şimdi yakında olmanın gereği olan her şeyi de kendinizden çok uzaklaştırdınız.

Daha önce inkâr ettikleri, aslında hiçbir zaman kavuşmayı arzulamadıklarıydı. Şimdi iman ettiklerini söylüyorlar ama bu iman daha önce kendilerinden uzak tuttukları hiçbir şeyi onlara yakınlaştırmayacak: Rahatlık, dinginlik, sükûnet, hiçbir şey.

Daha önce sanki onlara çok uzak bir yerden seslenili-yormuş ve söylenenler kendilerini hiç ilgilendirmiyormuş gibi davrananlar![13] Şimdi sizin talepleriniz de sanki çok uzak bir yerden, hiç olmayan, sanki yokmuş hükmünde olan bir yerden geliyor![14]

Dönüşü olmayan gün tanımlaması, aynı zamanda reenkarnasyon inancını da reddetmektedir. Geriye dönüşün olmayacağı, kesin bir dille açıklanmaktadır.[15]

İnsanların sürekli geri dönüş arzusu taşıdıkları bilinmektedir. İleri yaşlara varmış birinin gençliğini arzulaması, nasıl sadece arzudan ibaretse ve geriye dönüşü hayatın yasasına aykırıysa, aynı şekilde öldükten sonra günahkâr insanların geriye dönüş talepleri de kabul görmemektedir. Bu geri dönüşün imkânsızlığına işaret etmek için Kur'an-ı Kerim insanın terk ettiği dünya ile gittiği yer arasını ayı-

[12] 34/Sebe, 54

[13] 41/Fussilet, 44

[14] *Mekânin baîd*: Hiç yokmuş hükmünü verdiğiniz bir yer.

[15] 36/Yâ-Sîn, 31: "Kendilerinden önce nice nesiller geçti, ama geri dönen yok."

ran aşılamaz bir berzahın/perdenin/duvarın bulunduğunu söyler:

"Birisine sonunda ölüm gelince, 'Ey Rabbim!' der, 'Beni geri döndür, belki yapmadığımı tamamlar ve salih amel işlerim.' Hayır... Bu onun temennisinden ibarettir. Onların ardında yeniden dirilecekleri güne kadar bir berzah (perde) vardır."[16]

Artık insanlar en büyük gerçekle karşılaşmışlardır. Seslerine ve gözlerine yansıyan haşyete Kur'an şöyle işaret etmektedir:

"O gün insanlar kendisinden kaçışın olamayacağı davetçiyi takip ederler. Sesler Rahman'ın azametinden dolayı titremektedir. İşitilen sadece fısıltıdır."[17]

"O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar. O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan haldedirler."[18]

3. *Ölüm: Herkesi Eşitleyen Yasa*

"*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn*"/"Allah'a ait bizler, hep O'na doğru dönüşteyiz" (2/Bakara, 156)

İnsanlar bir ömür sürerler, sonra ölürler. Hepimizin gözlemi bu: Yaşarız ve ölürüz. Ölüm, yaşamdan sonra gelir. Ama bu gözlemimizi yanlış çıkaracak şekilde Kur'an ölümün önce yaşamın ondan sonra olduğunu söyler bize.

"Nasıl görmezden geliyorsunuz: Siz ölüydünüz Allah sizi diriltti. Sonra sizi tekrar öldürecek sonra diriltecektir. Sonra yine dönüşünüz Allah'a olacaktır."[19]

[16] 23/Mü'minûn, 100.
[17] 20/Tâ-Hâ, 108.
[18] 70/Meâric, 43-44; 79/Nâziât, 9.
[19] 2/Bakara, 28.

"Allah *ölümü* ve *hayatı* kimin daha iyi işler yapacağını sınamak için yaratandır."[20]

Ayetlere göre önce ölüm var sonra hayat. Buna göre, ölüm tecrübe edeceğimiz bir şey olduğu kadar aslında tecrübe etmiş olduğumuz bir şey. Yani ölümün yüzü herkese tanıdık: Herkes varlığından önce yokluk hâlinde bulunduğunu yani bir tür ölü olduğunu biliyor. Başka bir ifadeyle ölü hâlindeyken dirildiğini, hayat bulduğunu tecrübeyle yaşıyor. Bu insan tecrübesinden hareket ettiği için Kur'an, ölümden sonra hayatın olmadığını söyleyenlere ilginç bir tepki verir: Ölümden sonra bir hayatın olacağına şaşıranlara esasen şaşırmak gerekir. Zira onlar ölü iken şimdi diridirler:

"Şaşılacak bir şey varsa o da onların: 'Biz toprak olduktan sonra yeni bir yaratılış mı yaşayacağız' sözleridir. "[21]

"Hatta isterseniz aklınıza gelebilecek, hayata en uzak bir unsura dönüşün yine de ölümden sonra diriltileceksiniz..."[22]

Ölüm düşüncesi, ara sıra insanın zihnini meşgul etse de, yaşam için insan ondan uzaklaşma gereğini duyar. Ölüm düşüncesi bazen de şok edecek bir gerçeklik olarak insanı çarpar. Bu düşünceyi yok saymak ne kadar yanlışsa, insanı şok edecek bir ağırlıkta deneyimlemek de o kadar yanlış. Ölümün insan varlığını sonlandırması kadar onu yokluğa sürüklediği düşüncesi bu şokun ana kaynağı. Bunu atlatmanın en etkin yolu, insan varlığının üzerine Sonsuz Olan Varlık'ın ışığını düşürerek, yokluk düşüncesini ebediyen yok etmek ve ebediyet yurdunun hazırlığına girişmektir.

[20] 67/Mülk, 2.
[21] 13/Ra'd, 5.
[22] 17/İsrâ, 51.

4. Sıfır Zaman: Öldüğünüz An Dirildiğiniz Andır

Ölen insan varlık bilincini ve zaman hissini yitirir. Ölüm, zaten bunların sonlanmasıdır. Zaman, ölen insan için sıfırlanmaktadır. Yeniden diriltildiği ana kadar hiçbir şey hissetmez. Ölümünün üzerinden ister bin yıl isterse bir milyar yıl geçsin, ölen insanın zaman hissi olmadığı için onun için geçen bu süre bir 'an'dır. Zaman, ancak yaşayanlar için bir anlam ifade eder. 10.000 yıl önce ölen için "10.000 yıl önce öldü" cümlesini yaşayanlar kurar. Sura üfürüldüğünde yani insanların suretlerine yeniden can verilip[23] diriltildiğinde, insan geçen zamanın farkında olmadığı için, "bizi uykumuzdan kim kaldırdı"[24] diye şaşkın bir şekilde sorar. Onun için de aslında insanın ölüm anı ile dirilme anı birdir. Başka bir ifadeyle; öldüğümüz an dirildiğimiz andır.

Yeniden dirilme inancı olmayanlar için bu söylediklerimiz fazla bir önen taşımıyor şüphesiz. Peki, bir insan neden ölümden sonra dirilişi kabul etmez? Ya da kabul ettiğini söylese de neden içten içe şüphe duyar?

İnsanın bedenen öldüğünü hepimiz gözlemliyoruz. Bu bedenin çürüyerek toprağa karıştığını da biliyoruz. İnsandaki bu kesin bilgi, aynı bedene yeniden can verileceği yani bedensel bir dirilişin olacağı kanaatiyle mantıksal olarak çatışıyor görünmektedir. Bu işin birinci yönü.

Bu mantıksal çatışmayı çözmek için, bedensel dirilişin olmayacağını insanın bir tür rüya âlemindeymiş gibi ruhsal olarak varlığına devam edeceğini söyleyenler olmuştur. "İnsanın ruhsal olarak varlığa devam edeceği düşüncesi" aslında insanın bedenen bir yok oluşa uğrasa da gerçek-

[23] Sura üfürmek denilen şey, aslında suretlere/insanlara yeniden can verilmesidir; zira sur ve suret aynı kökten gelir.

[24] 36/Yâ-Sîn, 52.

ten ölmediğini iddia etmektedir. Buna göre ölüm, ruhun/canın artık arzu ve isteklerini yerine getiremeyen bedeni terk etmesinden ibarettir. Her terk, acı yüklüdür ve ölüm de sadece bu ayrılığın acısını tatmaktan ibarettir. Buna göre, "Her insan ölümü tadacaktır"[25] ayeti de bu duruma işaret etmektedir. Bu açıklamadaki sorun, aslında insanın gerçekte ölmediğini içermesidir. Bu durum, insanın ölümlü bir varlık olduğu gerçeği ile nasıl uzlaştırılacaktır?

Kur'an ölümden sonraki yaşamın mümkün olduğunu, insanın var olmadan önceki yokluk haline işaret ederek temellendirir. İnsan var olmadan önce yoktu. Bu yokluğa Kur'an ölüm hâli demektedir. Dolayısıyla siz zaten ölü iken dirildiniz. Tekrar ölüp dirilmek size neden imkânsızmış gibi görünüyor? diye sorar. Bu gerçekten çok açık bir hakikattir. Gündelik yaşamımızda da varlığın yokluktan, yokluğun varlıktan çıktığını binlerce kez gözlemliyoruz. Geceden/yokluktan, gündüzün/varlığın çıkışı, ölüden dirinin çıkışının milyarlarca tekrarından ibaret. Kışın solup yokluğa duran tabiatın baharda dirilişi de öyle. Kur'an, ölümden sonra dirilişin olacağına şaşıranların bu şaşkınlıklarına şaşırmak gerekir, demektedir.

İnsan fizyolojisi itibariyle de diriliş imkânsız değildir: İnsanlar temelde şifreli maddeden mürekkep fizyolojik organizmalar olduğuna göre, Allah insanı tekrar yaratabilir ve ölmeden önce sahip olduğu bütün fiziksel ve ruhsal niteliklerle programlayabilir. Özellikle de bilincin bir beyin süreci olması sebebiyle veya beynin kendinden doğan biyolojik bir niteliği olduğu için, beyin tekrar var edilebilir ve öldüğü esnada sahip olduğu sinir unsurlarının ve yapılarının aynısına sahip olacak şekilde programlanabilir. Böy-

[25] 21/Enbiyâ, 35.

lece ölmeden önce var olan asli hatıraların, fikirlerin ve kişilik özelliklerinin aynısına sahip olabiliriz. İnsanın bir tür yedeklenmesinden bahsediyoruz.

Ölümden sonra dirilişin varlığını inkâr, aslında insanın kendi doğal arzusuna terstir. İnsanın doğal arzusu ve içine yerleştirilen en temel güdü, hayatta kalabilmek ve varlığa devam edebilmektir. Tecrübeyle biliriz: Hiçbirimiz yaptığımız bir şeyi yok olsun diye yapmayız. Aksine ona süreklilik kazandırmak isteriz. Bu durum, yaptığı her şeyi hikmet dairesinde yapan Allah'ın yaratma planında da böyledir. Allah varlığı yok olsun diye var etmiş değildir. Büyük bilgin Mâtürîdî'nin ifade ettiği gibi: "Bir şeyi başka bir amaçla değil de sadece bozmak için yapan kimse abesle iştigal eden, hikmetten nasibini almamış bir kimsedir."[26] Bozmak için yapmak, yok etmek için var etmek saçmadır. Allah hikmetle iş yapandır; O'ndan saçma bir fiil çıkmaz.[27]

Bir de insanın uyku tecrübesi var tabi. Uyku ve bu esnada görülen rüyalar yaşam ve ölümü birbirine yaklaştıran, varlığın araya sıkışıp kaldığı garip bir boyuta işaret ediyor aslında. Uyuyor, rüya görüyor ve uyanıyorsunuz. Uykudayken uykuda olduğunuzu bilmiyorsunuz; ancak uyandığınızda uykuda olduğunuzu biliyorsunuz. Uykuda zihin canlı, ama beden bir ölüyü taklit edercesine hareketsiz. Ama içinde zamanı da mekânı da aşan, fiziksel bütünlüğün ötesine geçen, mantık ve ahlak kurallarının tamamını çiğneyen gizemli bir güç hareket etmektedir. Bu güç, insanın bedenine bağlı olan ama beden gibi hareket etmediği açık olan bir güç. Bu paradoks, 'ruh' olarak işaret ettiğimiz bir enerjiye işaret ediyor. Zamana ve mekâna bağlı olan bedenin tabi olduğu yasaların hiçbirine tabi ol-

[26] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 127-128.
[27] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 277

mayan bir enerji. İnsan zihninin benimsediği çelişmezlik yasasını da ahlak yasalarını da tanımayan bir enerji. Ve bu enerjinin ortaya çıkabilmesi için tek şart var: bedenin ölümü yahut uyku.

5. Kıyametin Rengi

Kıyamet Kur'an'da, korku ve dehşetiyle bütün insanları kuşatmaya alması sebebiyle *gâşiye*; insan konumlarında alçalma ya da yükselmeye sebep olacağı için *hâfida-râfia*; gerçekleşmesinde hiçbir şüphe bulunmadığı için *hâkka*; dehşete düşüren büyük bir gürültü koparacağı için *kâria*; kaçınılmaz şekilde herkesin dönüş yeri olduğu için *meâd*; insanın alabileceği en büyük haber olduğu için (*nebeü'l-azîm*); beklenilen an olduğu için, *saat*; kulakları sağır eden bir gürültü çıkaracağı için *sâhhâ* olarak anılır.

İki tür kıyamet var: "Birincisi, kozmik kıyamet. İçinde yol aldığımız güneş sisteminin çökmesi demektir ve insanın müdahalesine bütünüyle kapalı bir alandır. Kozmik düzen kendisi için takdir edilen zamanı yaşayacak sonra yerini başka bir âleme terk edecektir. İnsanın bilgisine ve müdahalesine kapalı kozmik kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin yapılan tartışmalar birer tahminden ibarettir. Bu konuda peygamberler dâhil kimseye bir bilgi verilmemiştir. Kutsal metinlerin harflerine sayısal değerler yükleyerek, geleceği tahmin etmek, Kur'an'ın hayat görüşüne aykırıdır.

İkincisi ise, bireyin, toplumun ve çevrenin kıyametidir. Kur'an'ın kıyamet olarak adlandırdığı olay, ağırlıklı olarak âlemin sonu olarak anlaşılmıştır. Hiç kimse kendi ölümünü, içinde yaşadığı toplumun çöküşünü, insanların yersizyurtsuz kalışlarını, göç yollarında yüzlerce insanın aynı anda denizin karanlık sularına gömülüşünü kıyamet

olarak anlamaya çalışmadı. Oysa daha yakından bakıldığında Kur'an'ın ayrı ayrı bireysel, toplumsal ve kozmik kıyametlerden bahsettiğini görüyoruz. Kur'an "güneş dürüldüğü zaman"[28] dediğinde büyük kıyamete dikkatimizi çekiyor; bu doğru. Ama doğru olan başka bir şey de bu yok oluş gelmeden önce insan varoluşuna ilişkin bir duyarlılık oluşturmak ve toplumumuzda, eko-sistemimizde neler olup bittiğine ilişkin geliştireceğimiz ahlaki refleksle, kendi bireysel, toplumsal ve çevresel kıyametlerimizin kopuşunu geciktirmektir. Aynı şekilde, kıyametin kopuş anını anlatan Kâria suresindeki kâria kelimesinin çağrıştırdıklarına bakabiliriz. Kelime 'önlenebilir büyük bir patlama ve bu patlamanın yarattığı gürültü' anlamındadır. Bu durumda, gelecekte yaşanması mukadder büyük kozmik kıyametten önce, insanların sebep olduğu savaşlara odaklanmamız ve bunların yaşayan insanların kıyametini koparmalarını engellemenin yollarını aramamız gerektiği ortadadır.

6. Kıyametin Saati

Kıyamet anlamında Kur'an 'saat' terimini de kullanmaktadır. Saat, tam da şu anda yaşadığımız kıyametlere dikkat çekmek için seçilen bir kelimedir:

> "Onlar saatin (kıyamet(lerin) vaktinin) ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun işaretleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar!"[29]

Kıyametin zamanına dair ipuçları, bizim ilk olarak algıladığımızdan çok daha derin tahlilleri gerektirir. Büyük kıyamet olarak nitelediğimiz âlemin sonu insan için uzak bir tehdittir. İçinde yaşadığımız toplumun yaşayacağı ka-

[28] 81/Tekvir, 1.
[29] 47/Muhammed, 18.

os ve alt üst oluşlar ise yakın tehdittir. Her bir peygamber ümmetine '*saat*'ten haber verir. Bu saat, o toplumun kıyameti, alt üst oluşu, eskinin yerine yenisinin gelişidir.

*Saat*i en temelde insanı ilgilendiren üç olay olarak tanımlamak mümkün: Birincisi, insanın kendi ölümüdür. İkincisi içinde bulunduğu toplumun ölümüdür. Üçüncüsü de en büyük anın saati, yani insanın bütün yaptıklarından sorguya çekileceği Büyük Duruşma günüdür.

Kıyamet Suresi'nin edebi bir üslupla anlattığı bu gün, yeryüzünün ağırladığı bütün insanların toplu duruşmasına ev sahipliği yapacak, her sanık kendine tanıklık edecek ve Allah'ın adaleti gereği herkes yaptığının karşılığını alacaktır. Bu Ebedilik Günü'nde[30] kendilerine cennet vaat edilenler, bu ödülün dünyadaki beklentilerinin çok ötesinde olduğunu dillendirecek; ummadığı bir sonuçla karşılaşanlar, büyük bir fırsatı kaçırmanın yarattığı ıstırabın acısını hissedeceklerdir. Kaçırılan ve bir daha yakalanması mümkün olmayan bir fırsatın insanda yarattığı iç çekmeler ve acının adı olan *Hasret*'i Kur'an bu duruşma gününe özel isim yaparak insanları önceden uyarmaktadır.

Kıyametin alameti olarak sayılan hususlara bakılınca, bunların sosyal dejenerasyona, ahlaki çöküntüye dikkat çektiği ve bu gibi olayların yaygınlık kazanmasının uzun vadede koparacağı bireysel ve toplumsal kıyametler konusunda insanları uyardığı görülür. Bu işaretlerin doğru okunması, her an (*saat*) farklı bir boyutta yaşadığımız kıyametlerin ortaya çıkmasını engelleyecektir: Bu durumda; 30.000 kişinin öldüğü deprem saattir, Hiroşima, Nagazaki saattir. Salgın hastalıklar saattir. İç savaşlar birer saattir."

[30] 50/Kaf, 34.

7. Kıyamet Habercileri

Hadislerde genelde *eşrâtu's-sâat* şeklinde geçen ve bilginlerin kıyametin işaretleri olarak anladığı ifadeyi de bir toplumdaki bozulmaya bağlı musibet ve olaylar olarak yorumlamak gerekir.

Gelecek büyük kozmik kıyameti/dünyanın sonunu bir tarafa bırakacak olursak en azından üç tür kıyametten bahsetmek olası görünmektedir: Bireysel, toplumsal ve çevresel kıyametler. Bu üç alandaki kıyametin kopmasının da bazı işaretleri var. Kıyametin işaretlerinin küçük ve büyük işaretler diye ayrıldığını dikkate aldığımızda şöyle bir çerçeveyle karşılaşırız:

Kıyametin Küçük İşaretleri

Ahlaki çöküş bu alametlerden sayılmıştır: Onur saygı, sevgi, şefkat, edep, hayâ, bilgi, cömertlik, ahde vefa, doğruluk, dostluk vs. üstün özelliklerin yok olması gibi.

Hz. Peygamber'in bir hadisi tam da buraya işaret etmektedir:

> "Yöneticileriniz adilse; zenginleriniz cömertse; işleriniz meşveret ileyse, yerin üstü altından daha hayırlıdır."

Kıyametin Büyük İşaretleri

Kıyametten önce ortaya çıkacak büyük işaretlerden bazıları ise şöyle sıralanmaktadır: Salgın hastalıkların yayılması ve buna bağlı olarak ölümlerin yaygınlaşması, bilginin ve bilginlerin azalması. Toplumların devamlarını borçlu oldukları kurucu değerler bozulduğu zaman, başlarına hiç ummadıkları felaketler gelebilir ve bu felaketlere götüren her bir işaret de (bilgisizlik, liyakatsizlik, zulüm, vs.) bu büyük kopuşun işaretleri olabilir. Kıyametin büyük işaretleri olarak anılan unsurlar şu şekilde sayılmaktadır:

Ye'cüc-Me'cüc ve Deccal (Kıyametin İnsan Unsuru)

Kur'an, "ye'cüc ve me'cüc kelimeleriyle yakıcı, yıkıcı ve çapulcu ulusları tanımlar ve insanları bunlara karşı uyanık olmaya çağırır.[31] Bu terimler belli bir milletten ziyade bu niteliklere sahip olan her ulus için potansiyel tanımlayıcıdır. Bunlar, dünyayı felakete sürükleyen, fesada veren, kendi dışındaki ulusları köleleştirme peşinde koşan milletlerdir ve bunlara karşı geliştirilecek toplu bilinç, dünyanın kıyametinin kopuşunu (bozulmasını) engeller.

Deccal terimi, Kur'an'da değil bazı hadislerde geçmektedir. Kök anlamı, örtmek, yalan söylemek ve aldatmak anlamına gelen kelime bu nitelikleriyle bütün kötülüklere kaynaklık eden insanlar için kullanılır. Deccal, özel olarak herhangi bir insana işaret etmez. Anılan bu kötü özelliklere sahip her insan için potansiyel tanımlayıcıdır. Deccal'i çok yakın bir tehlike olarak tanımlayan Hz. Peygamber çok canlı bir temsilde bulunmuştur, deccal tanımlamasıyla sahteyi gerçek, gerçeği sahte gibi göstereceklere karşı insanları uyarmıştır.

Hem ye'cüc ve me'cüc (Tevrat'ın ifadesiyle gog ve magog) hem de deccal ifadeleri, kıyametin (yaşanacak her türlü toplumsal bozulmanın ve fesadın) insan unsuruna dikkat çekmektedir. Bozulmayı tetikleyen ve Tanrı'yı kıyamete zorlayan bu insan unsuru Kur'an'da, yaratılışı bozanlar, ekini ve ürünleri değiştirenler olarak şu şekilde resmedilmektedir:

> "Allah Şeytana (insanın bozguncu tarafına) lanet etmişti. O da demişti ki: And olsun ki kullarından bir kısmını ayartacağım; onlardan kendime pay alacağım. Onları yoldan

[31] 18/Kehf, 92-98 ve 21/Enbiyâ, 96-97

çıkaracağım ve onları ütopyalar peşinde koşturacağım. Onlara emredeceğim de, hayvanların kulaklarını yaracaklar ve senin yaratma tarzını değişikliğe uğratacaklar."[32]

Allah, şeytanın (şeytanın misyonunu üstlenmiş insanın), insanı aldatıp teşvik ederek, yaratma usullerini değiştireceğini ve ilahi kudreti taklit ederek, eşyanın genetiğiyle (temel kodlarıyla; kaderiyle) oynayıp onları bozacağı uyarısında bulunmaktadır.

Dâbbetün mine'l-Arz (Kıyametin Çevre Unsuru)

Dâbbe terimi Kur'an'da 14 yerde tekil, 4 yerde çoğul (*devvâb*) olarak kullanılmakta ve canlı yahut canlılık belirtisi anlamında kullanılmaktadır:

"Allah her dâbbe'yi (canlıyı) sudan yaratmıştır."[33]

"Yeryüzündeki her dâbbenin rızkı Allah'tandır."[34]

"Yeryüzündeki ve gökyüzündeki her türlü dâbbe (canlı) Allah'a secde eder ve kibir nedir bilmezler."[35]

"Sözün gerçekleşme zamanı yaklaşınca onlara yeryüzünden bir dâbbe çıkarırız ve insanların bizim ayetlerimize inanmadıklarını söyler."[36]

Özellikle son ayetle ilgili yorumlar akla ziyan noktalara varmakta ve yerden bir canlının çıkıp konuşacağı gibi kurgulara gidilmektedir. Halbuki dâbbe yerden çıkacak olan bir canlıyı değil, yeryüzündeki bütün tabiat olaylarını (yeryüzünün konuşma tarzlarını) karşılamaktadır. Buna yeryüzünün bir canlı gibi hareket ederek kendi lisanıyla konuşması (deprem) da dahildir.

"Konuşma (*kelam*) Arapçada, yaralamak ve incitmek

[32] 4/Nisâ, 118-119.
[33] 24/Nûr, 45.
[34] 11/Hûd, 6.
[35] 16/Nahl, 49.
[36] 27/Neml, 82.

demektir. Yerin konuşarak duyarsız ve umarsız insanların Allah'ın ayetlerini dikkate almadıklarından şikâyet etmesi; umarsızlıklarının sonucu olarak da onları zarara uğratan bir harekete sebep olmasıdır. Yeryüzünün konuşmasını insanın konuşması gibi anlamak gerekmez. İnsanın konuşması kelimelerle, yeryüzünün konuşması depremlerle, heyelanlarla, yanardağ patlamalarıyla, kasırgalarla olmaktadır.

Kıyametin Kopuşu: Kozmik Düzenin Bozuluşu

"Evrenin düzeni bozulduktan sonra yörüngelerini kaybeden büyük gök cisimleri gelişigüzel birbirine toslayarak toz duman olacaktır. Kuran yalnız büyük düzenin/kozmosun bozulmasını tasvir etmekle kalmamış güneş, ay ve yıldızların kararacağını, göklerin parçalanacağını, yeryüzündeki denizlerin kaynayıp dağların pamuk gibi savrulacağını ve hepsinin toz duman olup birbirine karışacağını, kâinatın simsiyah bir toz bulutu haline geleceğini açıkladıktan sonra, gökleri başka yeri başka yeni bir dünyanın kurulacağını bildirmektedir."[37]

Bazı ayetlerde kıyamet günü insanların "kaçacak yer var mı"[38] diye soracakları söylenmektedir. Soluduğumuz havanın, evimizde yediğimiz gıdanın ve yaşadığımız trajedilerin bizde bir anlamda kaçacak yer ihtiyacı hissettirdiğini düşündüğümüzde kıyametin tam da ortasında nefes alıp verdiğimiz açıktır.

Sonuç olarak, Kur'an'ın kıyametle ilgili vurguları, insanla ve ekosistemle hülasa bir bütün olarak varlıkla ilgili algılarımızı yeniden gözden geçirmeye davet olarak okunmalıdır. Kur'an'ın "Hayatı yozlaştıran insanları neden engellemediniz?", "Herkese hayat verecek erdemleri

[37] 82/İnfitar, 1-5.
[38] 75/Kıyame, 10.

neden yaratmadınız?" serzenişi tüm zamanlarda yankılanacak bir sedaya sahiptir. Bugün de yeryüzünde yozlaşmayı önleme çağrısında bulunanlar yine bir avuç insan. Mevsimlerin değişmesinden, baharı yaşamadan kışın dondurucu soğuğundan yazın kavurucu sıcağına doğrudan geçtiğimizden şikâyet ederiz; ama bu olumsuz tabloya kendi tüketim alışkanlıklarımızın sebep olduğunu unuturuz. Hâdise çok basit; Dünya, üzerine düşen güneş ışınlarından daha çok, dünyadan yansıyan güneş ışınlarıyla ısınır. Bu yansıyan ışınlar başta karbondioksit, metan ve su buharı olmak üzere atmosferde bulunan gazlar tarafından tutulur. Böylece dünya ısınır. Sürekli duyduğumuz sera etkisi bu. Atmosferde bu gaz miktarının artması yerkürede ısınmayı büyük oranda artırır. Binlerce yıldır sabit değerlerde kalan bu gazlar, özellikle karbondioksitin atmosfere yoğun miktarda salınımı ile küresel ısınmayı artırmaktadır. Kıtlığı ve kuraklığı tetikleyen, göllerin, ırmakların gözümüzün önünde buharlaşıp çorak topraklara dönmesine sebep olan bütün bu süreçler kapitalist üretim tüketim ilişkilerinin hükmettiği yaşamın insanlığı getirdiği noktadır.

Kur'an duyarlılığımız artırmak için çevreyi hem fizik hem de metafizik bir varlık alanı olarak önümüze koyar ve şu önemli tespitlerde bulunur:

İlk olarak, "Bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini"[39] "Yakın çevremizi oluşturan işaretlerin/sembollerin insanı sürekli imana çağırdığını (*münâdî*)"[40] ve "Yıldızların ve bitkilerin Allah'a secdede bulunduğunu"[41] bildiren Kur'an,

[39] 59/Haşr, 1; 17/İsrâ, 44.
[40] 50/Kâf, 41.
[41] 55/Rahmân, 6.

'anlam' ve 'amaç' gibi soyut değerler yükleyerek[42] varlığa metafiziksel bir boyut katmaktadır.

İkinci olarak, Kur'an göklerde, yerde, bu ikisinin arasında ve yerin bağrında ne varsa hepsi Allah'a aittir"[43] diyerek insanın çevresine kendi mülkü gibi davranmasının önünü kapatmaktadır. Tabiat ve tabiatın sağladığı bütün imkânlar, insanın kullanımına verilmiştir. Bu kullanım, mutlak bir hâkimiyeti değil, sınırlı süreli bir yararlanmayı içerir. Bu süre içinde tabiat, insan emeğiyle dönüştürülecek bir imkânlar alanıdır. Kur'an insanı bu imkâna gerçeklik kazandırmaya ve dünyayı imar etmeye davet eder.[44] Bu imar, yeryüzünü ilahi yaratma planının ön gördüğü gibi daha mükemmele giden bir sürece sokmayı gerektirir.

Üçüncü olarak Kur'an, âlemdeki canlı cansız bütün varlıkların belli bir ölçü/denge gözetilerek yaratıldığını ifade etmekte[45] ve bu dengeyi bozmaması yönünde insana uyarıda bulunmaktadır.[46] Doğadaki bunca canlının ölümüne rağmen çevrede atık hiçbir şeyin bulunmaması da, evrende ince ayar yürüyen kozmik sistem de bu dengenin kanıtları durumundadır.

Dördüncü olarak Kur'an, insanın doğaya yönelik kötü tasarruflarının bazı olumsuz sonuçlarıyla doğrudan yüzleşeceğini söyleyerek, tabiatın korunma refleksinden bahsetmektedir:

> Belki vazgeçerler diye Allah yaptıklarının bazı kötü sonuçlarını onlara tattıracaktır.[47]

Beşinci olarak Kur'an, tabiattaki her şeyin sonlu ve sı-

[42] 44/Duhân, 38; Mü'minûn 23. 115.
[43] 20/Tâ-Hâ, 6.
[44] 11/Hûd, 61.
[45] 54/Kamer, 49.
[46] 55/Rahmân, 7-8.
[47] 30/Rûm, 41.

nırlı olduğuna dikkatimizi çekerek[48] her canlı türünün geleceğini garantileyecek bir insan doğa ahlakının inşa edilmesini istemektedir.

Bu yönlendirici ilkeler çerçevesinde bakıldığında, çevreye tevhit inancı gereği bütünün bir parçası olarak 'anlam' yüklendiği; çevreye bir canlılık atfedilerek insan doğa ilişkisinin karşılıklılık zemininde inşa edildiği ve tabiatta var olan hassas ayara/dengeye vurgu yapılarak insanın bu dengenin bozulması durumunda karşılaşabileceği olumsuz sonuçlara karşı uyarıldığı görülmektedir. Kur'an'ın bahsettiği 'denge', var olan her şeyin sahip olduğu hassasiyeti, kırılganlığı ve kolayca bozulmaya yatkınlığı ifade etmektedir.

Bunların doğal sonucu olarak da, yeryüzüne halife olarak gönderilen insandan kendisini gönderen ilahi iradeye uygun olarak O'nun bütün yarattıklarına karşı hesabını verebileceği bir ilişki ahlakı geliştirmesi beklenmektedir. Eğer egosistemimizle, bencilliğimizle yok oluşa sürüklediğimiz ekosistemin yok oluş feryadına kulak vermezsek şu ayet-i kerimenin tehdidi altındayız demektir:

> "İnsanların yapıp ettiklerinden dolayı karada ve deniz bozgunlar meydana geldi. Sebep olduğunuz sonuçların yarattığı mahrumiyetlerin bir kısmını size tattıracağız ki bu gidişata bir son veresiniz."[49]

Kur'an, yaşamın kıyısına sürüklendiği uçuruma karşı insanları uyarmakta ve kıtlığın, kuraklığın, açlığın kol gezdiği toprakların kaderinin bütün dünyanın kaderine dönüşmemesi için mücadele edenlerin hak davasına omuz verilmesini talep etmektedir.

Olup biteni gözlemleyerek gelecekte bizi nelerin bek-

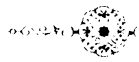
[48] 55/Rahmân, 26.
[49] 30/Rûm, 41.

lediğine dair projeksiyon yapmaya Kur'an *te'vîlu'l-ehâdîs*[50] adını verir ve bunu Hz. Yusuf'un sünneti olarak bize tanıtır. Dünyanın birçok bölgesinde insanın çevresiyle ilişkisi kendisine depremden sonra enkaz, selden sonra çamur deryası, salgınlardan sonra ölüm olarak dönmektedir. İnsanlığın geleceğinin bu trajedilerin rehinesi olmaması için şu ana kadar yaşananların ciddi bir muhasebesi yapılmalı ve çevrenin verdiği her alarm, her işaret doğru okunmalıdır. Kur'an, insanlığın kaderinin trajediler ve travmalarla değil de rahmetle/merhametle anılmasının yolunu bu muhasebeye bağlamaktadır.[51] Kur'an bir avuç olsalar da duyarlı insanları bu mücadeleye davet etmektedir:

> "Sizden önce kendileri ebedî değerlerle buluşturulanların yeryüzünde yozlaşmayı önleme gayretinde olmaları gerekmez miydi? Ama başarı azmi taşıyan *bir avuç insan* dışında kimse bunu göze alamadı. Bu yozlaşmanın parçası olmayı tercih edenler/zalimler böylece insanlığa karşı suç işleyen mücrimler olarak tarihe kaydedildiler."[52]

[50] 12/Yûsuf, 21.
[51] 36/Yâ-Sîn, 45-46.
[52] 11/Hûd, 116.

COĞRAFYA İNSANIN KADERİ DEĞİLDİR



1. Coğrafya Kader Değildir

Coğrafya fiziki ve kültürel yapısıyla insan üzerinde etkili olsa da, coğrafyanın içinde nefes alıp veren herkesi eşit şekilde etkilediği söylenemez. Kültür coğrafyasının/insanın içine doğduğu zihniyetin, insan üzerinde ciddi etkisi olmakla birlikte, coğrafya insanın kaderi değildir. Zira aynı coğrafyada doğup büyüyen insanlar zihniyet olarak birbirine taban tabana zıt özellikler gösterebilmektedir. Önemli olan, toplumsal kültür ve tarihin insana devrettiklerini, daha evrensel olan ve insan aklına ve fıtratına uyan bir mekanizma ile sürekli denetlemektir. Bu mekanizma, insanı esir alma ihtimali bulunan yerel kültürün aşılmasına imkân sağlar.

Akla ve fıtrata dönüş mekanizmasını hareket geçirerek yerelin rehin aldığı insan yaşamlarını kurtarma operasyonunun başında peygamberleri görürüz. Yasasızlığın kasıp kavurduğu toplumu bir yasa etrafında toplama gayretiyle Nuh; kendini fiziki dünyaya hapseden insana sorgulamalarıyla metafiziğin kapısını aralayan İbrahim; milletleri köleleştirip sömürenlere isyan bayrağını açan Musa; babasız dünyaya getirilmek suretiyle soyuyla sopuyla övünen

ırkçı Yahudi kültürüne büyük darbe vuran İsa; dört haram ay dışında savaşı/yağmayı hayatın normaline dönüştüren Arap kültürünü, "bir cana karşılık olmaksızın bir insanı öldüren bütün insanlığı öldürmüş gibidir" diyerek mahkûm eden Hz. Muhammed (as.), yerel kültür kodlarını dağıtıp daha evrensele ve daha insani olana doğru yol alanların öncüleridirler.

Vahyin, muhalefet edilmesi gereken şartlar altında yaşayan insanlara indiği açıktır. Muhalefet edilmesi gereken bu şartların yoğurduğu coğrafyanın varlığı kavrama tarzında (inançlarında, insan ilişkilerinde, hukukunda, hülasa toplumsal tarihinde) ters giden bir şeyler olduğu, vahyin de bunları değiştirip dönüştürmek için müdahale ettiği ortadadır. Bu olumsuz koşulları ortadan kaldırıp yerine adil, özgürlükçü, hakkaniyete dayalı, temel hak ve özgürlükleri önceleyen bir toplumsal yapının kurulması da vahyin en yüksek amacıdır. Bu yüksek amacı gerçekleştirecek kelimeler vahiyde içerilen kültüraşırı kodlardır ve bunlar hiçbir coğrafyanın ve kültürün tekelinde olmayan evrensel değerlerdir.

Bu değerler hangi kültür ortamında olursa olsun mutlaka birer parametre (*hudûdullah*)[1] olarak insanlara takdim edilecek yaşam ilkeleridir. Kur'an bu evrensel kültüraşırı kodlara *ma'rûf* adını vermektedir. Farklı boy, kabile, ulus gibi gerçekliklerin ma'ruf'a göre hizalanması, evrensel norm olarak bu standartların, coğrafya, ırk, dil gibi farklılıkların ortak paydası yapılması yönünde insanlara çağrıda bulunmaktadır.

Bu çağrı, yeni bir tasavvur ve kavrayış iddiasında bulunur ve coğrafya-bağımlı unsurların yavaş yavaş değişip dönüş-

4/Nisâ, 13.

mesini talep eder. Bu değişimin ve dönüşümün uzun erimli olabilmesi ve toplumda bir karşılık bulabilmesi de değişimin, zihinden/zihniyetten/tasavvur dünyasından/'ben'den/ derûnî olandan başlatılmasını gerektirir. Kur'an değişimin bu altın kuralına şöyle işaret eder:

"Bir toplum kendi benliğini değiştirmedikçe, Allah onların gidişatını değiştirmez."[2]

Toplumsal değişimin öncelikle nefislerde (benlik tasavvurlarında) gerçekleşmesi istenmektedir. Görünen/fiziki/ maddi ilişkilerin değişmesi kaçınılmaz olarak benliklerdeki değişmeyi takip eder. Kur'an'ın değişim ve dönüşümü fiziki olanla değil metafiziki olanla başlatması, coğrafyanın kültürel-fiziksel unsurlarının dinde esas unsur olmadığını, bunları aşan daha derin dönüştürücü unsurların bulunduğunu göstermektedir.

2. Kuzey ve Güney İslamı

İslam'ın yayıldığı coğrafyalarda, farklı İslam kavrayışlarının olduğunu görmek mümkündür. Örneğin Arnold Toynbee' nin Kuzey ve Güney İslamı adlandırması, İslam'ın farklı yorumları arasında var olan derin bir zihniyet farklılığına işaret etmektedir. Toynbee, Suudi Arabistan-Kahire hattında şekillenen Güney İslamı ile Buhara-Semerkant-İstanbul hattında karakterini kazanan Kuzey İslamı arasında bir karşılaştırma yapmakta ve hangi İslam yorumunun Batı için bir meydan okuma kudretini içinde barındırdığını tartışmaktadır. Akıldışı Güney'e karşı aklı önceleyen Kuzey; sabit formlara yaslanan Güney'e karşı ilerlemeci ve bilimi önemseyen Kuzey; tekelci Güney'e karşı çoğulcu/demokrat Kuzey vurgusuyla Toynbee bir karşılaştırma

13/Ra'd, 11.

yapmaktadır.[3] Aslında Toynbee'nin yaptığı Kuzey-Güney ayrımının mezhepler üzerinden tarihte karşılık bulduğunu biliyoruz. Hanefilik, Malikilik, Mu'tezile, Matüridilik Hicaz'a ait olmayan mezhepler olarak Kuzey İslamının karakterini sergilerken, Şafiilik, Eş'arilik, Hanbelilik ise Hicaz'ı yani Güney'i temsil etmektedir.

Toynbee'nin bu bölümlemesinin daha ileri sorularla genişletilmesi zorunludur. İbn Rüşd'ü, İbn Haldûn'u yetiştiren Berberî kültür; Fârâbî'yi, Mâtürîdî'yi, Bîrûnî'yi yetiştiren Orta Asya Türk kültürü yani Kuzey İslamı, Hicaz'ın temsil ettiği Güney İslam yorumundan neden farklıdır? Bu coğrafyanın nasıl bir kültür dokusu ve varlık tasavvuru vardı ki aynı din bu topraklarda bir uzlaşı kültürü yaratırken, aynısını Hicaz topraklarında yaratamadı? Bağdat'ta taşlanan Hallac-ı Mansur'un taraftarları Orta Asya'ya sığınırken, Endülüs birlikte yaşamın ve toleransın çekim merkezi görevi görürken neden inananlar aynı havayı Hicaz'da soluyamadılar? Adıyla bile evrensel bir barışın peşinde olduğunu iddia eden ve bunu insanlığa çağrısının ana mihveri yapan[4] İslam'ın tarihinde neden kaos/fitne normali, barış hali ara dönemleri temsil etmiştir? Neden bu coğrafyada olağanüstü hal dönemlerini gerektiren koşullar normalleşmeyi gerektirenlerden daha fazla hüküm sürmüştür?[5]

Nebevi mücadelenin omurgasını oluşturan kavramların soluklaştığı coğrafyalarda, şiddetin parladığı açıktır. Bu kavramların soluklaşmasıyla Orta Doğu'nun tarihi, ara dönemler hariç, ötekileştirmenin (*tekfir/aforoz*) ve şiddetin (*mihne/engizisyon*) tarihine dönüşmüştür. Arap coğrafyasında İs-

[3] Arnold Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, Pınar Yay., İstanbul, 2002, s. 26.

[4] 2/Bakara, 208. "Hepiniz toptan barışı arayın."

[5] Olağanüstü hal dönemlerinde yönetimle ilgili olarak bkz. Cüveynî, *Gıyâsu'l-ümem fi'ltiyâsi'z-zulem.* Türkçeye *el-Gıyasî: İslam'da Başkanlık Sistemi*, (Mevsimler Kitap, 2017) olarak tercüme edilmiştir.

lam tarihi, kan bağının/ırkçılığın esir aldığı ve içinde sürekli başkalarına karşı nefret biriktiren bir zihniyetin gölgesinde yol almıştır. Seyyid ve Şerif gibi ırksal aidiyetin ilişkilerde belirleyici rol oynadığı; kabile yapılarının çoğulcu meşveret/şûrâ kültürünü boğduğu bu coğrafyanın üzerinden geçen zaman hem kendi içinde hem de kendi dışındakilerle sürekli kavgaya ayarlanmış bir saat gibi işlemiştir ve hala da öyle işlemektedir. Kendi içindekilerle kavgayı dışarıya önceleyen bu selefi zihin, varlığını kendi öz dinamiklerine değil dışarıdaki ötekinin varlığına bağlamıştır. İlk dönem *Kitabu's-sünne* kitaplarında aynı kıbleye yönelen ama kendileri gibi düşünmeyenleri tanrısal bir güçle yargılayarak kâfir, zındık, fâsık ilan edenler, bugün de aynı kıble mensuplarını farklı isimlerle yargılamaktadırlar.

Şükür ki İslam'ın farklı yorumlarının hâkim olduğu coğrafyalar da var. Tarihte İslam, medeniyetini nasıl göç ettiği bu coğrafyalarda kurduysa bugün de aynı şansa sahiptir. Katılımcı, çoğulcu, özgürlükçü, haktan ve hukuktan yana, yok etmeye değil yaşatmaya ayarlı bir düşüncenin özgül ağırlığı olan bir medeniyet yaratma şansı diğerine göre çok daha fazladır. Nebevi mücadele, insanları köleleştiren ile onları özgürleştirip insanlık onuruna paydaş yapanlar arasındaki kutup karşıtlığında her zaman özgürleştirmenin yanında yer almıştır. Bugün özgürlük kelimesi Müslüman kültüre çok yabancı gelse de (!) bu böyledir.

3. Farklı Coğrafyaları Değiştiren-Dönüştüren Din

Din hem içine doğduğu coğrafyada hem de göç ettiği topraklarda köklü değişim ve dönüşümler yaratır. Bu değişim ve dönüşümün çapı, hem dinin doğasıyla hem de muhatap kitlenin bu yöndeki arzu ve isteğiyle ilgilidir.

Bir toplumda değişimin çok hızlı gerçekleştiğini, dönü-

şümün ise aksine yavaş seyrettiğini biliyoruz. Zira dönüşümün içinde aynı zamanda zihinsel ve duygusal faktörler rol oynamaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber sonrasında İslam toplumunda yaşanan travma, Hz. Peygamber'in sahabilerinin İslam öncesi hallerine kıyasla çok büyük bir kısmının değiştiğini ama çok az bir kısmının dönüştüğünü göstermektedir. Bu dönüşüm tam gerçekleşseydi Hz. Peygamber'in vefatının ardından toplumun içine düştüğü fitneyi ve takip eden yüzyıllarda Müslüman toplumları esir alan kavgaları görmezdik. Dolayısıyla değişim ve dönüşüm arzulayanların öncelikle o toplumun her bireyini hangi yaşam ilkeleriyle buluşturacağını ve bu ilkeler üzerinden onu nasıl değiştirip dönüştüreceğini hesap etmesi gerekir.

Bir diğer husus, toplumun değişim ve dönüşümünde teorinin mi pratiğin mi daha etkin rol oynadığıdır. İdealleri ortaya koyup insanları onlara çağırmak mı yoksa bu ideallerin yaratmayı hedeflediği eylemleri/pratiği insanlara göstermek mi daha etkilidir? Başka bir ifadeyle tebliğ mi temsil mi? Peygamber insanlarla ilk buluştuğunda ve onlara ilk tebliği yaptığında söylediğini etkili kılan, söyleminin gücü müdür yoksa söyleyenin kişiliğine olan güven midir? Söyleminin bir gücü olduğu tartışmasızdır. Ama bir o kadar tartışmasız olan da Hz. Peygamber'in vahyi insanlarla buluşturduğu ana kadarki yaşamının insanlara güven veriyor oluşudur. Bu durumda soruyu yinelemekte yarar var: Tebliğ mi öncedir temsil mi? Bizim zihnimizde genelde tebliğin önce olduğu düşüncesi vardır. Ama bunun tersi doğrudur. Pratik/temsil, tebliğden öncedir. Sahtekârlığıyla ve aldatmasıyla bilinen bir tüccar size gelse ve çok sağlam vaatlerle ortaklık teklif etse, çok büyük ihtimalle reddedersiniz. Benzer bir durumu Hz. Peygamber'in toplumla resul olarak ilk buluştuğu an içir düşününüz. Söylediği sözle-

rin bir kesimde hemen karşılık bulmasını sağlayan unsur onun peygamberlik iddiasından önce de 'güvenilir' bir insan özelliği taşımasıydı.

Bu temsil durumunun Kur'an-ı Kerim'de yine 'güven' kategorisi üzerinden işletildiği bir başka örnek elçi Hz. Yusuf'tur. Yusuf, Firavunlar hanedanlığı darbe yapıp Mısır'da yönetimi ele geçirmeden önce yaşamış bir peygamberdir. Dönemin Mısır yöneticisi olarak anılan kişiye şunu söyler:

> "Beni yeryüzünün hazinelerinden sorumlu kişi yap. Benim işini yapan, güvenilir/koruması gerekeni koruyan bir adam olduğumu göreceksin."[6]

Bir elçi olarak Yusuf, insanlara ve Mısır'ın yöneticisine tebliğ edeceği değerleri önce temsil ettiğini, onların canlı bir heykeli olduğunu göstermek istemektedir. Temsil kelimesinin Arapçada aynı zamanda 'heykel' anlamına geldiğini hatırlayalım. Her bir düşüncenin bir yapıyla, bir eylemle, bir heykelle taçlandırılması gerekir. Bir örnek:

> "Komşusu aç iken kendisi tok sabahlayan bizden değildir."

Hz. Peygamber'in bu sözü bir ideali, bir arzuyu temsil eder. Bu sözün heykelinin dikildiği bir toplumsal yapı ise bu idealin artık bir arzu olmaktan çıkıp yaşam bulmasıdır ki esas olan budur. Böyle yüce bir ülkünün örgütlediği toplumsal yapıda artık içinde aç sabahlayacak bir insan bulunmamalıdır. Bu değerlere sahiplik iddiasında olup da elinde yönetme gücü bulunan insanların örgütlediği bir toplumda hala açlık varsa ve kimse kimseye güvenmiyorsa, bu değerlere sahiplik iddialarını yeniden gözden geçirmelidirler!

6 12/Yûsuf, 55.

Yeni Bir Varoluş, Yeni Bir Zihin

İnsanların çağrıldığı daha üst bir yaşam formu olarak din, insanlara yeni bir seyrüsefer, yeni bir varoluş, yeni bir tarihsel/toplumsal gerçeklik çağrısıdır. Kur'an bu çağrının insanlara vadettiklerine giden yola sırât-ı müstakîm demektedir ve çağrısını da bu rotaya yapmaktadır. Bu yol, değerlerle ve değerlerin beslediği normlarla çerçevelenen, sınırları belirlenen bir yoldur. Dinin girdiği topraklarda insanları neden yeni bir varoluşa, mevcut zihin haritasının yeniden yoklanmasına çağrıda bulunduğunu ve insanları ne tür umutlara bağladığını bu yol metaforu üzerinden takip etmekte yarar var. Zira yol, düşünce ve eylemde daha iyiyi var etme iradesinin insanı yönlendirdiği ruhsal ve bedensel bir ihtiyaçtır. Bu, her zaman daha iyinin, daha güzelin ve daha doğrunun peşinde olma ihtiyacıdır.

Bu çağrının karşılık bulabilmesi için, çağrının genetiğine sinmiş kavramların hayat bulması gerekir. İnsanların zihnini, kalbini ve elini (eylemini) harekete geçirme potansiyelindeki bu kavramlar uyuyan bir toplumu uyandırabilir veya işlemekte olan tarihsel/toplumsal bilincin insanları soktuğu yanlış rotayı değiştirebilir. Tarihin akış yatağını değiştiren peygamberlerin başarıları bu iki temelde okunabilir. Bu kavramlarla peygamberler önce topluma bir hareketlenme getirirler, sonra da bu hareketin yol/rota değerleriyle onları buluştururlar. Kur'an'ın sırât-ı müstakîm olarak kavramsallaştırdığı bir varlık, bilgi, değer ve ahlak zeminindeyizdir artık.

İnsanlık Ortak Paydasında Birleştiren Güç: Tevhid

Girilen bu yolun hem varlık hem bilgi hem de ahlak zeminini kuran en temel değer tevhid olarak öne çıkmıştır. Tevhid, Allah'ın birliğini ısrarla vurgulayan ve âlemde

her varlığın hak ettiği yere konumlandırılmasının bir gereği olarak 'eşsiz bir'liği sadece Allah'a yakıştıran ve bunun dışında hiçbir kişiye/varlığa böyle bir niteleme yapmayan, böylece adaleti önce metafizik bir düzlemde sağlayan kurucu bir ilkedir. Adaleti bu zeminde kuramayarak zulüm işleyen birinin kuracağı dünyanın adil olma imkânı yoktur. Zira düşüncesini daha baştan zulme bulaştırmıştır. Allah'ın, şirki büyük bir zulüm olarak adlandırmasının sebebi budur.[7]

Allah'ın tevhidine/birlenmesine ek olarak tevhid bireysel ve toplumsal yaşamda da bir karşılığa sahiptir. Bu bağlamda tevhid, birlikte yaşam ilkesi olarak anlam kazanır. Bu durumda tevhid bütün insanları insan olmaları sebebiyle bir görebilmeyi, ortak dert ve endişelerin birlikte üstesinden gelebilmeyi, insanlığı bir ortak ataya bağlayarak her türlü ırkçı ve imtiyazcı tutumu reddetmeyi gerektiren bir birlikte yaşam ilkesidir. Dinin ulaştığı coğrafyada tutunmasını ve birlikte yaşamı inşa etme hamlesinde insanları yanında görebilmesini mümkün kılan böyle bir tevhid anlayışıdır. Bütün dünyada birlikte yaşamanın gittikçe zorlaştığı bir zamanda Müslüman kültürün en değerli ihraç malı bugün için 'birlikte yaşam kültürü'dür Şam, Bağdat, Endülüs, Semerkant, İstanbul gibi İslam'ın medeniyet merkezleri birlikte yaşamın, toleransın, karşılıklı saygının hayat bulduğu zamanlara şahitlik etmişlerdir.

Dinin Varlık Zemini: İnsan Fıtratı

Vahyin insanlarda karşılık bulması inanma ve bağlanma hissinin doğallığına ve bu doğallığın insanın *fıtrat*ına kök salmış olduğu gerçeğine yaslanır. *İnsanın yaratılıştan getirdiği*

31/Lokman, 13.

özelliklerin toplamı olarak tanımladığımız *insan fıtratı,* insana alttan alta telkinlerde bulunur ve onu parçası olduğu büyük sistemin farkına varmaya çağırır. İnsanın bu fıtri hazır bulunuşu dinî değerlerin yeşerme ve hayat bulma zeminidir. Bu fıtri zeminin kurutulmamasına, susuz/güneşsiz (değersiz) bırakılarak çoraklaştırılmamasına dikkat edilmelidir.

İnsan fıtratı/doğası dinin hareket zeminidir. Bu fıtratı zorlayacak, yok sayacak her hamle sonuçsuzluğa mahkûmdur. Fıtrat yahut insanın yaratılış özellikleri, Allah'ın ulûhiyetine ve birliğine tanıklık etmekte, onun nimetlerine şahit olup şükre çağırmakta, insana kendisine davranılmasını istediği gibi başkalarına davranmasını ve hoşlanmadığı şeyleri onlara da yapmamasını buyurmaktadır. Din, bu ilişkileri akıl, vicdan ve duygu zemininde tanımlama çabasından ibarettir.

4. Tarih Nereye Akar?

Allah'ın yaratması, aşama aşama bir süreç içinde var etme şeklinde gerçekleşir.[8] İnsanın yaratılışı da toplumların gelişim kanunları da böyledir. Anne karnındaki bir çocuğun döllenmiş bir yumurtadan başlayarak nasıl geliştiğini; doğan bir çocuğun yaşama nasıl aciz bir şekilde başlayıp gittikçe mükemmellik kazandığını hepimiz biliriz. Bir ağacın çekirdeğinin içinde potansiyel olarak ağacın devasa gövdesini, dallarını, yapraklarını, meyvesini, kokusunu barındırması gibi evrenin de milyarlarca yıla yayılan böyle bir var oluş sürecinden geçtiğini de biliriz. İnsan ve evren için durum böyle de, bir bütün olarak insanlık için farklı mı? Değil. İnsanlığın da çocukluğu, ergenliği ve yetişkinliği var. Kur'an'ın 'aşamalar (*atvâr*)' halinde yaratma ifadesi bu gelişime/tekâmüle/evrime işaret eder.[9]

[8] 71/Nûh, 14.
[9] 71/Nûh, 14.

5. Bugünün Açıklaması Geleceğin Tasarımı Olarak Tarih

Tarih, aşama aşama yaratmanın getirdiği hikmet gereği bir çizgi halinde tekâmül eder, daha iyiye doğru akar. Tarih geçmişin öykülenmesi değildir; tarih bugünün açıklaması, geleceğin tasarımıdır. "Geleceğiniz geçmişinizden daha hayırlı olacaktır"[10] ayeti de bu gelişim seyrinin iyiye doğru olduğunu söyler.

Olayların olağan akışı böyledir; ama bu akışı bloke eden insanlar yok mu? Var. Bu da tarihin tekerrürü dediğimiz şeydir. Soru şu: Tarih nereye doğru akmaktadır? Bir tekâmüle, yani mükemmele doğru gidiş mi var, durmadan kendini tekrar mı etmektedir yoksa daha kötüye mi gitmektedir? Daha önemli soru ise, insanın bu akışın neresinde olduğudur? Hızla akan bir derenin akıntısına kapılmış gibi tarihin sürüklediği bir insan ile dingin bir okyanusta rota belirleyip dümeni kontrolüne alan bir insan arasındaki fark açıktır! Tarihte seyrüseferinde insana hangi rolü biçeceğiz? Tercihimiz hangisinden yana olacak? Tarihi, Tanrı'nın gizli atölyesi olarak tanımlayan Goethe haklı mıdır? Gerçekten insan tarihin önünde silik bir özne midir?

Tarihin nereye doğru aktığına Kur'an'ın gösterdiği hedef bellidir: Tarihin akış ritmi, cennette tasvir edilenin bir benzerini bu dünyada kurmaya ayarlıdır. Kur'an, cennette insanların kalplerinden her türlü *gıll*in çekilip çıkarıldığını söyler.[11] *Ğıll* kin, öfke, nefret demektir. Aynı zamanda insanın eline ayağına vurulan zincir demektir. Bu şu anlama gelir: Öyle bir toplum yaratın ki içinde insanların birbirine karşı kin/nefret duyacakları mekanizmalar olmasın. İnsan 'sadr'ında/bilinç altında bile bu kin ve nefrete yer kalmasın.

[10] 93/Duhâ, 4.
[11] 7/A'raf, 43.

Herkes ruhen ve bedenen özgür olsun. İnsan ilişkileri tahakküm/hegemonya ilişkisi olmasın. Her ilişki, her kesişme bir başkasını var etsin. Ama böyle olmuyor, neden?

Ümran ilminin kurucusu olarak tarihe kaydedilen İbn Haldûn'a göre, insanın aç gözlülüğü, ihtirası, ortaklaşa iş görememe beceriksizliği bu döngünün sebebidir. O zaman normal olan bizim bu döngüden çıkmamızdır. Peki nasıl çıkacağız bu döngüden?

İdeal olarak hep iyiye doğru yol almamız gerekirken, iyiye, mükemmele doğru giden sonra tekrar bozulup başa dönen bir tarihe sahibiz. Aynı trajediyi tekrar tekrar yaşıyor insanlık. Kur'an birbirine benzer olayların durmadan tekrar etmesi, insanlığı esir alması bağlamında *mesülat*[12] adını verdiği bu kısır döngüyü eleştirir.

Döngüsel tarih yani sürekli başa sarma ve aynı hataları tekrar etme şüphesiz bir zorunluluk değildir. Kur'an eleştirdiği bu döngüsellikten çıkma çağrısında bulunur.[13]

Machiavelli ile İbn Haldûn'u karşılaştıran çalışmalar, İbn Haldûn'u yanlış bir şekilde döngüsel tarihin temsilcisi olarak tanıtırlar. Oysa İbn Haldûn bu döngüden çıkılması gerektiğini söylemektedir. İbn Haldûn tarihi, felsefenin alt dalı olarak gören ve tarihin felsefesini yapan bir âlimdir. Sadece tarihin nasıl aktığı değil "Neden bu şekilde aktığı, sorusunu soran bir zihne sahiptir.

İbn Haldûn'un meşhur o döngü sistemi şöyle çalışmaktadır:

Devleti kuran insanlar önce kendi akrabalarından, kan bağı olanlardan bir destek alarak başlarlar.

Sonra işin içerisine din ve idealler girer. Din, biyolojik akrabalığın vermediği değerler, idealleri yaratır. Bu ideal-

[12] 2/Bakara, 214.
[13] 2/Bakara, 214; 13/Ra'd, 6.

leri gerçekleştirmeyi sağlayacak ilkeler belirler ve normlar geliştirir. Bütün insanları ortak amaç etrafında örgütler ve motive eder. Hep birlikte büyüyüp gelişmeye başlarlar.

Bunun arkasından refah gelir.

Sonra o refahtan pay alma, maddi birikimi üleşme mücadelesi başlar.

Devletin kuruluş aşamalarının ikincisinde devreye giren din/ideal sahipleri bu paylaşımdan tasfiye edilirler. Din artık kurucu olan ve insanları birbirine bağlayan bir bağ olmaktan çıkmıştır. Tasfiye, düşüşün ilk ve en belirgin işaretidir.

Devleti kuranlar kendilerini destekleyecek ve koruyacak ilk halkaya yani akrabalar halkasına mecburi geri dönüş yaparlar. Devleti kuranlar artık onlarla tüketmeye, onlarla paylaşmaya başlarlar. Bu tipik bildiğimiz nepotizmdir, yani akraba kayırmacılığı. Hazreti Osman'ın başını yakan olay, nepotizm. Dinin getirdiği kardeşliğe kıymanın getirdiği zorunlu başa dönüş ve çöküş.

Bu döngü aslında yıkılışı resmetmektedir. İbn Haldûn devletlerin bu döngüye yakalanarak yıkıldıkları yönündeki tespiti, aynı zamanda devletlerin bu döngüyü kırarak varlıklarına devam edebilecekleri yönünde bir bildirim olarak da okunabilir.

Tarihin iyiye mi kötüye mi gittiği ya da sürekli döngüye mi girdiği konusunda yaptığımız yorumun aynı zamanda 'hikmet'le ilgili olduğunu unutmamamız gerekir. Hiçbir varlık, hiç kimse bir şeyi, kötüye gitsin diye yapmaz. Allah'ın iradesi ve rızası dâhilinde işleyen bir sistem gittikçe iyiye doğru evirilmek durumundadır. Allah'ın hikmeti bunu gerektirir.

Peki, Allah'ın hikmeti gereği bir tekâmül seyrini takip eden ve daha iyiye doğru akan tarih insana ne vadetmektedir? Öncelikle Allah'ın vaatlerinin şartlı olduğunu gör-

memiz gerekiyor. Kur'an'ın gelecek tasarımında bu şart ve gerçekçilik hep vardır. Bir şeyin gerçekleşmesini, şarta bağlar. Bu da insanı tarihin gerçek öznesi yapar.

Bu şartlı vaadi en açık şekliyle şu ayetten takip edebiliriz: "Allah, içinizden, iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini sağlamlaştıracağına, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini emniyete kavuşturacağı vaadinde bulunmaktadır. Kullukları sadece banadır ve bana hiçbir şeyi şirk koşmazlar. "[14]

Allah, insanların yeryüzü hâkimiyetini şartlara bağlamaktadır. Güven toplumu olmaları; başkasının yararını gözeten ameller işlemeleri, sadece Allah'a kul olmaları ve şirke bulaşmamaları. Bu niteliklerin kalıcı özellik olarak topluma sinmiş olması gerekir. Bu şartları yerine getirdiklerinde, Allah da onlara şu vaadlerde bulunmaktadır:

–Yeryüzünde varlıkları daim olacaktır. 'Yeryüzünün halifeleri olacaklar' ifadesindeki halife, kesintisiz bir şekilde varlığa devamı içerir. Arapçada *ha-le-fe* fiili, ardı ardına gelmek, arkası kesilmemek demektir.

–Geleceğe ilişkin kaygılarının yerini güven ve emniyet duygusu alacaktır.

–Yaşamlarını Allah'ın razı olduğu din şekillendirecektir. Ayette "Allah'ın sizin için razı olacağı din' denilmektedir. Bu ifade, insanların dinde olmayanları dine ekleyerek dini asli kimliğinden uzaklaştırmış olmalarına bir eleştiridir. Beline kadar toprağa gömüldükten sonra *recm* adı altında insanı taşlatarak öldüren bir din herhalde Allah'ın razı olacağı bir din değildir.

[14] 24/Nûr, 55.

Ayette seçilen güven, emniyet, yeryüzünde kalıcılık gibi kelimeler tarihin kötüye değil iyiye doğru gidebileceğini göstermektedir. Yeter ki şartları sağlansın. Mevlana'nın dediği gibi, "Her şey neye layıksa, sonunda ona dönüşür." Her şeyin layık olduğunun en iyisine erişmesini sağlamak üzere Allah tarihe elçileriyle müdahale etmiş, bu kelimelerin önderliğinde, tarihin akış yatağını değiştirmiştir. Peygamberler bu kelimelerle muhataplarına vaadlerde bulunmuşlar, bu kelimelerin aydınlığında yol almışlardır. Bunlar, bütün devrimlerde ve ıslah hareketlerinde kullanılan anahtar kelimelerdir. Bir farkla ki peygamberler özgürlük, kardeşlik, eşitlik ve adalete merhameti de eklemişlerdir. Herkesin özgür olacağı ve karnının doyacağı bir merhamet kardeşliği düzeni vadettikleri için Peygamberin çağrısı zihinlerde ve yüreklerde karşılık bulmuştur.[15]

Hiçbir devrim veya ıslah hareketi tarihte olup bitmiş değildir. Tarihi yeniden dokuyan bu eksen kelimeler her dönem onlara yeniden ruh verecek insanlara ihtiyaç duyar. Zira hakikat az sayıdaki ayrıcalıklı zekânın dokunuşuyla parlar ve kendini gösterir. Bu nadir insanlar farkına vardıkları hakikat hazinesine herkesi ortak etme mücadelesi verirler. Onları akla ve vicdana uygun bir yaşamın ortakları olmaya çağırırlar. Onlar, idealin farkına varabilen, insan gelişiminin nihai amacının hak, adalet, özgürlük, temel haklarda eşitlik olduğunu gören nadir zekâlardır. Eylemin söylemden daha etkin olduğunu, pratiğin teoriyi belirlediğini herkesten önce fark edenlerdir. Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz" diyerek eylemi/yaşam pratiğini ölümlerin de dirimlerin de özüne yerleştirenlerdir. Onlar için önemli olan hakikatin ortaya

[15] Beled Suresi.

çıkmasıdır; herkes tarafından kabul edilip edilmemesinin hiçbir önemi yoktur. Dileyen bu hakikate yüzünü döner, dileyen sırtını.[16]

Bu hakikat, yaşamı sadece Allah'ın rızasına değil birlikte yaşadığı insanların da rızasına bağlayarak, huzurun ve mutluluğun yuvalandığı bir toplum modeli yaratmaktadır. Böylece Kur'an, insanın salt dünyaya (materyalist tutum) ve kendi egosuna (bireyci bencil tutum) kilitlediği rızaya ahireti de ekleyerek hem insanın sonsuz yaşam umudunu yeşertmekte hem de toplumda başkalarının varlığını da kabul eden bir ilişki ahlakı yaratmaktadır. Toplu yaşamın getirdiği 'yetinme' duygusunu aşıp 'tatmin'in amaçlandığı rıza toplumunu hedefleyen Kur'an böylece çoğulculuğu 'içererek aşan' bir yapıya sahiptir. Bu yapı, başkalarının varoluş biçimlerine ve görüşlerine saygı duymayı gerektirir. Rıza toplumunda insanlar arasındaki iletişimi sağlayan 'kelime'lerdir. Allah'ın, 'Aramızda ortak olan 'kelime'ye gelin.'[17] çağrısı, herkesin temel hak ve özgürlüklerini sonuna kadar kullanabildiği bir ortak yaşamı kurmaya çağrıdır. Bu yaşamayı ve yaşatmayı önceleyen bir çağrıdır. Yaşama ve yaşayanlara karşı adalet bunu gerektirir. Aksi taktirde, 'adalet zamanın ruhuna yenilirse öfkesi acımasız olur.'

Sonuç

İster yeni bir düzen kurmak isterse kurulu düzeni yürür kılmak şeklinde olsun toplu(msal) yaşam belli kavramlar etrafında örülür. Rengini dinden alan kavramların, bağlayıcı niteliği daha yüksektir. Bu bağlayıcılık hukukun bağlayıcılığı, insanların birbirine bağlılığı gibi farklı düzlemlerde kendini gösterir. Ama din aynı zamanda kimlik siyasetinin

[16] 18/Kehf, 29.
[17] 3/Âl-i İmrân, 64.

bölüp parçalama aracına da dönüştürülebilir. Dinin devletin güdümüne girerek (*sezaropapism*) özsel derleyici toparlayıcı gücünü kaybettiği bu dönemlerde, işlev gören aslında dinin gücü değildir. Bu güç, dini araç olarak kullanmaktadır. Açıktır ki din adına savaşların yapılması, insanların ötekileştirilmesi, barışa/esenliğe ve insanlığın birliğine çağrı yapan dinin doğasına terstir. Zira "Allah insanları dünyayı esenlik yurduna çevirmeye çağırır."[18]

Dinin ortaya çıktığı veya göç ettiği coğrafyaya ne vadettiği, bu vaadlerinin karşılık bulabilmesi için hangi ilkeleri kurumsallaştırdığı, muhataplarını yeni davanın neferlerine dönüştürmek için kendilerinde içkin olan düşünce, duygu ve eylem kodlarını nasıl harekete geçirdiği gibi soruların cevapları dinin yaşam alanı bulabilme stratejisini içinde barındırmaktadır. Tartışmasız, daha iyinin, daha doğrunun, daha güzelin va'di dinlerin en önemli gücüdür. Bu güç, insanları derleyen, toparlayan, bütünleyen, varoluşlarını anlamlı hâle getiren; yeryüzünde nefes alıp veren her canlının hakkını hukukunu korumayı Allah'ın yaratma planının nihai amacı sayan bir güçtür. Bu gücün kötüye kullanıldığı, gerçekleştirmek istediği amaçların tam aksine insanları hayata yabancılaştırdığı, başkalarını ötekileştirerek onu binlerce paralel yapının sakinine dönüştürdüğü olmuş mudur? Olmuştur. Her gelen peygamberin, bir önceki peygamberin ümmetinin dine verdiği zararı onarmayı elçilik görevlerinin bir parçası saymalarının sebebi boşuna değildir.

O zaman dinle ilgili bilinmesi gereken en temel hakikati seslendirmenin vaktidir:

Her ne ki aklı, vicdanı, insafı askıya alır, din değildir;

[18] 10/Yunus, 25.

dinin hurafeler için kullanıma hazır hâle getirilmiş bir formudur. Her ne ki diline, dinine, rengine göre insanlara muamele eder, din değildir; dinin kimlik siyasetine araç edilmiş bir formudur. Her ne ki içinde yaşadığımız dünyayı değersizleştirir, din değildir; öte dünya adı altıda insanlara hayal satan avutucu bir din formudur. Onun içindir ki Allah Kitab-ı Kerim'inde bütün bu araçsallaştırılmış din formlarının foyasını ortaya çıkaracak Hakk'ın ve hakikatin dininden bahsetmektedir.[19]

[19] 61/Saf, 9.

HAK ARAMA MÜCADELESİNDE BİR KADIN



"İman edip yaratıcı eylemlerde bulunanlara
Allah güvenleri sebebiyle doğru yol rehberliği yapar."
(10/*Yunus*, 9)

1. Yasak Ağaç:
Cinsiyet Üzerinden İnsanı Parçalamanın Eleştirisi

Herkese çok tanıdık gelen bir ifade: yasak ağaç veya yasak meyve; Âdem ve Havva'nın cennetten düşüşüne sebep olan ağaç ve meyvesi.

Arapçada ağaç anlamına gelen *şecer*, anlam olarak bölünme, parçalanma, anlaşmazlığa düşme demektir.[1] İbn Arabî'ye göre, insanın ve insanlığın ilk parçalanma anı, Kur'an'da ağaç (*şecer*) sembolü üzerinden anlatılır. İnsanın insanlığının ikinci plana düştüğü, cinsiyetinin öne çıktığı bu parçalanma durumunu İbn Arabî bu ayeti yorumlarken dile getirir:

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun ve ondan istediğiniz

İbn Fâris, İbn Manzûr, Âsım Efendi, "şcr" md. Kelimenin parçalanma anlamını şu ayette görebiliriz: "Rabbine andolsun ki onlar, *anlaşmazlığa düştükleri/parçalandıkları* hususlarda seni hakem yapmadıkça ve sonra da senin kararına kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyet göstermedikçe, [gerçekten] inanmış olmazlar." (4/Nisâ, 65).

gibi yararlanın ama şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa kendinize zulmetmiş olursunuz."[2]

Bu yasak ağacın meyvesinden yiyen Âdem ve Havva'ya ne olduğunu ayetten takip edelim:

"Her ikisi de o ağaçtan yediler; bunun üzerine çıplaklıklarını fark ettiler ve topladıkları yapraklarla üzerlerini örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem Rabbine isyan etmiş ve insan doğasını bozmuş oldu."[3]

İbn Arabî, *şecer*'in kök anlamından hareket ederek oldukça yaratıcı bir yorum yapmaktadır. Âdem ve Havva ağacın meyvesinden yiyince bu onların insanlıklarını parçaladı ve kadın ve erkekliklerini temsil eden cinselliklerini fark ettiler ve avret mahallerini örtmeye çalıştılar. İbn Arabî'ye göre tevhidin ve insanlığın ilk bölünme ve parçalanma anı bu olaydır; insanlığın kaybı ve cinselliklerin öne çıkarılması. Zira ağaçtan yemenin onlara ilk yaptırdığı şey cinselliklerinin öne çıkmasıdır. İbn Arabî, Âdem ve Havva'nın isyanlarının metafizik önemini insanlığın birliğinin bu cinsiyetçi bölünme ve parçalanmasında görür.[4] Ayet, insanı değerlendirirken cinsiyetçiliğin her şeyin önüne geçtiği bir tutumu kökten eleştirmekte ve cinsiyetçiliği reddetmektedir.

Kur'an, bu reddin sahadaki örneklerinden birini anlatmaktadır.

2. *Kültür Kaderini İnsan Vicdanıyla Mahkûm Eden Kadın*

Tarihin izini sildiği insanlar olduğu gibi, izini sürdüğü fedakâr, yüce gönüllü, kahraman ruhlu insanlar da vardır.

2/Bakara, 35.
20/Tâ-Hâ, 121.

[4] Syed Rızvan Zamir, "Tafsîru'l-Kur'an bi'l-Kur'an: The Hermeneutics of Imitation and 'Adab' in İbn Arabî's Interpretation of the Qur'an", *Islamic Studies*, Bahar 2011 c. 50, n.1, s. 12.

İzi sürülen olabilmek, tarihte iz bırakmak, sıradan olayların ötesinde yaşam tecrübesi olanların, belalarla/musibetlerle denenen ama bunlardan hayırlar çıkaran insanların başarabildiği bir şeydir. Böyle bir ihtişamın örneklerinden birinin hikâyesini Kur'an Mücadele Suresi'nde anlatır.

Haklı olmanın verdiği güvenle hak arama cesareti ve kararlılığı konusunda muhteşem bir model. Erkeğin iki dudağı arasına sıkıştırılan kültür kaderine isyana iyi bir örnek. Vicdanı yaralayan bir sorunun çözümsüz kalamayacağına olan insani güvenle sonuna kadar Peygamber'i çözüme zorlayan müthiş bir azim ve kararlılık. Mücadele Suresi'nin birinci ayetinin inişine sebep olan bir kadından, Havle'den bahsediyoruz.

Olay şudur:

Havle, Evs b. Samit'le evlidir. Evs, regl döneminde bulunan eşiyle birlikte olmak ister, Havle de mazeretini beyan ederek bu isteği geri çevirir; kocası ısrar edince de evden çıkmak ister. Bunun üzerine kocası "Eğer evden dışarı adımını atarsan, bana anam gibi ol" cümlesini sarf eder. Havle bu söze kulak asmaz ve evden çıkar. Sabah eve dönünce de "Neden geldin ki? Ben seni boşadım. Artık aramızda bir karı koca ilişkisi kalmadı" der.

Kadın, bu sözün boşanma için yeterli olmadığını, böyle bir boşanmanın gerçekleşemeyeceğini söylese de kocasını ikna edemez. Evs'i ikna edemeyen Havle, Hz. Peygamber'e gider ve şikâyetini dile getirir:

> "Ey Allah'ın elçisi! Varlıklı güzel bir kadındım. Evs'le bir evlilik yaptık. Malımı da gençliğimi de benden aldı. Ona çocuklar verdim. Zayıf düştüğüm bu zamanımda da bir tartışmamızın ardından bana 'Evden çıkar gidersen, bana anam gibi ol' dedi. Çocuklarım var. Bu ayrılık gerçekleşir de çocuklarımın vekâletini o alırsa, kaybolur giderler.

Onları kendimle alırsam bu sefer de açlarından ölürler. İçine düştüğümüz durumdan o da ben de pişmanız. Bir çare bulup bizi tekrar birleştirin."

Allah'ın elçisi bunun üzerine: "Yapacak bir şey yok. Kocana artık haramsın" der. Başka bir rivayette kadına: "Sen kocana haksızlık yaptın, git buradan" der ve başını bile kaldırıp bakmaz. Havle: "Ey Allah'ın elçisi! Böyle demeyin. Haksızlık yapan o" der. Peygamber (as.) aynı sözü tekrar eder. Kadın da kendi sözünü tekrar eder ve Peygamberden aynı cevabı alır.

3. Peygambere Sitem, Allah'a Şikâyet

Bunun üzerine: "Ya Rabbi! İçimdeki sızıyı ve eşimden ayrılığımın acısını sana şikâyet ediyorum. Yeryüzünün en güvenilir insanı olarak seçtiğin Peygamberine geldim ama başını bile kaldırıp bana bakmadı. Yardıma en çok muhtaç olduğum, çözümün bu kadar uzağına düştüğüm ve merhamet ihtiyacına da bu kadar yakın olduğum bir anda bana kulak vermedi. Bana bir yol göster" diye yakarır. Bunun üzerine, kadının haklı olduğunu, böyle bir boşamanın olamayacağını, evlilik akdinin ciddiyetiyle bağdaşmayan böyle bir cümle sarf ettiği için de kocasının iki ay ceza orucu tutması gerektiğini buyuran ayet iner.[5]

Hz. Peygamber'in kadının içine itildiği bu trajediyi görüp anlamaması mümkün değil. Buna rağmen bir çözüm üretmemesi şaşırtıcıdır. Hz. Peygamber insaf ve vicdana sığmayan bir sorunda neden kadına bir çıkış yolu göstermemiştir? Üstelik kadın sonuna kadar haklı. Zira regl halindeyken kadınlardan uzak durmayı yasaklayan bir ayete[6] yaslanıp kocasına itiraz etmiş ve kocası bu ayete rağ-

58/Mücadele, 1 vd.

6 2/Bakara, 222.

men ısrarını sürdürmüştür. Dava hem esas hem de usul yönünden kadının lehine çözülmeyi gerektirirken, neden Hz. Peygamber çözümsüzlüğe kilitlemiştir?

Farklı ihtimaller akla gelmekle birlikte iki ihtimal çok güçlüdür:

–Kadın konusundaki fetvaları Allah'a havale etme konusundaki ayet[7] Hz. Peygamber'i suskun kalmaya sevk etmiş olabilir.

–Kadınların evlilik konusunda kaderini erkeğin iki dudağı arasına koyan geleneğin Allah tarafından ebediyen tarihe gömülmesini istemiş olabilir.

Havle'nin peygamberi vicdani bir çözüme zorlaması kadın, erkek her insanın dinle ilişkisinde son derece etkin ve önemli bir örnek sunmaktadır. Bu örneklik şudur: Yerleşik örfe/geleneğe yaslanarak eşlerden birinin aleyhine çalışan ne varsa düzeltilmesi ve hakkaniyetli bir çözüme kavuşturulması yönünde bir kararlılık gösterilmelidir.

4. İki Dudak Arasında Kaderler

Eşine o cümleyi sarf eden Evs, Arap geleneğinden gücünü alıyordu. Bugün de farklı geleneklerin boyunduruğu altında mağdur olan insanların bu tahakkümden özgürleşmeyi talep hakları vardır. Havle'nin yaşadığı trajediyi bugün İslam dünyasında sayısız kadın yaşamaktadır. Kocasının iki dudağı arasına sıkıştırılmış 'üçten dokuza şart olsun, seni boşadım' sözüyle dünyası kararan nice kadınlar var. Dinen hiçbir hükmü olmayan bu söz, maalesef, örfte ve gelenekte kendine güçlü bir yer edinmiştir. Bu sözle mağdur edilen kadınlarımızdan beklentimiz, Havle'nin cesaretiyle buna karşı çıkmaları, bu hükmü boşa düşürmeleridir.

4/Nisâ, 127

Erkeğin yönetemediği cinsel dürtülerinin aracına dönüştürerek kendini haklı çıkarma payandası yaptığı ataerkil geleneğe başkaldırarak ve en üst norm kaynağı olan Peygamber'le mücadele ederek bir hakkın teslimini sağlayan bu hanımefendinin ruh halini, fikir, eylem ve kararlılığını yakından değerlendirmekte yarar var:

Havle'nin fikrini, eylemini ve kararlılığını düşündüğümüzde sadece kendi doğrusu olduğu için değil hakkaniyet öyle gerektirdiği için 'başkaldırı' sayılacak bir işe giriştiğini görüyoruz. Hem eşine hem de Hz. Peygamber'e karşı bir başkaldırı. Bu Hz. Peygamber'i ya da eşi yok sayan bir başkaldırı değildi; bulunulan konumun gerektirdiği hakkaniyetli davranışı ve çözümü talep etme sorumluluğunun ve vicdanlı oluşun gerektirdiği bir talepti. Havle'nin direnişi Muhammed'e değil Hz. Peygamber'e idi. Bir peygamber olarak Hz. Muhammed'den beklenen çözüm herhangi bir erkeğin çözümünden farklı olmalıydı ve kadın haklı olarak direniyordu.

Havle, faydacı bir talepten öte akılcı bir çözüm talep etmekteydi. Sıradan bir karşı çıkışın ötesinde üstlendiği bir rolün farkındaydı: Anneliğin, kadınlığın, eş oluşun, eşit oluşun rolü. Bir asi olarak, bu rollerin içini boşaltıp anlamsızlaştıran erkek eşe karşı hakkaniyet arayışında idi. Onu güçlü kılan sadece erkeğe karşı çıkışı değildi. Böyle olsaydı, bir faydacılıktan ve çıkardan bahsederdik. Havle kendini değil konumunu öne çıkararak kazandı. O konum annelik, kadınlık, eşlik ve hepsinden önemlisi insanlık onuruydu. İnsanlık onurunu savunurken kalbinin narını aklının nuruyla beraber çalıştırdı.

Havle, kimliğini değil, kişiliğini öne çıkardı. Tarih Havle'yi kaydetmiş kaydetmemiş önemli değildi; önemli olan bir kadının bir hakkın tahakkuku için kocasıyla ve pey-

gamberle olan mücadelesinde Rabbin iradesinin gerçekleşmesine vesile olan kişi olarak kayda geçmesiydi.

Havle, insanın insanlığının test edildiği en yoğun anı yaşadığını fark etti. Aklın ve vicdanın buyurduğu hakikatin, dinen de kayıt altına alınması için mücadele etti ve bunun gerçekleşmesi için seçilmiş olmanın farkındalığı ile hareket etti.

Havle bir 'değer' tartışmasını ateşleyecek süreci başlattı ve meseleyi değerlerin kaynağı olan, değerlerin anlamının mutlak olarak kendinde bulunduğuna inandığı Allah'a kadar götürdü. Hakkaniyet gibi bir değeri yedeğine aldı ve Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder[8] ayetinin tecellisi olarak bir hakkın insanlarla buluşmasına aracılık etmek gibi bir onura kavuştu. Evet! Havle, 'Allah'a yardım ederek insanın kendine yardım etmesi' ilkesini çalıştırdı. En büyük yaşam ilkelerinden birine hayat verdi.

Kulağa garip gelebilir: Havle Allah'a yardım etti. Nasıl? Bir insan Allah'a nasıl yardım edebilir?

Önce bir günahın/suçun işlenmesine engel olarak. Kocasının bir suç veya günah işlemesini engelleyerek, onun Allah'ın rahmet halkasından kopmasını, düşüşünü engelledi.[9]

Havle, gerçeklerin görülmesi için Peygamber'le mücadele edecek kadar kendini feda etmiştir. 'Allah'a ve elçisine itaat edin'[10] ayetine rağmen Allah'ın elçisiyle mücadele etmek, gerçeğin ortaya çıkışı için kendini feda etmektir. Zira peygamberle böyle bir tartışmaya girişmenin kaybedeni olma ihtimali çok daha yüksektir. Havle bunu bile bile bu tartışmaya girdi. Hakikati seslendirmenin ve hakkın ta-

[8] 47/Muhammed, 7.
[9] 30/Rûm, 47: "Allah, suç işleyenleri yardım halkasından çıkarır."
[10] 4/Nisâ, 59.

hakkuku için mücadele etmenin her zaman bir bedeli olmuştur. Kadının Allah'a olan güveni ve tevekkülü bütün süreci kontrollü bir şekilde sonuna kadar götürme konusunda azmini bilemiş görünmektedir.

Havle'nin tartışmada kullandığı en yaşamsal sözcüklerden biri 'sevgi'dir. Kocasını sevmiştir. Bu olay, sevginin kanuna feda edilmemesi, aksine kanunun ruhuna sevginin ve merhametin işleyip yön vermesi gerektiğinin ihtarı gibidir. Olay, birbirini seven iki insanın, ağızdan çıkan bir sözün yarattığı hukuki bir duruma kurban edilmesinin getirdiği akıldışılığa bir vicdan isyanıdır.

Havle, hak ihlalini sıradanlaştırmanın önüne dikilmiştir. Bugün şu ya da bu gerekçeyle eşine tahakküm eden birinin yarın başka bir gerekçeyle aynı tahakkümünü sürdüreceğini biliyordu.

Bir hakkın eş tarafından kendisine bahşedilmesine de karşı çıktı. Zira hakkı veren eş ise, o hakkı yarın saçma bir gerekçeyle geri almasını kim engelleyebilirdi? İlahi iradenin mutlak haklarda mutlak bir şekilde devreye girmesi, insan onurunu koruyacak bir güç olarak akılların ve vicdanların yanında yerini almış oldu.

Havle, kocasına değil eylemine karşı çıktı. Peygamber'e değil 'olan oldu' sözüne itiraz etti. Böylece bize tartışmanın kişiler değil iddialar ve deliller üzerinden yürütülmesi gerektiği gibi bir yöntem dersi verdi. Havle'nin savunma gücünü daha da kuvvetlendiren duygu dünyasını sürekli devrede tutmuş olması ve mağduriyetidir. Hakikati bir gölge gibi izlemiş ve gün gibi ortaya çıkışına şahitlik etmiştir.

Bu anlatıda bir kadın, bir eş, bir anne, seven biri ve mağdur edilen kişi olarak Havle'nin çok katmanlı varlığıyla karşılaşırız. Bunların her birine yapılan saldırının nihayetinde 'kişiliği' zedeleyen bir zulüm olarak karşımıza

çıktığını görürüz. Erkek eş bir arzu olarak kadına yönlendirdiği isteğin, bir zulüm tehlikesi içerdiğini fark edebilmelidir. Bu, kadın için de geçerlidir. Arzu, kaderleriyle problemi olanların içinde hep canlıdır ve onların itici gücüdür. O ana kadar gerçekleşmemiş olan arzuların gerçekleşme süreci çok büyük olasılıkla başkasının hakkının ihlaline götürür. Cinayetin, acımasızlığın, merhamet yoksunluğunun altında daha büyük itici bir gücün bulunduğu unutulmamalıdır.

Bir tarafı silikleştirmeye ve görünmez kılmaya yönelen her sefil düşünce ve eylemin kendisi silikleşmeye mahkûm edilmelidir. Bu yargı, herkesin ortak kanaati haline gelmeden, bu tür tartışmaları adil bir çözüme kavuşturmanın imkânı yoktur. Kişisel arzu ve heveslerin bir başkası için yarattığı karanlığı yaracak ışığa, ancak böyle toplu bir farkındalıkla kavuşulabilir.

Karı koca arasında basit bir meselede açığa çıkan çatlak, İslam toplumunun tarihsel hafızasında büyük bir yarığa dönüşmüş ve hakkı, hakkaniyeti ve adaleti yutmuştur. Bu yıkımın enkazını kaldırıp yıkımın içinden yeni ümitler yeşertmenin, hatalardan ders çıkarıp onları tekrarlamayacak bir hikmet ve basireti herkes için dilemenin zamanıdır. Bu zamanın temel niteliği, kadın ya da erkek, insanlık onurunun en temel değer olarak herkes için yeniden anlamına kavuştuğu bir zaman olacaktır.

Hz. Ömer halifeliği sırasında, mücadele ruhuyla kadın erkek ilişkilerinin omurgasını kuran bir ayetin inişine sebep olan Havle'yle karşılaşır. Yanındakiler iyice yaşlanan kadını tanımazlar. Havle bazı konularda Ömer'in yönetimini eleştirir ve şikâyetlerini dile getirir. Etrafındakiler kadını susturmaya çalışınca da onları engeller ve sözünü kesmeden sonuna kadar dinler, saygı gösterir ve sonra uğurlar.

Etrafındakilere: "Siz bu kadının kim olduğunu biliyor musunuz! Kocasını Allah resulüne şikâyet eden, derdine bir çare bulunmayınca da meseleyi Allah'a havale eden ve bunun üzerine ayetin inişine sebep olan kadındır. Dinlemeyip şikâyetlerini dikkate almazsak, başımıza neler gelebileceğini bir düşünün!" diye ekler.

Bir hakkın tahakkuku için Allah elçisiyle mücadele eden Havle örnekliği nerede, Müslüman toplumlarda hem varlığı hem de toplumda tuttuğu roller itibariyle kadına reva gördüğü durum nerede!

5. Kadın Aleyhtarı Kurala Dönüştürülen Bir Mizah

Kadın konusunda Müslüman toplumların belleği baştan beri sorunludur. Sıradan cümleleri bile kadın aleyhine bir hükme dönüştürmek için elinden geleni yapmıştır. Aşağıdaki anlatı, Hz. Peygamber'in yaptığı bir ironinin İslam kültüründe kadın karşıtı bir söyleme nasıl dönüştürüldüğünün ibretlik bir hikâyesidir.

Hz. Peygamber'e, kadının konumunu dejenere eden "Kadınlara itaat eden bir *millet* iflah olmaz" sözü atfedilir. İran tahtına bir kadının çıkması üzerine bu sözün söylendiği rivayet edilmektedir.

Oysa bu sözün söylendiği bağlama bakıldığında işin rengi değişmektedir. Olay Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde[11] şöyle aktarılmaktadır: Hz. Peygamber başını Hz. Â'işe'nin dizlerine yaslamış, uzanmaktaydı. O arada Hz. Peygamber'e bir elçi sahabi geldi. İranlıların tahta bir kadını çıkardıklarını bildirdi. Hz. Peygamber de üç defa "Kadınlara itaat eden *erkekler* yandı/onlar iflah olmaz" dedi.

[11] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.5, 20479 nolu hadis.

Neredeyse bir yasaya dönüştürülen rivayette "Kadınlara itaat eden *millet*..." ifadesi yer alırken, rivayetin orijinalinde "Kadınlara itaat eden *erkekler*..." şeklinde geçmektedir. Bunu dediğinde Hz. Peygamber'in başı Hz. Â'işe'nin dizlerindeydi ve onun sitemlerine ne kadar maruz kaldığı da biliniyordu. Aslında Hz. Peygamber'in yaptığı şey erkeklerin kadınlarla ilişkisinde, o anda kendi içinde bulunduğu duruma da işaret eden mizahi bir ironide bulunmaktan ibaretti. Bir eş, bir peygamber, bir devlet başkanı ve bir ordu komutanı olarak eşiyle olan ilişkilerine göndermede bulunuyordu. Ama İslam kültürü bu mizahı aldı ve kadınların yönetici, hakim, vs. olamayacağına ilişkin yargılarına bir dayanak olarak kullanmayı tercih etti.

İşin ilginç yanı ise hüküm koyucu bir ilke olarak bu hadisin 1964'te Eyüp Han yönetimindeki Pakistan'da seçimlerde kullanılmış olmasıdır. Bu hadise dayanarak, Pakistan'ın kurucu ismi Muhammed Ali Cinnah'ın kız kardeşi olan ve ulusun annesi olarak anılan Fatıma Cinnah'ın ulemanın fetvasıyla seçime girmesi engellenmiştir. Pakistan'ın meşhur ismi Mevdûdî, F. Cinnah'ı seçime girmekten alıkoyan fetvaya karşı çıkmış, böyle bir zayıf hadise karşı kamu yararını (*istihsan*) savunan bir karşı fetva yayınlamıştır.

BUHRAN ZAMANLARINDA DİN[1]



"Hayattan bir şey isteyin;
Ama hayatın da sizden bir şey istediğini unutmayın."

"Her kim ki Allah'ın yarattıkları üzerinde düşünerek, kitabı üzerinde akıl yürüterek ve elçisinin hayatını anlamaya çalışarak dini anlamaya çalışırsa sıradağlar yerlerinde kaldıkça onun dini de kalır; her kim ki dinini insanların ağızlarından dinleyerek ve onları taklit ederek alırsa, bu adamlar onu sağa sola sürükleyip dururlar. Bu da dini yok oluşa sürükleyen en büyük tehdittir."

(Hadis, er-Ressâs, *el-Mûcez*, s. 26)

Allah'tan kanat istedim
Allah bana hayal verdi
Bu kanatlı hayal bana
Yaşamaya mecal verdi
Bahtiyar Vahabzâde

Okur Dergisi, Abdullah Güner Röportajı.

İnsanlığın krizde olduğu ve büyük sınanmalardan geçtiği bir zamanda yaşıyoruz. Sorunlarımıza, sorularımıza, yaşadıklarımıza dair cevaplar aradığımız bu zamanda din bize ne söylüyor?

Din, yaşam koşullarının insanın zihin, duygu ve eylem dünyasını ele geçirmesiyle yaşanan ufuk kararmasından insanı kurtarma iddiasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla din, fıtrata/doğal olana dönüş çağrısıdır. Din, farklı kaynaklardan akıp gelip insanda biriken tortulardan onu arındırma operasyonudur. Onun için Kur'an, insanları yeniden kök değerlerle buluşturan (*ümmî*) Peygamberle birlikte inen nuru takip edenlerin, omuzlarına bindirilen yükten, ellerini ayaklarını bağlayan her türlü zincirden kurtulacaklarını müjdeler.[2] Din toplumsal koşulların sonucu ortaya çıkan olumsuzluklarla değil, bu koşulların bizzat kendisiyle mücadeleye karşı köklü bir çağrıdır. Bu, dinin kolektif boyutudur.

Dinin daha da önemli bir işlevi var: Tekil olarak insan yaşamlarına dokunması. Zira insanlar toplu yaşasalar da acılarını tek çekerler ve tek ölürler. Her vücut bulmuş ruh, hep başkalarıyla var oluyormuş gibi görünse de gerçekte tektir ve çoğu zaman yalnızdır: Duygularıyla, kaygılarıyla, beklentileriyle ve hayalleriyle. Kişinin başkalarınınkine benzemeyen hatta benzemesin diye gayretine düştüğü özel bir dünyası vardır. Din, bu kişisel ruha saygı duyan, hasar gördüğünde onaran bir merhamet dokunuşudur da.

Hayatta insana yeteri kadar acı veren unsur var. Keder, kin, tiksinti, korku, kaygı, umutsuzluk, kızgınlık, kıskançlık, aşağıla(n)ma, utanç, öfke, intikam, zulüm, harislik, hırs, kin, vs. Din müdahil unsur olarak bunları ortadan kaldırdığı ve bütün bu olumsuzluklarla yüklü ölü canlara ruh verdiği ölçüde insan yaşamında bir yere sahip olacaktır; aksi takdirde mücadele edilecekler listesine eklenecektir.

7/A'raf, 157

Savaşlar, katliamlar, açlıktan ölümler ve hastalıkların pençesindeki hayatlar insanlığın rutinine dönüşmüş durumda. İnsanlığı yaşadığı bu hayal kırıklığından nasıl kurtarabiliriz? Umudumuz, vaadimiz, idealimiz, ütopyamız, önerimiz İslam'ın taşıdığı mesaj doğrultusunda nedir, ne olabilir? "Dini Anlama Kılavuzu" eserinizde "erdemin gücü" olarak vurguladığınız ilke doğrultusunda iyi bir gelecek kurabilir miyiz?

Kur'an'ın toplumsal tarih anlayışına bakarsak, mevcut dünya ile olması gereken arasında bir diyalektiğin kurulduğunu görürüz. Bu diyalektik, "Geleceğin geçmişten daha iyi olması gerektiği"[3] ön kabulüne yaslanır. İnsan, geçmişi değiştiremez ama iyi bir geleceğe kaynaklık edebilir. Tıpkı derin denizlerin dip dalgaları gibi. Son derece yavaş akan, ama etkisiyle denizin yüzeyinde inanılmaz hareketlere sebep olan dalgalardır bunlar.

Dünya bir imkânlar alanıdır. İyi bir insan olma imkânı; iyi bir dünya kurma imkânı, vs. Bütün bu imkânları varlığa çıkararak nihai sonuçlarına vardırma görevi insanın omuzlarındadır. Bu nihai görev de 'en yüksek iyi'nin başka bir ifadeyle insan yaşamını korumaya alan, huzur ve mutluluğunu artıran erdemin, her canlı için çalıştığı bir dünya kurma idealidir. Bu ideali/ümidi kıran ve insan varlığını parçalayan ne varsa 'kötü'dür ve mücadele edilmelidir. Aksi takdirde iyinin/erdemin başına gelecek şey, ilk erdem abidesi olarak bize sunulan Habil'in başına gelen şey olacaktır.

Kur'an'ın temel kavramlarını seküler ve hümanistik zemine taşıyarak bütün insanlık için anlamlı hale getirmeyi yöntem olarak benimsemenizin nedenini açıklar mısınız?

Bu yöntem, Kur'an terimlerini gerçek yaşamın bir parçası olacak şekilde anlama ve yorumlama çabasıdır.

[3] 93/Duhâ, 4.

Örnekler üzerinden konuşalım:

"Toplu halde Allah'ın ipine sarılın, parçalanmayın..."[4] ayetindeki 'ip' nedir? Genel olarak yapılan yorum şudur: Allah'ın ipi, Kur'an ve İslam'dır. Oysa ayetteki 'ip'i Hz. Peygamber; herkesin temel hak ve özgürlüklerini koruyan, sorumluluklarını hatırlatan, onları ortak amaç etrafında örgütleyen, vatandaş, toplum, millet olarak tanımlayan bir toplum sözleşmesi olarak anlamış ve gerçek yaşamda da Medine Vesikası olarak bilinen belgeyi hazırlayarak Medine'de ve çevresindeki kabileleri tarihte ilk kez konfedere sistem halinde bir araya getirmiştir. Dolayısıyla 'ip' soyut, muğlak/müphem bir kelime olmaktan çıkmış ve gerçek yaşamda hayat bulmuştur.

Başka bir örnek; her türlü haksızlığın ve hukuksuzluğun içinde yuvalandığı *hamiyye* kelimesine bakalım. 'Taassup ve kibir' şeklinde çevrilen kelimenin kökü incelendiğinde herkesin yaşamıyla birebir ilgili bir gerçekle karşılaşırız. O gerçek, taassubu ve kibri doğuran daha derindeki bir hakikate işaret etmektedir. O da kelimenin, üretim-tüketim ilişkilerine dikkat çeken ve özellikle servet birikimine işaret eden yönüdür:

> "O servetin cehennem ateşinde kızartılıp onların alınlarının, yanlarının ve sırtlarının dağlanacağı gün onlara: "İşte sırf kendiniz için yığdığınız servetiniz! Haydi, şimdi görün bakalım yığdığınız servetin size hazırladığı günü!" (denilecek)."[5]

"Sırf kendiniz için yığdığınız servet"le ayet neyi eleştirmektedir? Ayetin servete karşı çıktığı veya servet düşmanlığı yaptığı söylenemez. Zira zekât, sadaka, infak talepleri ancak servet varsa hayat bulabilir. O zaman eleştirilen nedir?

3/Âl-i İmrân,103.
9/Tevbe, 35.

Ayet, sosyoekonomik tekelciliğin, maddi birikimin sadece toplumda bir grubun tekeline verilmesinin ve refahın yaygınlaştırılmamasının sebep olduğu yoksulluk ve yoksunluğu *hamiyye* olarak adlandırmakta ve eleştirmektedir. *Hamiyye*, 'himaye' ile aynı köktendir. Bu şu demektir: Başkalarının aleyhine olacak şekilde devlet belli kesimleri himaye ederek imtiyazlı gruplar yaratamaz. Bu ayet, devlet gibi düzenleme yapacak tüzel güçlere yönelik *hamiyye* uyarısında bulunmaktadır.

Bir başka örnek *velî* ve *velâyet* kelimeleridir. "Müminlerin bırakılıp da kâfirlerin velî edinilmemesi gerektiğini"[6] söyleyen ayetteki velî kelimesi, 'dost' olarak anlaşılarak işlevselliği öldürülmüştür. Kelime üzerinde duran Mâtürîdî, ruhani ve nefsani velayet kavramlarını üreterek velî/velâyeti koruma mekanizması olarak anlamıştır. Velayet, hem insanların temel hak ve özgürlüklerini koruyacak mekanizmaları hem de kamuyu hata yapmaktan koruyacak denetim mekanizmalarını içerir. Devletin mali harcamaları sayıştay; yargılama süreçlerini yargıtay; idari kararları danıştay; yasal düzenlemeleri anayasa mahkemesi eliyle denetlemesi bu velayetin örneklerindendir.

Kur'an'ı anlamaya çalışırken söz konusu ettiği varlıkları ilişkiler ağı içerisinde kavramaya çalışmak gerekir. Bireyi kendisiyle, başka bireylerle, toplumla, devletle, doğayla Allah'la ilişkileri bağlamında anlamak. Nihayetinde her varlık daha büyük bir varlık ağının parçasıdır. Birini anlamadan diğerini anlamanın imkânı yoktur. Dahası çoğu zaman birini anlamadan diğerini anlama çabası hata verir. 'Dalga' kelimesini tahlil ederken, 'deniz' kelimesiyle irtibatını kurmadan bir tahlil yapmanın imkânsızlığı ortadadır. 'Her

[6] 4/Nisâ, 144.

bir varlığın bir ağın parçası olduğu' gerçeği bizi, Kur'an'ın herhangi bir kelimesinin önce anlamını daha sonra da anlamının anlamını araştırmaya götürmektedir.

Provokatif bir saptamanızda "Müslümanların dünyevileşme sorunu yok, dünyevileşememe sorunu var" diyorsunuz. Kastınız, Müslümanların ait oldukları dünyaya hak ettikleri hakkı veremiyor oluşu mu?

İnsanın bu dünyadaki konumunu tanımak ve tanımlamakla ilgili bir meseledir. İnsan dünya hayatının başından beri doğa ile mücadele ederek dayanıklılığını geliştirmiş, biyolojik gücünün yetmediği, kas gücünün iş görmediği yerde alet geliştirmiş; tek başına yaşamı sürdüremeyeceğini anlayınca toplu yaşama geçmiştir. Maddimanevi her türlü olumsuzlukla karşılaşma riski altında hayat süren insan; biyolojik, psikolojik, sosyolojik olası bütün pürüzleri ya bizzat tecrübe ederek ya da çevresinden görerek ayakları üzerinde durmayı öğrenmiştir. İnsan yaşamda kalabilmek için gereken direnç mekanizmasını sürekli yenilemiş, başına gelebilecekleri önleme, plan yapma yetisini geliştirmiştir. Böylece, doğanın korunmaya muhtaç en zayıf varlığı, doğaya, hayvanlara ve kendi hemcinslerine karşı gösterdiği metanet ile öyle bir evrim geçirmiştir ki, doğanın en güçlü varlığı haline gelmiş ve güven gerektiren her şeyin kendisine emanet edilebileceği yegâne güce dönüşmüştür. Bu tecrübelerin üç şeyi beraberinde getirdiği çok açık: Metanet/dayanıklılık; temyiz gücü (doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, faydalıyı zararlıdan, zulmü adaletten ayırabilme) ve geleceği planlama. İnsan doğruyu yanlıştan ayırabilme gücüyle bilimi; iyiyi kötüden ayırabilmeyle ahlakı; güzeli çirkinden ayırabilmeyle sanatı; faydalıyı zararlıdan ayıra-

bilmeyle ekonomiyi; zulmü adaletten ayırabilmeyle de siyaseti ve hukuku var etmiştir.

Uzun bir süreye yayılan bu evrim, Kur'an'ın ifadesiyle insanı biyolojik, psikolojik ve din duygusu olarak aşama aşama geliştirip tekâmüle erdirdi. Doğaya yer yer uyum gösteren yer yer onunla mücadele eden insan hayvanlara karşı da benzer bir mücadeleyle — vahşi hayvanların büyük kısmını evcilleştirerek — varlığına devam etti. Bu iki varlık türüne karşı insanın mücadelesi onun maddi yapısını güçlendirdi. İnsanın bu maddi yapısına/beden gücüne Kur'an *beşer* adını vermekte ve insanın insan olarak adlandırılabilmesi için daha çok yol kat etmesi gerektiğine işaret etmektedir.

O zaman, insanı doğadan ve hayvandan ayıran nasıl bir özellik onu insan olarak adlandırmamıza imkân vermektedir? Evet, insanı gerçekten insan yapan nedir? Onu hayvandan ne ayırır? Bu soruya verilen cevaplardan ilki, insanın 'dil kullanması' idi. Ama hayvanların basit düzeyde bile olsa dil kullandıklarını biliyoruz. Başka bir tanım insanın 'alet kullanması'nın onu hayvanlardan ayırdığı yönünde oldu. Ama su samurlarının, kunduzların ve şempanzelerin de alet kullandıkları görülünce bu tanımın düzeltilmesi gerektiği düşünüldü ve insanın 'plan yapan bir varlık' olduğu söylendi. Sonra doğum yapacak olan bir kuşun çok önceden bir yuva yaparak doğuma hazırlık planlarına giriştiği görülünce insanı hayvandan gerçekten neyin ayırdığı sorusu daha ciddi bir hâl aldı.

Kur'an'ın *emaneti* insana emanet ettiği aşama öyle görünüyor ki, insanın beşer oluşu ile insanlığa geçişi arasındaki belli belirsiz çizgiyi temsil etmekte ve onu bütün diğer varlıklardan ayırmaktadır. Bu çizgi belli belirsizdir; zira insanın tutum ve davranışlarına göre insan, insanlığın ge-

lişmemiş beşer aşamasına düşmekte ya da insanlığa yücelmektedir. *Emanet*in en belirgin tanımlayanı, güvendir. İnsan varlığın güven ekseni olarak konumlandırılmıştır. Bu her şeyden önemlidir. En güvenilir varlık olarak tanımlandıktan sonra, bu güveni boşa çıkarmanın nasıl bir gözden düşüşü getireceği açıktır.

İnsana biçilen büyük rol budur. Peki, bir lütuf olarak insanla buluşturulan din insana bir güç transferi yaparak konumunu daha da güçlendirmekte midir yoksa aksine onu parçası olduğu dünyadan koparark, umutlarını gelecek yaşama öteleyerek kötürümleştirmekte midir?

Din, 'hak, hakkaniyet, hikmet, adalet, merhamet, cesaret, itidal' gibi terimlerin ışığında bizi bu dünyaya ait kılmalıdır. Bu, içkin metafizik olarak adlandırdığım şeydir. O da şudur: Hakikat; bir eylemle/bir var kılma hamlesiyle, parçası olmak suretiyle tamamlanacak bir şeydir. Dünyadaki her var oluşun, her eylemin küçük ya da büyük bir tamlayan parçası olmak suretiyle dünyevileşiriz. 'Düşman yaşamla karşılaşma'dan çıkışın yolu, bu hakikatin bir parçası olmakla, onunla yüzleşmekle mümkündür.

Bir şeyi tanımlamak, en yüzeysel bilme eylemidir. Tanımlamayı bitirip tanımaya geçmek gerekir. Dünyada var olmanın gereklerini, imkânlarını ve risklerini tecrübe ederek hayat ırmağına katılan, sadece nefes alıp veren biyolojik bir varlık olmanın ötesine geçen; varlığın istatistiğini tutan bir zihni aşıp kendisini bütünüyle buraya ait hisseden bir insana ihtiyacımız var. Bu dünyada cenneti kuramayan insanın, gelecek cennet beklentisi beyhude. Bu dünyada kör olan ahirette de kördür.[7]

Din şemsiyesi altında ürettiğimiz kelimeler, hakikati

17/İsrâ, 72.

açığa çıkarmaktan daha çok üstünü örtmektedir. Bu kelimeler, beklenti ufkumuzu ya geçmişe sabitleyen ya da geleceğe transfer eden kelimelerdir. 'Artık olmayan ile henüz gelmeyen' arasında araf durumu yaratan bu din dili, bugünün insanına 'sonuca bağlanmış' bir tarihsel hafızaya eklemlenmekten başka imkân vermemektedir. Bunun aşılması zorunludur.

Bugün Selefiliğin öne çıktığı ve meselelere fıkıh temelinde yaklaşıldığı bir ortamın ağırlığı var. "Kimliksiz Hakikatler" eserinizde Mâtürîdî'de din-siyaset çerçevesinde çizdiğiniz tablonun, Türkiye'de dinî hayatın sağlıklı bir zemine oturtulması konusunda ne gibi katkıları olacaktır?

Dinî alanın salt hamasetle (duygu yoğunluğuyla) değil, insanların önünü aydınlatan kesin delillerle inşasına gayret eden; insanı bilgi, güç ve özgür iradesiyle Hakîm olan Allah'ın yarattığı evrendeki hikmeti deşifre edecek etkin güç olarak konumlandıran; din, siyaset ve devlet (*mülk*) arasında ayrım yaparak, siyaset ve devlet yönetimi talebi etrafında gerçekleşen tarihsel mücadeleleri dinin halis yapısından uzak tutmaya çalışan ve birbirine tahakkümden kurtarmaya çalışan bir zihin olarak Mâtürîdî bugüne çok şey söylemektedir.

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin Orta Asya'nın kaynaklık ettiği, "Kuzey Müslümanlığı ve Hicaz coğrafyasının kaynaklık ettiği Güney Müslümanlığı" arasında gördüğü farkı bizim de görmemiz gerekiyor. Bu coğrafyanın kültür kodlarıyla mayalanan ve insani olanı her şart altında korumaya alan, gelişmenin ancak kesişmelerle/karşılaşmalarla gerçekleştiği gerçeğinden hareketle farklı düşüncelere özgüvenle açık olan, dolayısıyla geleceğe de yeniliğe de açık bulunan zihinlere ihtiyacımız var.

Farklı coğrafyalarda medeniyet kurmuş, hoşgörünün

timsali olmuş bir dinin mensuplarının bugün kendinden başkasına yaşam hakkı tanımayan, kültür ve medeniyet adına üretilen ne varsa yok hükmünde sayarak insanlığın ufkunu karartan selefi tutumun cenderesine düşmüş olması büyük bir talihsizliktir.

Bu can yakıcı meselenin analizi için belki de çok daha köklü sorgulamalar yapmak gerekmektedir.

Göklerin ve yerin nûru[8] olan Allah'ın insanları karanlıktan kurtaran ışığı nasıl oldu da Müslüman toplumların büyük kısmının üzerinden çekildi? İlahi mesajın içinden ne eksiltildi de inanan insanlar birbirlerine kör ve sağır kesilen kriz toplumuna dönüştüler? İslam dünyası şiddetin hem öznesi hem nesnesi olmayı nasıl başardı?

Müslüman toplumlar bugün şiddeti kendine uygulama becerisini gösterebilen ve bunu da sağlam mezhep doktrinleri temeline oturtmayı başarabilen bir toplum! İnsanları ötekileştirebilmeyi, kendi bedeninden bir parçayı rahatça koparıp atabilmeyi, tekfir etmeyi hiçbir vicdan azabı çekmeden çok rahat bir şekilde yapabilmektedirler!

Kur'an'da hikâyesi anlatılan Samiri figürü üzerinden bir değerlendirme, belki Müslüman toplumların içinde düştüğü krizi anlama konusunda bize ışık tutabilir:

Kıssa malum: Hz. Musa kısa bir süreliğine Tur-i Sina'ya çıkar, geri döndüğünde halkının doğru yoldan çıktığını görür. Olup bitenin sorumlusu olarak kardeşi Harun'un yakasına yapışır ama o da sorumlu olarak Samiri'yi gösterir. Bunun üzerine Hz. Musa, "Senin derdin neydi ey Samiri? Neden böyle bir şey yaptın?[9] diye sorar.

Samiri'nin verdiği cevap olağanüstü bir önem ve aynı zamanda gizem içermektedir:

[8] 24/Nûr, 35.
[9] 20/Tâ-Hâ, 95.

"Elçinin getirdiği mesajdan bir parçayı koparıp atarak senin getirdiğin sistemi çökertmek, izini silmek istedim."[10]

Samiri, dini çökerten ve geliş gayesinin tam tersine hizmet etmesine sebep olan bir müdahaleden bahsetmektedir. Gerçekten Samiri, peygamberin yokluğunda ilahi mesajın içinden neyi kaldırıp attı da insanlar ilahi mesajın onları ulaştırdığı doğru yolu kaybettiler, rotanın dışına çıktılar?

Kur'an-ı Kerim'in iletişim stratejisindeki en önemli nokta, bu tür soruların cevabını vermemesidir. Kur'an merak ettiğimiz bu cevabı kasten gizlemektedir. Buna Kur'an'ın "*mübhemât*'ı/kapalı bırakılanları" denilmektedir.

Sorunun cevabı şudur: İnsanlar kendi yaşamlarında neyin en fazla eksikliğini çekiyorlarsa, Kur'an'ın eksikliğine işaret ettiği de odur. O zaman bu soruyu bugün biz kendimize soralım: Bugün Müslüman toplumları birbirine düşüren, hemhal olmayı, empati kurmayı, diğerkâmlığı öldüren, herkesi benmerkezci, narsist, Kur'an'ın ifadesi ile mütekebbir ve müstağni hale getiren nedir? Neyi kaybettik de bu hâle geldik? Adaleti mi, liyakati mi, güveni mi, rahmet ve merhameti mi? Veya bunların hepsini mi?

Öyle görünüyor ki, Müslüman toplumlar bütün bu kelimelerin bağlı olduğu rahmeti, merhameti, sevgiyi kaybetti. Bütün kelimeler bu rahmet, merhamet, sevgi ilkesine bağlıdır; zira "Sizin Rabbiniz varlıklara merhametli davranmayı kendine prensip edinmiştir."[11] ayeti Allah-alem/insan ilişkisinde kurucu ilke olan rahmetin/sevginin her şeyin üzerinde belirleyici olması gerektiğine işaret etmektedir.

İnsan düştüğü yerden kalkar. Rahmet/merhamet inananların varoluş hamuruna yeniden girdiğinde, hoşgörü/rıza samimi bir şekilde zihinlerde ve kalplerde yer tuttu-

[10] 20/Tâ-Hâ, 96.
[11] 6/En'âm, 54.

ğunda, insanları tekfir etmenin ilahlığa soyunmak gibi büyük bir günahı içinde barındırdığı herkesin ortak kanaati haline geldiğinde Müslüman toplumların düştükleri yerden kalkacaklarına dair bir umudumuz olabilir.

"Dini Anlama Kılavuzu" kitabınız, din eğitimi veren hocaların âdeta el kitabı oldu; gençlerin dilini yakalayan, sorularına cevap bulan bir ihtiyacı da karşıladı. Hem "din dili" hem de İslam'ın güncellenmesi, imam-hatip öğrencilerinin deist ve ateist olmaları vb. konulardaki tespitlerinizi de almak isterim.

Kendini 'deist' veya 'ateist' olarak tanımlayan insanların büyük bir bölümü, aslında kendilerine anlatılan/dayatılan din anlayışını reddediyorlar. Bunun da ötesinde bunu kendilerine dayatan ana babayı, örf adetleri, eğitim sistemini, hülasa otorite türlerini protesto ediyorlar. Aklın ve bilginin değersizleştirilmesi, hurafelerin hakikatin yerine ikame edilmesi, toplumsal sağduyunun örselenmesi, demagojinin bilginin kaynaklarının önünü kapatması, dinin farklı erk sahiplerince istismar edilmesi, deizm, ateizm kılıfında din karşıtlığını körüklemektedir. Yapmamız gereken ilk şey, protesto edilen din anlayışımızı masaya yatırmak ve hakikatin (insan hakikatinin, dünya hakikatinin, kadın hakikatinin, vs.) üstünü örten buyurgan/otorite kuran din dilinden kurtulmak.

Sorgulayan zihinlerin ateizm, deizm gibi farklı tercihlere kayması, dini düşüncenin dayanıklılığını ve geçerliliğini sorgulama fırsatı olarak görülmelidir. Bütün bu meydan okumalar bize, varlığın/insanlığın kök değerlerinden beslenen, temel hak ve özgürlükleri herkes için savunan, eşitlik, özgürlük, adalet, hakkaniyet, liyakat gibi kelimeleri hayatın hamuruna katan; bilimle, hukukla, ahlakla kısacası insanı yaşadığı dünyanın etkin öznesi yapan bütün etkinlik

alanlarıyla mücadele eden değil aksine işbirliği yapan bir dini düşünceyi üretme sorumluluğu yüklemektedir.

Teknodinler, kök hücre, klonlama, estetik cerrahi, sperm bankacılığı, taşıyıcı annelik, yapay zekâ, çipli bedenler, gözetlenen insanlar vb. insanlık deneyiminin dijitalleşmeye evrildiği bir dönemde "Aydınlanmanın Keşif Araçları" kitabınızda tarihsel çerçevesini çizdiğiniz din-bilim ilişkisinin geleceğini nasıl okuyorsunuz?

İnsanlığın son 200 yılı için antroposen (insan egemen) çağ tanımlaması yapılmakta ve dünyamızın yaşam şartlarında insanın yaptığı tahribata dikkat çekilmektedir. Kur'an'da anılan *ümniyye* terimi üzerinden küçük bir tahlil mevcut durumumuzu gözler önüne serecektir. Ayet şöyle:

> "Allah'ın rahmetinden dışlanan şeytan şöyle dedi: "Senin kullarından bir kısmını kendime pay edineceğim. Onları yoldan çıkarıp içlerini emellerle (*ümniyye*) dolduracağım ve hayvanların kulaklarını yarıp Allah'ın yaratma tarzını değiştirecekler. Allah'la değil de şeytanla yol alanlar, sonunda telafisi zor bir kayba uğradıklarını açıkça görecekler."[12]

Ümniyye, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette farklı bağlamlarda geçmektedir. *M-n-y* kökünden türemiş bir kelimedir. Arapların arzularının gerçekleşmesine yardımcı olsun diye putlarından birine verdikleri *Menat* adı da; üreme arzusunu temsilen *meni*/sperm de; Hacda isteklerin dile getirildiği *Mina* da; bütün arzu ve hevesleri kesen ölüm de; kendisinde olmayanın başkasının elinden kayıp gitmesini ya da gerçekleşmesini arzulama anlamında *temenni* de aynı kökten gelir.

Bu ayet, insanların uğradıkları her kaybın, sonu hüsranla biten her teşebbüsün Allah'ın rahmetinden/sevgisinden

[12] 4/Nisâ, 119.

bağını kesmiş şeytanileşmiş birer insan kurgusu olduğuna ilişkin bir uyarıdır. İnsanlığı acıya boğan ne varsa Kur'an bunları şeytani birer adım olarak işaretleyip mahkûm etmekte; bu gidişatın insanlık için büyük hüsran getireceği yönünde uyarıda bulunmaktadır.

"Kim benim uyarıcı mesajlarımdan yüz çevirirse, iyi bilsin ki hayat ona daraldıkça daralacaktır. Kıyamet Gününde de Biz onu kör olarak kaldıracağız. "Ey Rabbim" Beni neden kör kaldırdın, ben daha önce gören biriydim?" dediğinde kendisine şu cevap verilecektir: "Sen bizim verdiğimiz işaretlere kör kesilip unutmuştun; bugün de sen karanlıklar içinde unutulacaksın."[13]

Ayette özellikle *dank* kelimesi, geldiği nokta itibariyle yaşam alanı daraldıkça daralan insanın trajedisini anlatmaktadır. *Dank;* darlık, sıkıntı, keder ve bunların insanı bir şeyi anlayıp kavrayamayacak hale getirmiş olmasının yarattığı ıstırap anlamındadır. Ayrıca, elden uçup giden ve bir daha bulunamayacak olana karşı duyulan pişmanlık ve büyük elem anlamındadır. Ahiretle ilgili olarak da, Rabbinden yüz çevirip de hayatını heba eden birinin, ölümünden sonra ruhunu nasıl kaybettiğini anladığında ve bir daha geriye dönüp de kaybettiklerini telafi etmesinin imkânsızlığını fark ettiğinde yaşadığı çöküşü ifade etmektedir.

Üstelik bu çöküş insanlığın binlerce yıllık bilim, felsefe, sanat gibi alanlardaki birikimlerine rağmen gelip insanı bulmaktadır. İnsanlığın bütün bu kültür birikiminin içinde sakladığı ajandayı dile getirirken J.J. Rousseau haklı çıkmış görünmektedir. J.J. Rousseau, 1750'de Dijon Akademisi'nin açtığı yarışmada "Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlakın düzelmesine yardım etmiş midir?" sorusuna 'hayır' cevabı

[13] 20/Tâ-Hâ, 124-126.

veren *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev* adlı kitabı yazarak katılır ve birincilik ödülü alır. Kitabın ana fikri şudur:

> bilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; özgür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları özgürlük duygusunu söndürür. Onlara kölelik hayatını sevdirir; onları uygar milletler dediğimiz topluluklar durumuna sokar."

Rousseau şöyle devam eder:

> "Astronomi, boş inançlardan doğmuştur; güzel söz söylemek hırstan, kinden dalkavukluktan, yalandan; geometri cimrilikten; fizik, boş meraktan ve hepsi birden, hatta ahlak bile insanın kendini beğenmesinden doğmuştur." Fizikçilerimiz, matematikçilerimiz, kimyacılarımız, müzikçilerimiz, ressamlarımız var ama değerli yurttaşlarımız yok."

Kendi türüne en büyük kötülükleri planlayıp yapan, doğayı ve doğayı yuva edinen bütün canlıları nesneleştirip sömüren, haz ve heveslerini zorunlu ihtiyaç olarak paketleyip pazarlayan ve her şeyi alınıp satılan bir metaa dönüştüren insanın dramıdır yaşadığımız. Ayetin sonundaki 'umulur ki dönersiniz' ifadesi hala insanlığın girdiği yanlış yoldan dönme imkânı bulunduğunu göstermektedir.

İnsanlığın karşılaştığı salgın tarzı felaketler, şeytanla yol alanların sebep olduğu birer dram olarak görülüp, dönüş yoluna girilmesi için birer uyarı olarak alınmalıdır. Kur'an, girilen yanlış yoldan dönme çağrısında bulunmaktadır. İnsan kendi hatasından dönebilir; bu kötülükler Allah'ın planının bir parçası olsaydı, insana dönüş şansı tanınmaz, kendisinden dönüş talebinde bulunulmazdı.

Kur'an'da insanın zihnini zorlayan bazı ayetlerle karşılaşırız: "İmanınız sizden ne kötü şey istiyor!"[14] bunlardan

[14] 2/Bakara, 93.

biridir. Normal şartlar altında bir insanı öldürmeyi cinayet olarak gören insan vicdanı, bunu din, iman, Allah için yapmaya kalktığında işlediği cinayetten bırakın vicdan azabı çekmeyi bir de ödül/cennet bekler. İmanının insandan kötü bir şey istemesi böyle bir şeydir. "Tanrı varsa her şey mübahtır' sözü, bu istismarı ve vicdan kararmasını anlatmaktadır.

Vicdanı kararan insanların aynada görünen suretleri 'riya'dır. Rüya ile riya aynı köktendir. Birinde görme, diğerinde görülme çabası hâkimdir. Bir insanın rüyası ne kadar gerçek ise, riya ile yaptığı eylemin de Allah katında o kadar gerçek karşılığı olacaktır! Din, iman, Allah gibi riyaya kurban edilen kelimeler olması gereken yerde değil, riyakârın sadece dilindedir. Onların olması gereken yer insanın zihni ve yüreğidir. Buralara uğramadan insanın dilinden dökülen bu kelimeler birer tuzaktan başka bir şey değildir. Allah'ın adı dâhil kutsal kabul edilenlerin ardına sığınarak insanları tuzaklayanlardan Allah uzaktır ve onları yardım halkasından çıkarmıştır. Mâ'ûn Suresi bütünüyle bu riyakâr insanın deşifre edilmesi üzerine kuruludur. Sure, riyakâr bir insanın dinle irtibatının zaten yalan/*kizb* üzerine kurulu olduğunu ifşa eder. Böyle olduğu içindir ki yetimi itip kaktığında sızlayan bir vicdana, gösteriş için ibadet ettiğinde utanan bir yüze, iyiliklere engel olduğu zaman kaygılanan bir zihne hiçbir zaman sahip olamamaktadır. Allah ve insanlık için değerli olan her şey riyakâr yaşamda değersiz; değersiz olan her şey ise baş tacıdır! Bu durumda, riyakârın hayatının Allah katında yalan olan/hiçbir karşılığı bulunmayan bir hayat olarak muamele göreceğinden şüphe yoktur.

"Tanrı varsa her şey mübahtır" sözünün hâkim olduğu yerde, insanları bizden olanlar ve bize karşı duranlar şek-

linde bölüp parçalamak son derece kolaylaşır. İnsanların istismarına kapı aralayan da zaten bu kullanıma elverişli olma durumlarıdır. Oysa vicdanlı bir insanın ölçüsü şu olmalıdır: Dinimizin, ahlakımızın kalitesi, bizden olmayanlara sunduğumuz imkânlarla orantılıdır. Biz'den olmayanların da canını, malını, dinini, düşüncesini değerli görmemizi sağlayan bir ilişki ahlakına evet. Kur'an bunun tersini isteyenleri kınamaktadır: "İmanınız sizden ne kötü şey istemektedir!"

İmanları adına insanlara zulmün her türünü reva gören dışlayıcı zihniyetin en kaba temsilcileriyle İslam toplumu çok erken tanışmıştır. Hâricîler denilen bu grupla eleştirel zihnin öncülerinden büyük alim Ebû Hanîfe arasındaki tartışma dikkat çekicidir:

Günah işleyen bir Müslümanın kâfir olacağını iddia eden Haricilerden bir grup İmam-ı A'zam'a geldiler ve sordular:

"Mescidin önünde iki cenaze var. Birisi bir erkeğe ait; şarap içmiş ve ölmüş. Diğeri zina eden bir kadın. Hamile kalınca intihar etmiş. Bunların durumu nedir?"

–Bunlar hangi dindendir. Yahudi miydiler?

–Hayır.

–Hıristiyan mıdırlar?

–Değil.

–Putperest mi?

–Hayır.

–Peki, ya hangi dindendirler?

–Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed onun kulu ve Peygamberi'dir diyen yani kelime-i şehadet getiren ümmettendirler.

–Bu kelime-i şehadet imanın üç, dört veya beşte biri midir?

–İmanın öyle üçte, dörtte, beşte biri olmaz. O parçalanmaz.

–İmanın kaçıdır?

–Bütünüdür.

–Öyle ise cevabı kendiniz verdiniz. Onların mümin olduğunu söylediniz.

–Bunu bir yana bırak onlar cennetlik midir, cehennemlik mi?

–Bu hususta şunu diyebilirim:

Hz. İbrahim bu ikisinden daha büyük günah işleyen toplum için şöyle demişti.

"Ey Rabbim! Bana tabi olanlar bendendir. Bana karşı gelenler hakkında Sen Gafur-Rahimsin."

Keza Hz. İsa'nın onlardan daha çok günahkâr olan toplum için dediğini tekrarlarım:

"Şayet azap edersen onlar da senin kulların, şayet onları af edersen Aziz/Hakim olan Sensin."

Keza onlar hakkında Nuh'un dediği gibi derim:

"Biz sana inanır mıyız? Senin ardına hep ayak takımı düşmüş dediler." Onlar ne yapıyormuş ben ne bileyim? Onların hesabı Rablerine aittir. Bunu bir bilseniz. Ben iman edenleri kovmağa memur değilim."

Bunun üzerine Hariciler silahlarını bir kenara koydular.

Şüphesiz, Allah'ın adını istismar eden "Tanrı varsa her şey mübahtır" ifadesinin bir de karşıtı var: "Tanrı yoksa her şey mübahtır." İnsanların birbirine zulmetmesini engellemek için sınırlar koyan Tanrı yoksa, 'gücü yeten yetene bir dünya' kurulmuş demektir. Tanrı yoksa istediğini yapabilirsin; tıpkı kanunun, yasanın olmadığı yerde gücün kanunun yerini alması ve güçlünün/imtiyazlının her zaman haklı çıkması gibi! O zaman "Tanrı yoksa her şey mübah-

tır" sözü ahlaka ve ahlak için koruma kalkanı görevi gören hukuka ihtiyacın da bir ifadesidir. Ama ahlaktan ve hukuktan çok daha fazla bir anlam ifade eder. Zira biz Allah'a sadece ahlak ve hukuk için ihtiyaç duymuyoruz ki! Zira ahlak seçilendir, zorlanan değildir; anlaşılandır, itaat edilen değil. Allah insan için, yaşam için çok daha fazlasını ifade eder. Onun için bu söz, aynı zamanda, hayatın anlamsız ve saçma olduğu iddiasının da reddidir.

"Tanrı yoksa her şey mübahtır" aynı zamanda Allah'ın varlığının ahlaki kanıtı olarak da kullanılabilir:

Tanrı yoksa her şey mübahtır.

Her şey mübah değil.

O zaman; Tanrı vardır.

"Tanrı yoksa her şey mübahtır" sözüyle aslında, her şeyin mübah olmasını istemediğimiz de ortaya çıkmaktadır.

Her şeyin mübah olduğu bir durumun istenmediği ve zaten de imkânsız olduğunu dile getirmek üzere Psikiyatr J. Lacan bu ifadeyi şu şekilde formüle eder: "Tanrı yoksa hiçbir şeye izin yoktur." Zira sınırsız özgürlükler alanında kendini başıboş hisseden her insanın yapıp ettikleri başkalarının yapıp etmelerini engelleyecek, böylece aslında hiçbir şey yapılamayacaktır. Kuralı, ilkesi olmayan bir futbol maçına çıkan oyuncuların ortaya izlemeye değer bir oyun koyamayacak olmaları gibi.

Dinin otoritesini kullananların, dinin varlık sebebinin tam aksine insan varlığını nasıl tehdit ettiğini ve hakkın-hakikatin köklerini nasıl zayıflatıp kuruttuğunu en iyi resmedenlerden biri F. Dostoyevski'dir. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler* romanında bu tarihî sahneyi büyük engizitör adıyla anlatır.

Baba katili Fyodor Karamazov'un üç oğlunun hikâyesi üzerine kuruludur bu felsefi roman: Duygusal Dimitri;

soğuk ve rasyonel Ivan ve maneviyatı ve sevgiyi temsil eden Alyosha. Romanın ana temaları, masumiyet ve yozlaşma; ahlaki sorumluluk; özgür iradenin ağırlığı; iyi ve kötü; iman ve şüphe; Tanrı'nın varlığı gibi temalar etrafında örülmektedir.

Büyük engizitör bölümünde yazar dinin din adamları eliyle nasıl yozlaştığını anlatır. Öyle bir yozlaşma ki dinin peygamberi çıkıp geldiğinde, onu bile zindana atmaktadır. Bunu da İsa Mesih'in yaptığı hataları düzelttiğini iddia ederek yapmaktadır.

Hikâye şöyledir: Yeryüzüne döneceğine inanılan İsa peygamber İspanya'nın Sevilla kendine iner. Halk içinde bir süre kalır. Engizitör, İsa'yı insanlığa karşı suç işlemekle itham eder ve hapseder. Onu hapiste ziyaret eder. İncil'deki pasajları aktararak şeytanla mücadelesinde İsa'nın yanlış yerde şeytanın ise doğru yerde durduğu şeklinde şok edici bir suçlamada bulunur: Suçlamasına temel teşkil eden şeytanın ayartmalarını hatırlatarak başlar. Sadece o konuşur.

Bu suçlamalardan ilki, İsa'nın ekmek ve özgür irade arasındaki seçimdir.

İsa, çölde tek başına, aç ve susuzdur. Şeytan, İsa'ya "Eğer Allah'ın oğluysan şu çöldeki taşlara emret her biri ekmek somununa dönüşsün" der. İsa bunu reddeder ve "İnsanlar ekmekle değil özgür iradeyle yaşamalılar" diye cevap verir. Engizitöre göre, İsa irade özgürlüğü yerine, ekmeği tercih etmeli ve insanlığı açlıktan kurtarmalıydı. Ona göre İsa, sadece dünyevi zevklere önem vermeyecek kadar güçlü olanları özgürleştirdi; geri kalanına hiçbir şey vermedi. Şeytanın kendisine sunduğu fırsatı tepti ve insanlığı en büyük acı olan açlığın girdabına bıraktı.

İkinci suçlamanın gerekçesi şudur: Şeytan, İsa'yı yüksek bir yere çıkarır ve "Eğer Tanrı'nın oğluysan atla. Zira

Tanrı İncil'de "Seni melekleriyle koruyacağını" vadetmektedir" der. İsa ise böyle bir olayın kendisini olağanüstü bir varlığa dönüştüreceğini söyleyerek şeytanın talebini reddeder. İnsanlar Tanrı'yı seveceklerse bunu hiçbir mucizeye ihtiyaç duymadan yapmalıdır. Engizitöre göre bu büyük bir hataydı. İnsanlar inançlarının kendilerine huzur getirmesini isterler ve bunun için de mucizelere ihtiyaç duyarlar. İnsanların dinden beklediği kendi varoluşlarını aşan bir olağanüstülüğü/mucizeyi onlara göstermesidir. İnsanlar dünyevi özellikler gösteren bir şeye tapınmazlar. İsa bunu bilip mucizeyi göstermeliydi.

Üçüncü suçlama ise şu: Şeytan, İsa'yı Tanrı'nın bütün hükümranlığının görüldüğü yüksekçe bir yere çıkarır ve ona bütün bunlara hakim olmayı önerir. İsa bunu reddeder. Tanrı'nın krallığını dünyevi krallığa tercih eder. Engizitöre göre İsa, bütün milletleri mucizevi bir şekilde Tanrı'nın hükümranlığına sokma seçeneğini reddederek bu işi asırlara yayılan bir karışıklığa terk etmiştir. Oysa insanlar arasında birliği ve sevgiyi hakim kılmak için şeytanın bu teklifini kabul etmiş olsaydı, Tanrı'ya kulluğu da mutlak anlamda garanti altına alacak bir Tanrı krallığı kurulmuş olacaktı.

Özetle ona göre, İsa'nın hatası özgürlüğü güvenliğe tercih etmesiydi. Şeytanın tekliflerini reddederek insanlığa ağır bir ruhsal özgürlük yükü altına soktu. Oysa bu ruhsal özgürlük yükünü taşıyıp da Tanrı'ya imanını muhafaza edebilecek kadar güçlü çok az insan vardı. Bunun dışında kalanlar şüphenin esaretine girdiler.

Büyük engizitör İsa'nın insanın içinde yerleşik zafiyetleri neden anlayamadığını merak etmektedir. İnsanlar şeytan tarafından teklif edilen güvenliğe ihtiyaç duyarlar; ama İsa yaptığı tercihle insanları ebediyen ruhsal özgürlük yükü al-

tında ezilmeye mahkûm etti. Kitlelerin taklitle hayatlarını süren varlıklar olarak yaratıldıklarını göremedi.

Bütün bunlar dikkate alındığında engizitöre göre kilisenin misyonu İsa'nın yaptığı hataları düzeltmekten ibaretti. Bunun için de şeytanın tekliflerini takip edecekti; zira insanlık için en faydalı olanlar onunkilerdi. Onun için engizitör kardinal İsa'nın yüzüne şunları söyler: Biz artık seninle değiliz; şeytanlayız. Bizim sırrımız bu. Şeytanı takip etmek için seni terk etmemizin üzerinden yüzyıllar geçti. Bunu yaptığımız içindir ki fakirleri besleyebiliyoruz; toplumda istikrarı sağlayabiliyoruz ve bir iktidara sahibiz.

Engizitör kardinalin bu uzun monoloğunu sessizce dinleyen İsa ona doğru yürür ve soluk yaşlı dudaklarından usulca öper.

DİZİN

A
Ad kavmi 51
adalet 14, 16, 58, 79, 92, 93, 95, 96, 135, 136, 158, 162
Âdem (Hz.) 15, 57, 139, 140; ~'e secde 57; ~ ve Havva 15, 139, 140
adetullah 50
afyon 59
ahlak: ~ kuralları 109; ~ filozofu 16; ~ kitabı Kur'an 17; ~ kötülüklerin varlığı 47; ruhun ~ı 92
ahlaki: ~ çöküş 113; ~ kötülüğün kaynağı 46
Ahmed b. Hanbel 148
Â'işe (Hz.) 148, 149
akılcı çözüm 144
Akineton 88, 89
Allah elçisi 20, 58, 68; ~nin çektiği acılar ve ıstıraplar 90
Allah: ~'a iman 11, 60; ~'ı arayış 14; ~'ın güzel isimleri 85; ~'ın ipi 154; ~'ın Rahman Rahimliği 44; ~'ın varlığının kanıtı 78; ~'ın yaratması 130; ~'ı yok saymayı kınamak 11; ~lığa soyunma şirki 69; ~'tan korkmak 11
amel 45, 105, 134
Anadolu 10
aphantasia 85
Arap 96, 122, 124, 143
Arapça 53, 134, 139
ashab 73
ateist 102, 162
Aton 88
atvâr 130
Avrupa 17
ayet 50
azap 49

B
Bağdat 83, 124, 129
başkaldırı 144
Bela/İbtila 50
ben 12, 79, 123; ~ metafiziği 13; özgür ~ 13
bencil dünya 16
benlik 30; hareketli ~ 13
Berberî kültür 124
beşer 157
bireyci bencil tutum 136
Bîrûnî 124

C
Cahiliye Arapları 100
Cebbâr 76
cehennem 80, 83
cesaret 14, 39, 53, 92, 158
Cinnah, Fatıma 149
Cinnah, Muhammed Ali 149
coğrafya 121

Ç
çevrenin kıyameti 110

D
Dâbbe 115
dehr 100
deist 162
deja-vu 85
deniz 155

Dijon Akademisi 164
din 130
dinî ve millî hassasiyetler 80
Dostoyevski 80, 169

E
ebedi şimdi 13
ebediyet hissi 66
Ebû Hanîfe 167
emanet 15, 157
Endülüs 83, 124, 129
engizitör 169, 170, 171, 172
Eros 93
Eş'arilik 124
eşrâtu's-sâat 113
evrenle birlik 99
Evs b. Samit 141
Eyüp Han 149

F
Fârâbî 93, 124
farklılıklar 76, 77, 78, 80
faydacı talep 144
Ferisiler 82, 83
fıtrat 130
fıtratullah 50
Firavun(lar) 88, 127
fitne 49

G
gâşiye 110
Goethe 131
günah 167; ~ işleyen Müslümanın kâfir olacağını iddia eden Hariciler 167
Güney: ~ İslamı 123; ~ İslam yorumu 124; ~ Müslümanlığı 159

H
Habil 153
hâfida 110
hak(k) 14; ~ın tahakkuku için Allah elçisiyle mücadele 148; ~ın ve hakikatin hakemliği 78; ~'ın ve hakikatin dini 138
hakikat 78
hakkaniyet 14, 79, 144, 158, 162
halifelik 57
Hallac-ı Mansur 124
hamiyye 154, 155
Hanbelilik 124
Hanefilik 124
hanîf 33
Hariciler 167, 168
Hâtem-i Tâî 82
Havle 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148; ~'nin yaşadığı trajedi 143
Havva 15, 139, 140
hayrın da şerrin de Allah'tan olduğu 44
helak 49
Hesap Günü 102
Hıristiyan 88, 167
Hicaz 124, 159
hikmet 14, 40, 68, 92, 109, 131, 133, 147, 158
Hiroşima 112
hudûdullah 17, 122
hurafeler 138

I
IV. Amenhotep 88

İ
İbn Arabî 90, 99, 139, 140
İbn Haldûn 124, 132, 133
İbn Miskeveyh 93
İbn Rüşd 92, 124
İbrahim (Hz.) 121, 168; ~'in İsmail'i kurban etme kıssası 26
İkbal 12, 13
İmam-ı A'zam 167
imtihan 50
İncil 170, 171
İngiliz 159
insan: ~ fizyolojisi 108; ~ın dünyayı kurma iradesindeki başarısızlığ 16; ~ın üç varoluş anı 40; ~ın yaratılış özellikleri 130; acı çeken ~ın yüz ifadesi 58; antroposen ~ 48; erdemli ~lar 89; rablık taslayan ~cıklar 81
İran tahtı 148
İsa (Hz.) 82, 168, 170; ~ Mesih 170; bkz. Meryem Oğlu Mesih 82
İslam; ~ kültürü 148, 149; ~ öncesi 84; ~'ın medeniyet merkezleri 129
İspanya 170

İstanbul 28, 35, 83, 123, 124, 129
istihsan 149
İştar 10
itidal 14, 92, 158
iyilik(ler) 24, 44, 46, 53, 70, 71, 72, 74, 95

K
kadem 40
kader 44, 121
kadın 148; ~ karşıtı sõylem 148; ~ konusundaki fetvaları Allah'a havale etme 143; ~ ların evlilik konusunda kaderi 143
Karamazov, Fyodor 169
kâria 110, 111
kelamcılar 44
kelime-i şehadet 167
Kıptî 67, 69
kıyamet 110, 111; ~ günü 40, 116; ~in alameti 112; ~in Küçük İşaretleri 113
Kıyamet Suresi 112
Kibele 10
Kindî 93
kişisellik 13
Kitabu's-sünne kitapları 125
kozmik kıyamet 110
kõtülük(ğ) 43, 46, 55, 56, 61, 71, 73, 95; ~ meselesi 46; ~ün sıradanlığı 61; ~ün varlığı 56
Kral Lear 87
Kur'an: ~'ın açılış suresi 21; ~'ın toplumsal tarih anlayışı 153; ~ Karşılaşma Günü 102
Kuzey: ~ İslamı 123, 124; ~ Müslümanlığı 159

L
Lacan, J. 169
lâhûtî 28
lisan 40
Lokman (Hz.) 71, 129

M
ma'rûf 122
Machiavelli 132
Malikilik 124
materyalist tutum 136
Mâtürîdî 28, 35, 109, 124, 155, 159
Matüridilik 124
meâd 110
Medine 88, 154; ~ Vesikası 154
melekût 28
Menat 163
merhamet 14, 22, 73, 74, 79, 91, 93, 94, 95, 96, 135, 142, 147, 152, 158, 161; ~ toplumu 73, 74
Meryem Oğlu Mesih 82
metafizik(ğ) 13, 14, 57, 117, 129, 140, 158; ~ kavramlar 13; özgürlük ~i 13
Mevdûdî 149
Mevlana 39, 135
Mezopotamya 10, 87
Mısır 67, 69, 88, 127
mihne 124
Mu'tezile 124
muhabbet 92
muhalefet 122
Muhammed (Hz.) 89, 122, 144; peygamber olarak ~ 144; bkz. Peygamber (Hz.)
Musa (Hz.) 67, 68, 69, 70, 87, 121, 160; ~ Peygamber 67
Mücadele Suresi 141
müheymin 85
mümin 11, 12, 61, 74, 88, 89, 168
Müslüman toplumları esir alan kavgalar 126
Müstakîm 28
müşrik(ler) 88; ~ insanın ruh hali 33

N
Nagazaki 112
nâsûtî 28
nebeü'l-azîm 110
nebev: ~i filiz 90; ~ mücadele 124, 125
nebi; ~-hükümdar 90; ~-kul 90
Nil Havzası 87
Nirvana 99
Nuh (Hz.) 121

O
Orta Asya 124, 159
Orta Doğu 124

Ö
ölümlü 66, 108
ölümsüz 66
Ömer (Hz.) 147
ötekiler 81

P
Pakistan 149
Peygamber (Hz.) 12, 24, 58, 71, 82, 88, 90, 113, 114, 126, 127, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 154; bkz. Muhammed (Hz.)
Putperest 167

R
Rab 84
râfia 110
rayb 102
Rıdvânullah 72
Rıdvânun mina'llâh 102
rıza toplumu 136
riya 166
Roma 10, 41
Rousseau, J.J. 164, 165

S
saat 110, 111, 112
sabır 53, 55, 58
sâhhâ 110
Samiri 160, 161
semavî dinler 100
Semerkant 83, 123, 129
sevginin bittiği yer 80
Sevilla 170
Seyyid ve Şerif gibi ırksal aidiyet 125
sezaropapism 137
Shakespeare 87
sırat 21, 22, 128
sırât-ı müstakîm 21, 28, 30, 36
sonsuzluk/ebediyet duygusu 97, 99, 100
söz 20
sünnetullah 50

Ş
Şafiilik 124
şeytan 57, 114, 115, 170, 171

T
Tanrı 33, 114, 55, 57, 88, 94, 131, 166, 168, 2, 168, 166, 168, 169, 170, 171; ~'nın insanlardan umut kesmediğini göstermesi 57
Tanrısal akıl 27
tedebbür 73
tekfir 124, 160, 162
tekillik 13
Tevrat 114
Toynbee, Arnold 123, 124, 159
Türkçe 92

Ü
ümmî 152
Ümran 132

V
vahyin gönderildiği kimseler 78
varlığın birliği 99
varlık 63
Vedûd 93
velâyet 155
velî 155
Venüs 10

Y
Yahudi 82, 88, 167
yasak; ~ ağaç 139; ~ meyve 139
Yazır, Elmalılı Hamdi 78
ye'cüc ve me'cüc 114
Yusuf (Hz.) 120, 127

İnsanlığın binlerce yıllık birikimine ve tecrübesine rağmen insan bugün ölçüsüzlüğü ve değer aşınmasını en yoğun haliyle yaşamaktadır: Sefalete, yoksulluğa, savaşlara, çocuk istismarlarına, kadın cinayetlerine hülasa haklının/masumun güçlü tarafından, yasanın kanun tarafından ele geçirilişine; en yücelere çıkarılan insanın en aşağılara düşüşüne tanık oluyoruz.

Onca birikimiyle ve tarihe tanıklığıyla insan bütün bu olup bitene nasıl müdahale edebilir? İnsan, tarihin önümüze getirip koyduğu sonuçlara maruz kalmanın ötesine geçip sebeplere etki eden bir özneye nasıl dönüşebilir? Çözülmüş/tükenmiş insanlara nasıl hayat iksiri olabilir?

Herkesin tanıdığı ama hiç kimsenin anlamadığı insanı yeni bir dünyanın kurucusu olarak yeniden nasıl konumlandırabiliriz?

Elinizdeki kitap, yeni bir yaşam için çaba sarf eden hakikat uğrunda varoluş sancısı çeken insanlara odaklanıyor.

THG
0907165
UNE
THG 0907165 UNE

ISBN 978-625-7236-81-2
9 786257 236812